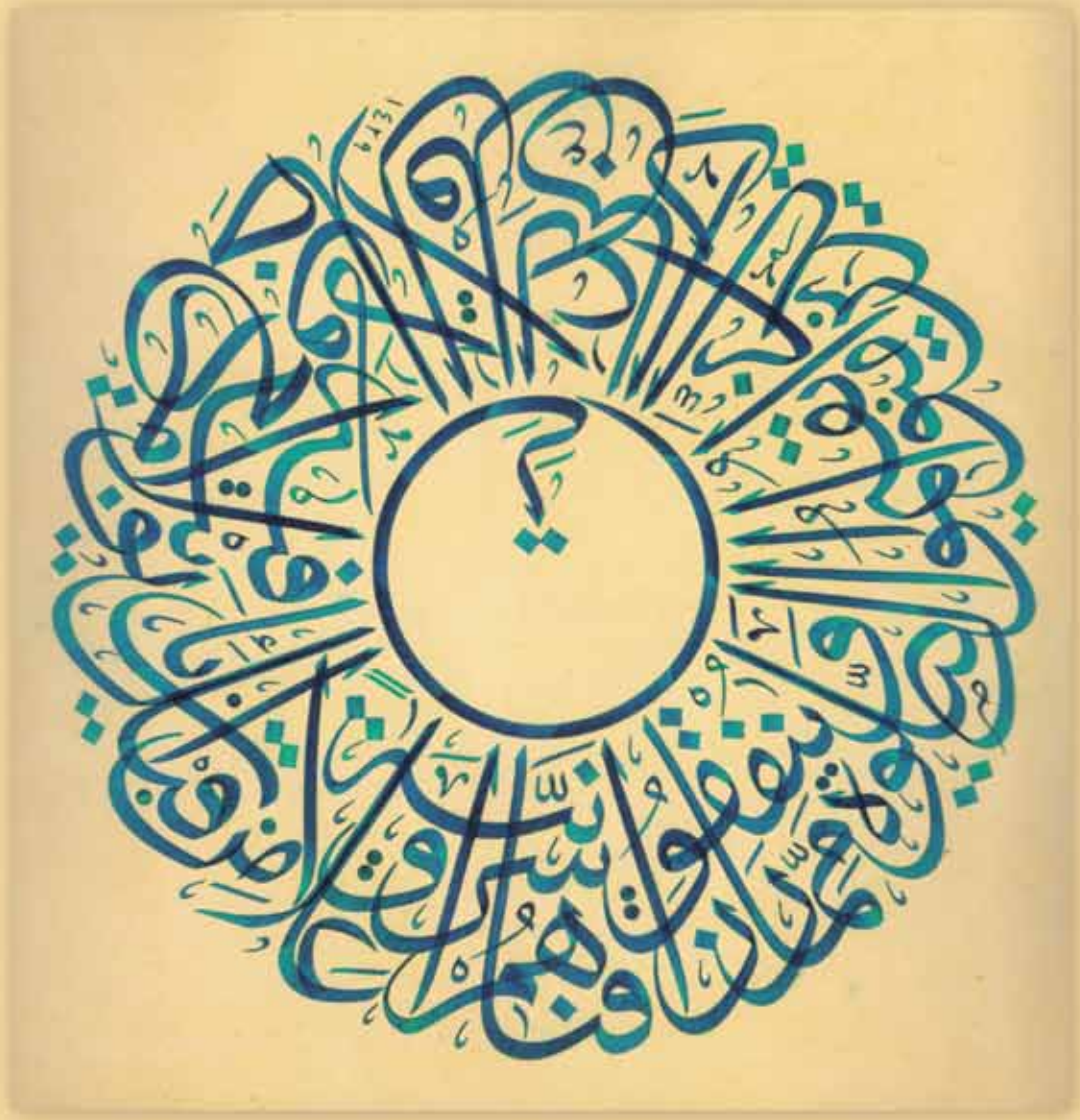

Hat: Adem Sakal

*“İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar,
hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelme-
den önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden
Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.”
(İbrahim, 14/31)*

**TDV-İSTANBUL
MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ**

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSTANBUL ŞUBESİ ADINA
İMTİYAZ SAHİBİ VE YAYIN
YÖNETMENİ (SORUMLU)
Prof. Dr. Rahmi YARAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Muteber Gülsefa UYGUR

EDİTÖR
Kâmil BÜYÜKER
kamilbuyuker@gmail.com
istanbul.dergi@diyanet.gov.tr

YAYIN EKİBİ
Abdurrahman AKBAŞ
Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN
Fulya IBANOĞLU
Hilal FERİATOĞLU
Mehmet YÜKSEL

TASHİH
Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

GRAFİK-TASARIM
Bora NEBİOĞLU
0551 120 18 60

WEB
istanbul.diyanet.gov.tr

BASIM YERİ ve TARİHİ
TDV Yay. Matbaası
Serhat Mah. 1256. Sokak No: 11
Ostim Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 354 91 31

İDARE YERİ
İstanbul Müftülüğü Ek Binası
Molla Fenari Mah. Vezirhan Cad.
Çemberlitaş-Fatih/İSTANBUL
0212 526 16 80 / 14-15
0505 314 69 78

YAYIN TÜRÜ
Yerel-Süreli

ANKARA TEMSİLCİSİ
Mutlu DOĞAN
0543 903 85 69

DAĞITIM
İsmail KORKMAZ
TDV. Yay. Mat. ve Tic. İşl.
İstanbul Fatih Kitabevi
Akşemseddin Mah. Akdeniz Cad.
No: 109 Fatih/İstanbul
0 212 621 80 17

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel
sorumluluğu yazarlara aittir Kaynak
gösterilmeden alıntı yapılamaz.

İslâm, kişilerin sadece mânevî dünyalarını düzenlemekle kalmıyor aynı zamanda onları âhirete hazırlayacak maddî dünyalarını da tanzim ediyor. Bu mânada İslâm'ın temel esaslarından birisi olan Zekât, bu ibâdeti yerine getirmekle yükümlü olan 'zengin'lerin sadece mallarını temizlemekle kalmıyor, sosyal ve gündelik yaşamda oluşan gelir adaletsizliklerine de neşter vurarak düzeltme yoluna gidiyor. Hülâsa zekât, maddî, mânevî, iktisadî, sosyal yönü olan bir ibâdettir. Her sayıda olduğu gibi Din ve Hayat Dergisi, Zekât sayısında da, konuyu uzmanlarınca etraflı şekilde işlemeye çalıştı.

Zengin ile fakir arasında bir köprü kurulmasına vesile olan ve bunu müesseseleştiren Zekât ibâdetini 29. sayımızı İstanbul Müftüsü Prof. Dr. Rahmi Yaran'ın "Allah'ın ve Peygamber'in Emri, Toplumsal Huzurun Anahtarı: İnfak, Sadaka, Zekât" yazısı ile açıyoruz. Yaran yazısında, İslâm'da sosyal bütünleşmeyi sağlamak üzere ortaya konulan temel esaslardan birinin de zekât, sadaka, infak ve yardımlaşma olduğuna vurgu yapıyor. Prof. Dr. H. Mehmet Günay ise "İbâdet ve Müessese Olarak Zekât" başlıklı yazısında Kur'an ve Sünnet perspektifinden Zekât ibâdetini ve müessesesini bir bütün olarak değerlendiriyor. "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi"ni Prof. Dr. Şehmus Demir kaleme alırken "Zekâtla İlgili Güncel Meseleler"ini Din İşleri Yüksek Kurulu Eski Başkanı Dr. Hüseyin Kayapınar dergimiz için değerlendirdi. Zekât verebileceklerin bir takım hususiyetler taşıması gerektiği bilinirken bir de Kur'an'da Zekât verilecek sınıflardan bahsedilmektedir. Bununla ilgili olarak "Kur'an'a Göre Sadaka (Zekât) Verilen Sınıflar" başlıklı yazıda Yrd. Doç. Dr. Yakup Bıyıkoglu, meseleyi tafsillatlı bir biçimde işledi. Zekât-Vergi Münasebeti, Prof. Dr. Kemal Yıldız tarafından anlatılırken, "Osmanlı Devletinde Zekât" meselesi de Prof. Dr. Ziya Kazıcı tarafından arşiv belgeleri ışığında değerlendirildi.

Zekâtın takdîm âdâbı, insanî ilişkilere, psikoloji ve sosyolojiye tekabül eden hususları da konunun uzmanı hocalarımız tarafından değerlendirildi. Ayrıca bu sayımızda Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürü Mustafa Tutkun ve Prof. Dr. Salih Tuğ hocamızla birer söyleşi gerçekleştirdik. Yine Zekât alanında yaptığı çalışmaları ile hatırlayacağımız ve kendisini ebediyet âlemine uğurladığımız merhum Prof. Dr. Mehmet Erkal hocamızı da talebesi Prof. Dr. Saffet Köse'nin yazısı ile yâd ettik.

Bir yandan 30. sayımızın hazırlıkları devam ederken şimdi Zekât literatürüne bir yayın daha kazandırmanın şükrü ve heyecanı ile sizleri Zekât konulu dosyamızla başbaşa bırakıyoruz.

Kâmil BÜYÜKER

12

18

28

34

55

64

4

TOPLUMSAL HUZURUN ANAHTARI: İNFAK, SADAKA, ZEKÂT
Prof. Dr. Rahmi YARAN

8

İBÂDET VE MÜESSESE OLARAK ZEKÂT
Prof. Dr. H. Mehmet GÜNAY

23

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI VE ZEKÂT ÂMİLLERİ (MEMURLARI)
Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

38

Prof. Dr. Salih TUĞ ile Söyleşi

43

ZEKÂTLA İLGİLİ GÜNCEL MESELELER
Dr. Hüseyin KAYAPINAR

47

İSLÂM ÜLKELERİNDE ZEKÂT KANUNLARI VE UYGULAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ
Prof. Dr. Recep CİCİ

59

HOCAM PROF. DR. MEHMET ERKAL
Prof. Dr. Saffet KÖSE

69

YARDIMLAŞMANIN İNSAN PSİKOLOJİSİNE ETKİLERİ: YARDIMLAŞMAK HUZUR VERİR
Doç. Dr. Saadettin ÖZDEMİR

74

TDV Genel Müdürü Mustafa TUTKUN'la Söyleşi

78

HADİSLERLE İSLÂM'DA ZEKÂT -MALIN ARINDIRILMASI-

83

ZEKÂT DUYARLILIĞI
Prof. Dr. Ahmet YAMAN

86

ZEKÂT ÂDÂBI
Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN

90

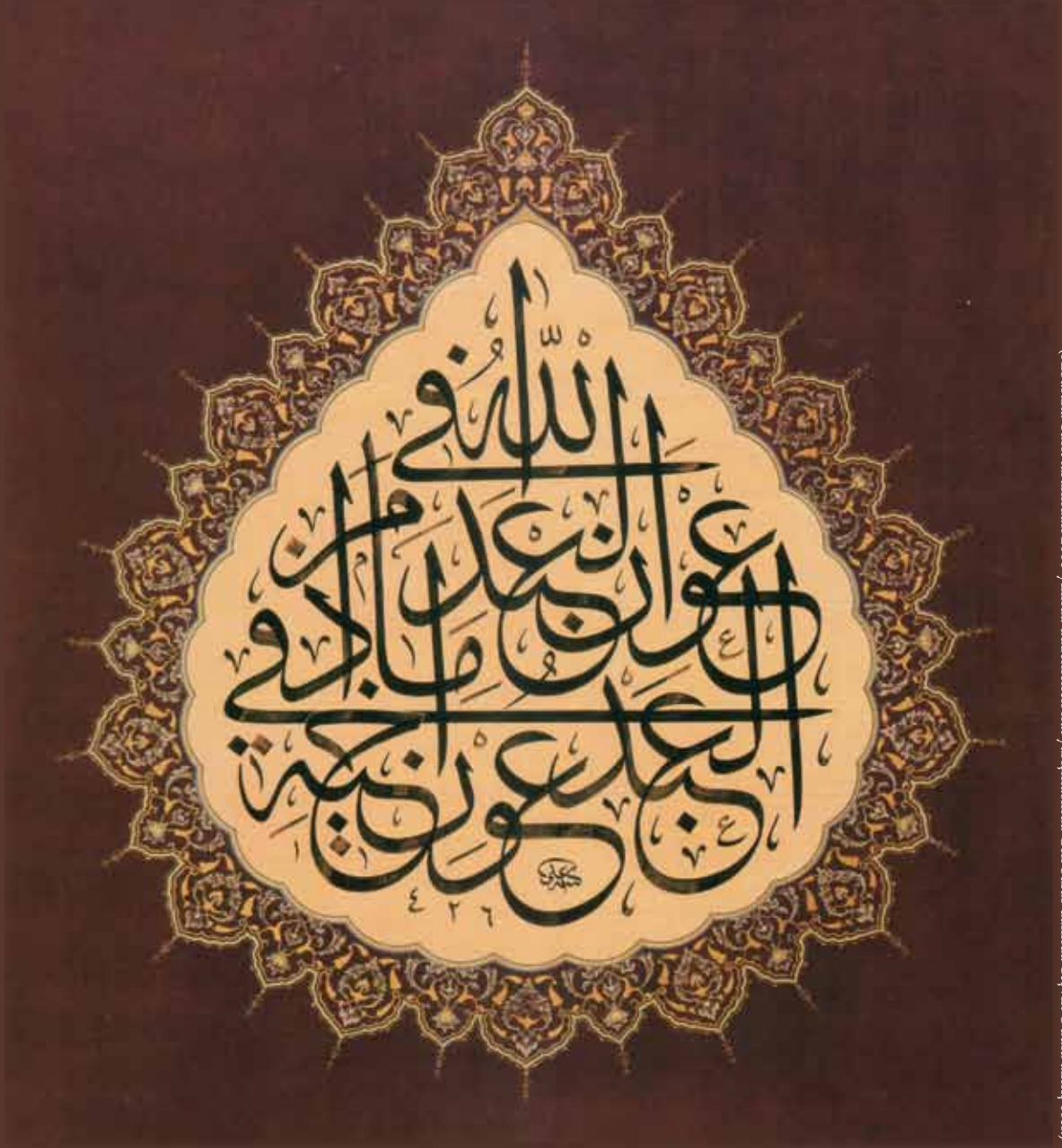
VERENE AHLÂK GEREK
Meral GÜNEL

94

ZEKÂT KİTAPLIĞI
Fulya İBANOĞLU

“Kul kardeşine yardım ettiği sürece Allah da onun yardımcısıdır.” (Müslim, “Zikr”, 38)

Hat: Ali Rıza Özcan Tezhib: Şehnaz Özcan

(Albaraka Türk tarafından 2005 yılında düzenlenen hat yarışmasında Celi Sülüs dalında Teşvik Ödülü almış eser)

ALLAH'IN VE PEYGAMBER'İN EMRİ, TOPLUMSAL HUZURUN ANAHTARI **İNFAK, SADAKA, ZEKÂT**

Prof. Dr. Rahmi YARAN
İstanbul Müftüsü

Yaratılışı itibariyle toplum içinde yaşama ve mutlu olma özelliğine sahip olan insan, üyesi olduğu toplumda huzur bulmalı ve aynı zamanda huzur kaynağı olarak etrafına huzur dağıtmalıdır. Bunun için o toplumda güven duygusu hâkim olmalı, insanların can, mal, haysiyet ve şerefleri koruma altında ve güvencede olmalıdır. İslâm'ın hedefi de böyle karşılıklı güvenin esas olduğu huzurlu toplumlar inşa etmek ve böyle bir ortamda merhamet, sevgi ve saygı duygularını içselleştirmiş, irfan ve vicdan sahibi, bedenlen ve ruhen sağlıklı nesiller yetiştirmektir. Böyle bir toplumda insanlar, sadece kendi sahip olduklarıyla değil, sosyal bütünlük içinde toplumsal varlıklarıyla da mutlu olurlar. Güçlüler zayıflara yardımcı ve destek olmanın mânevî hazzını tadarken zayıflar da güçlülerini bir tür sosyal garanti olarak görürler ve onların varlığından haz duyarlar. O toplumda herkes yekdiğerinin güvencesidir. Bilir ki muhtaç olduğu zaman yardımına hazır çok sayıda insan vardır ve kendisi de Allah'ın bir emaneti olarak gördüğü diğer insanların gerektiğinde yardımına koşarak Allah'ın rızasına erecektir. Orada "öteki" diye bir şey yoktur. Herkes birbirinin velîsi, velinimetidir.

İslâm'ın bu sosyal bütünleşmeyi sağlamak üzere ortaya koyduğu temel esaslardan biri de zekâttır, sadakadır, infaktır, yardımlaşmadır. Müslüman bilir ki sahibi olduğu her şey aslında Allah'ın ona bir emanetidir. Onun için isteklerini O'na arz eder ve O'ndan ister. Zâhir itibariyle sahip olduklarını onların ve kendisinin hakiki sahibi olan Allah'ın talimatları çerçevesinde kullanır. O sahip olunanlardan bir kısmı da maddî varlıklardır ki bunların da Allah yolunda kullanılması müslümanın hem dünyasını hem de âhiretini kazandırır. Bunu Yüce Rabbimiz insanın zihin dünyasına canlılık ve berraklık katan şöyle bir misalle anlatır: *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin/harcayanların durumu, her birinde yüz tane bulunan yedi başak veren bir tohum/tane gibidir. Allah istediğine kat kat fazlasıyla verir. Allah'ın ihsanı geniş, ilmi derindir"* (Bakara 2/261). Allah insanlardan bunu isterken ve onları "Allah yolu"

şeklinde ifade edilen geniş bir iyilik hareketi içinde yer almaya davet ederken müteakip âyetle olayın görünen kısmı yanında niyet boyutuna ve böyle bir hareket içinde görünüp de neticede insanları veya kurumları minnet altında bırakmaya, onları incitmeye, kırmaya kalkışanların durumuna da dikkat çeker. Allah'ın istediği, böyle olumsuz düşünce ve uygulamalardan uzak olan bir iyilik hareketidir ve böyle yapanlar Allah katında sevaba erecekler, korku ve üzüntüden uzak olacaklardır. Allah daha sonra güzel bir söz söyleme ile arkasından kırıcı, üzücü, sıkıntı verici uygulamalar gelecek olan sadaka arasında bir kıyaslama yapar ve birincisinin daha hayırlı ve iyi bir davranış olacağını belirtir. Ardından da Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmadığına yani kendi yolunda infakta bulunma, harcama yapma davetinin asla bir acziyetten kaynaklanmadığına, bunun hikmetli bir istek olduğuna, infakı başa kakanları cezalandırmada acele etmeyeceğine vurgu yapar. Allah sadaka ve infak konusundaki muhtemel insan davranışları ve bilhassa bunun karşı tarafı incitme vasıtasına, bir gösteriye/şova dönüşmesi tehlikesine karşı uyarılarına aynı sürede 264. âyetle devam eder: *"Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak veya incitmek suretiyle boşa çıkarmayın/iptal etmeyin"*. Sonra olayın zihinlerde daha iyi yer etmesi için bir misalle de anlatmaya devam eder: Böyle birisi Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ama insanlara gösteriş/şov yapmak maksadıyla malını infak eden kimseye benzer. Onun veya bu şov meraklısı infakçının temsili anlatımı da şöyledir: Üzerinde bir miktar toprak bulunan pürüzsüz bir kaya parçası olsa ve oraya bardaktan boşanırcasına sert, iri taneli bir yağmur yağsa, bu yağmur mevcut toprağı verimli hâle getirmek bir yana tamamen alıp götürür ve geride cascavlak bir kaya parçası kalır. Toprağı, tarlası olduğunu düşünen ve oraya ekin ekip ürün alacağını hesap eden insan nasıl bu yağmur karşısında elindeki toprağı da kaybederse sadakalarını başa kakanlar da yaptıklarından hiçbir karşılık bulamayacaklardır. Kâfirler de aynı durumdadır, Allah onlara hidayet etmez.

Fotoğraf: Halit Ömer Camcı

“ İslâm’ın sosyal bütünleşmeyi sağlamak üzere ortaya koyduğu temel esaslardan biri de zekâttır, sadakadır, infaktır, yardımlaşmadır. Müslüman bilir ki sahibi olduğu her şey aslında Allah’ın ona bir emanetidir. Onun için isteklerini O’na arz eder ve O’ndan ister. ”

bunun karşılığını kat kat bulacaklardır. Hatta bunun miktarı az da olsa karşılığı olacaktır. Öyleyse verimli, bereketli kalp ve duygular taşımak gerekir. Allah kalpte neler olduğunu ve yapılanların niçin yapıldığını bilir. Allah bundan sonra da infak, sadaka konusundaki temsili anlatımlarına devam eder. Çok güzel bahçeleri olan ve bahçesi içinde ateş bulunan hortum âfetine maruz kalan üstelik de kendisi yaşlı olup küçük çocukları, torunları olan bir insanın halini anlatır ve sizden birisi o insanın yerinde olmayı ister mi diye bir soru sorar. Böylece varlıkların da bir gün fakir olabileceği, çoluk çocuğunun perişan duruma düşebileceği gerçeğini bize hatırlatarak gönüllerde yumuşamayı sağlar.

İnfakla ilgili âyetler devam eder. Âyetlerde verilenlerin işe yarayan şeyler olması isteniyor. İnsanın göz göre göre almayacağı şeyleri başkalarına da vermemesi, iyi şeyleri vermesi, şeytanın ‘aman fakir ve muhtaç olursun,’ ‘elindekileri kimseye verme’ tarzında olabilecek iğvalarına, saptırmalarına karşı insan uyarılıyor ve hikmetli davranışa davet ediliyor. Hikmetin kaynağının da Allah olduğu, Allah’ın hikmet nasip ettiklerinin aslında çok şeye sahip olduklarının bilincinde olmaları gerektiği hikmetli bir üslupla anlatılıyor.

Bunlar Kur’ân-ı Kerim’in infak, sadaka ve zekâtla ilgili bize sunduklarından sadece bir demet. Kur’ân’da zekâtın/sadakanın temel ihtiyacını karşılamış kimselerin malında fakir ve muhtaç insanların hakkı olduğunu, bu hakkın verilmesi sayesinde insanın arınacağını ve temizleneceğini, onun kimlerin hakkı

Allah, bu hikmetli anlatımlarına 265. âyette bu sefer O’nun rızasını hedefleyerek infakta bulunanları yine temsili bir şekilde anlatarak devam eder: Mallarını Allah’ın rızasını gözeterek ve içten gelerek, iman ve ihlas ile infak edenlerin durumu ise yayla tarzı yükseklerde bir bahçesi olan gibidir. O bahçeye iri taneli yağmurlar düşse ürün iki misline çıkar. Oraya böyle iri taneli yağmur düşmese bile hafiften yağmur yağar, çiseler ve bu da ürün almak için yeter. Dolayısıyla Allah rızası ile yapılan infakta bulunanlar

olduğunu, başta altın ve gümüş olmak üzere mal biriktirip Allah yolunda infaktan uzak duranların vücutlarının bu mallarla dağlanacağını ifade eden hayli âyet-i kerime vardır. Peygamber Efendimiz, Kur’ân’da ifade edilen toplumsal paylaşma ile ilgili bu emirleri, tavsiyeleri hayata geçirmiş, zamanın şartlarının elverdiği ölçüde ana organizasyonu yapıp zekât memurları görevlendirmiş, onlar vasıtasıyla toplanan zekâtları ihtiyaç sahiplerine ve ihtiyaç alanlarına yönlendirmiştir. Bilhassa kendi temel ihtiyaçlarını karşılamış olanların sorumluluklarına dikkat çekmiş, malının zekâtını vermeyenlerin âhiretteki acıklı durumunu, o malın onun için bir yıla dönüşeceğini belirterek müslümanları uyarmıştır. Zekât ve sadakalarla ilgili organizasyon Peygamber Efendimiz’den sonra da geliştirilerek devam ettirilmiştir.

Günümüzde bazı İslâm ülkelerinde devlet tarafından zekât organizasyonları yapıldığı gibi bazılarında da bu hizmet ve görev müslümanların oluşturduğu birtakım kuruluşlar tarafından yürütülmekte ve yine müslümanların azınlıkta olduğu bazı devletlerde de bu konuda özel mekanizmalar oluşturulmaktadır. Türkiye’de de müslümanların ibâdet hayatını düzenlemekle görevli Diyanet İşleri Başkanlığı zekât dışındaki ibâdetlerle yakından ilgilendiği halde mevcut organizasyon şemasında zekât sadece fetvaya konu olmaktadır. Hâlbuki namaz, oruç, kurban gibi ibâdetler Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün, hac ve umre ibâdeti Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün ilgi alanında olduğu gibi Zekât ve Hayır Hizmetleri Genel Müdürlüğü veya benzer bir isim altında pekâlâ bu hizmetler de Diyanet şemsiyesi altında şeffaf ve denetlenebilir mahiyette yürütülebilir ve yürütülmelidir. Organizasyonla ilgili durum ne olursa olsun dünyanın her yerindeki müslümanın, şartlar gerçekleştiği takdirde zekât borcu ve genel anlamda sadaka, infak sorumluluğu vardır. İyi müslümanların temel özellikleri arasında zekât verme hususu hem Kur’ân-ı Kerim’de hem de Peygamber Efendimiz’in hadislerinde tekrar tekrar yer almaktadır. ■

Taşın Merhamete Bürünmüş Hâli: **Sadaka Taşı**

Osmanlı toplumu, vakarından dolayı fakirliğini gizleyenlere, ihtiyaçlarını kimseye açamayanlara, “alan el” olmanın ezikliğini yaşatmamak ve onları istemek zorunda bırakmamak için zarif bir yardım yolu olarak “Sadaka Taşı”nı geliştirmiştir.

Osmanlı toplumunda ‘sadak taşı’, ‘sadak çukuru’, ‘zekât kuyusu’, ‘zekât taşı’, ‘dilenci mihrabı’ ve ‘hayrat deliği’ gibi muhtelif isimlerle bilinen ve Tanzimat Dönemi’ne kadar da yaygın olarak kullanılan bu yardımlaşma uygulaması, insan onurunu kırmadan yardımlaşmayı sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir.

Sadaka taşları, genellikle, birkaç sokağın birleştiği bir köşede; imaret veya diğer sosyal yardım kurumlarının yakınlarında; tekke, dergâh, zaviye, mezarlık, türbe gibi yerlerin yakın çevresinde ve mescit, camii gibi ibadethanelerin yakın çevresinde bulunmaktadır.

Sadaka taşları aracılığı ile çoğunlukla nakdî yardım yapılırsa da bazen aynî yardım da yapılıyordu. Nakdî yardım özellikle uçup kaybolmaması için de kâğıt para yerine madeni paralar bırakılarak yapılırdı. Aynî yardım ise giyim, kuşam eşyaları ve çeşitli besinler bırakılarak yapılıyordu. Fakirler sadaka taşında birikenlerden sadece ihtiyacı olan şeyleri ve muhtaç olduğu miktar kadarını alarak, kalanını başkalarına bırakmaya özen göstermişlerdir.

Günümüzde sadaka taşlarının büyük kısmı bir kenarda unutulmuşlar, bir kısmı da değişen dünya şartları ve sosyal, kültürel hayat sebebiyle kullanılmaz hâle gelmiştir.

İBÂDET VE MÜESSESE OLARAK ZEKÂT

Prof. Dr. H. Mehmet GÜNAY
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dinimize göre mal ve servet insana verilen nimetlerin başında gelir. Kur'an-ı Kerim'de maldan "hayır" olarak söz edilir¹ ve onun Allah'ın kulları için yarattığı süs ve temiz rızık olduğu belirtilir². İnananlara da Allah'ın kendilerine helal kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmamaları, ama sınırını da aşmamaları öğütlenir.³ Şu halde mal ve servet sahibi olmak Allah Teâla'nın kullarına bir lütfu olup onu elde etmek için çalışıp çabalamak dinimizce ilke olarak meşru ve muteber sayılır. İslâm dini kural olarak özel mülk edinme hakkını kabul eder ve onu dokunulmaz temel haklardan sayar. Ancak bunu mutlak bir hak olarak da görmez, bunun için bazı ölçüler, kayıtlar ve şartlar öngörür.

Esasen İslâm mülkiyet anlayışına göre mülk, mutlak anlamda Allah'a aittir. Mülkün gerçek sahibi olan Allah onu dilediğine verir, dilediğinden de geri alır.⁴ Rahmeti ve rızkı veren ve onu insanlar arasında istediği gibi paylaştıran bizzat Yüce Allah'tır.⁵ İnsana sadece usulüne uygun bir şekilde malı kazanma, kullanma, tüketme, ürünlerinden yararlanma ve devrettiğinde bedelini alma hakkı verilmiştir. Bunları yaparken uyulması gereken birtakım kuralları vardır. Her şeyden önce meşru olmayan yollarla mal ve servet kazanıl-

maz. Mal ve servet sahipleri bunları kendine ve başkalarına zarar verecek şekilde kullanamaz. Bunların üzerinde toplumun ve ihtiyaç sahibi başkalarının da bazı hakları vardır. Bu hak İslâm'ın ana kaynaklarında en geniş anlamda "infak" kavramıyla ifade edilir. Infak, meşru yollarla kazanılmış malın dinimizin hayır olarak bildirdiği herhangi bir yolda cömertçe harcanması demektir. Bu kavram kişinin sadaka, zekât, fitre, nafaka, kurban, hediye, âriyet, vakıf gibi gerek muhtaç kişilere gerekse kamu yararına yaptığı her türlü mali ibâdeti ve harcamayı içine alır.

Kuşkusuz bunlar içinde en önemlisi zekâttır. Çünkü zekât, İslâm binasının üzerine kurulduğu beş temel sütundan birini oluşturmanın yanı sıra kişiyi mânen arındırmakta, mal ve servetinin artmasına vesile olmakta ve sosyal yapının çeşitli katmanları arasındaki farklılıkların makul bir seviyede kalmasına ciddi bir katkı sağlamaktadır. Zekât, dinimizin en önemli ibâdetlerinden birisi olmanın ötesinde ahlâkî, insanî, sosyal, ekonomik ve hukukî fonksiyonları olan çok yönlü bir kurum olma özelliğine de sahiptir.

Zekât kavramı Kur'an ve hadis literatüründe kimi zaman sadaka kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılır.

“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”
(İnsan 76/8)

Bununla birlikte İslâm kültüründe sadaka terimi daha çok mecburi olmayan gönüllü ödemeler için; zekât ise sadakanın zorunlu ödenmesi gereken malî kısmını ifade etmek için kullanılır.

Sözlükte ‘artma, arıtma, övgü ve bereket’ gibi anlamlara gelen zekât, dinî bir terim olarak en yalın anlamıyla ‘zengin müslümanların malından alınıp, Kur’ân’da sayılan belirli hak sahiplerine ödenmesi gereken belli payı’ ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in sünnetinde zekât genelde namazla birlikte ve onunla iç içe zikredilir. Bu husus namazla zekât arasında çok güçlü bir bağ olduğuna işaret eder. Namaz bedenî, zekât ise malî ibâdetleri temsil eder. Bir başka açıdan namaz ibâdeti kişinin Rabbine karşı görevlerini, zekât ibâdeti ise kullara karşı görevlerini simgeler. İkisine hâkim olan ruh ise Allah’a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmaktır. Dindarlığın kemali ise bu iki alandaki sorumluluğun yerine getirilmesiyle gerçekleşir.

Zekât İslâm’ın beş temel rüknünden biridir. Gerekli nitelikleri taşıyan her müslüman üzerine farz-ı ayndır. Zekâtın Medine döneminde farz kılındığı kesin olmakla birlikte tam olarak hangi yılda temel bir dinî emir olarak meşru kılındığı konusu tartışmalıdır. Genel kabule göre hicretin ikinci yılında Ramazan orucundan sonra farz kılınmıştır. Farz oluşu Kur’ân ve Sünnet’in kesin ve manası açık nasları ile sabittir. İslâm âlimleri,

her asırda zekâtın farz ve dinin temel esaslarından biri olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. İslâm tarihi boyunca zekâtın temel bir farz olduğu ümmetin ittifağıyla kabul edilmiş, aksine bir görüş ileri süren çıkmamıştır. İslâm bilginleri zekâtın farz oluşunu kabul etmeyenlerin İslâm dairesi içinde kalamayacağını açıkça ifade ederler. Ayrıca farz olduğuna inandığı halde kasten zekât vermeyen kimse büyük günah işlemiş sayılır. Bir zorunluluk yokken zekâtı geciktirmek de tahrîmen mekruh kabul edilmiştir.

İbâdet Olarak Zekât

Zekât vermek her şeyden önce bir ibâdet olup malî ibâdetlerin başında gelir. İnsanı mânen arındırıp yücelten ve yaratanının kudret ve yüceliği karşısında boyun bükmesinin bir göstergesi olan bu ibâdet, diğer ibâdetler gibi ancak niyetle geçerli olur. Zekât ibâdetini lâıykıyla yerine getiren mümin hem nefsinin ve ruhunu, hem de mal ve servetini mânevî kirlilerden temizlemiş olur. Zekâtın sözlük anlamında temizleme ve arındırma anlamı da vardır. “Onları (Müminleri) arındırıp tertemiz kılmak üzere mallarından sadaka al”¹ âyeti temizlik ve arınmanın aynı zamanda zekâtın amacını oluşturduğunu gösterir.

Zekât ibâdeti her şeyden önce insanı, cimrilik, bencillik, aç gözlülük, kalp katılığı, dünyaya ve dünyaya malına aşırı düşkünlük gibi birçok kötü huy ve

“Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir.” (Hadis-i Şerif)

alışkanlıktan arındırır; ihtiras zincirlerini kırar, aşırı maddecilikten, paranın esiri olmaktan kurtarır; cömertlik, acıma, başkalarını düşünme, fedakârlık, hayır ve yardımseverlik duygularını geliştirir; gönül zenginliği ve ruh yüceliği kazandırır.

Öte yandan zekât insanın malını da temizleyip arıtır. İslâm'a göre zekâtı verilmemiş mal mânen kirlidir. Zenginin malında yoksul ve ihtiyaç sahiplerinin hakkı bulunduğu için bu hak ayrılıp verilmedikçe mal temiz sayılmaz. Resûl-i Ekrem (s.a.v) de zekâtın temizleme fonksiyonunu şu sözlerle dile getirir: “*Bu sadakalar, insanların kirlerinden başka bir şey değildir. Bunlar Muhammed ve ailesine helal değildir.*”⁷ “*Allah zekâtı, ancak geride kalan malları temizlemesi için farz kılmıştır...*”⁸

Bir müslüman zekâtını her şeyden önce Allah'ın emrine uymak ve O'na kulluk görevini ifa etmek için vermedir. Kim bunu Allah'a yakın olmak ve O'na şükretmek amacıyla gönül hoşluğu ve halis bir niyetle eda ederse Allah'ın rızasını ve ahiret hayatının nimetlerini kazanır. Dinî kaynaklarda zekâtın hep namazla birlikte zikredilmesi onun ibâdet boyutuna vurgu niteliğindedir.

Zekât belli düzeyde mal mülk sahibi varlıklı kimselerin yerine getirebildiği bir ibâdettir. Hiç kuşkusuz mal ve servet Yüce Allah'ın insana verdiği en büyük

nimetlerden biridir. Nimetin şükürü de ancak onu verenin razı olacağı yollarda harcamakla gerçekleşir. Namaz, oruç gibi bedenî ibâdetler, Allah'ın ihsan ettiği vücut sıhhat ve selametinin şükürü; zekât ve diğer gönüllü malî ödemeler de mal nimetinin şükürüdür. Âyetlerin de işaret ettiği gibi zekât veren Allah'a şükran borcun yerine getirmiş, vermeyen ise nimete nankörlük etmiş olur. Şükür verilen nimetlerin daha da artmasına, nankörlük ise şiddetli azaba vesile olur.⁹

Malî ve Sosyal Bir Müessese Olarak Zekât

Zekât, bir ibâdet olmanın yanında İslâm'ın sosyal güvenlik ve dayanışma sahasında çok önemli ve etkin malî kurumlarından birini oluşturur. Bu kurumunun temelinde yatan en temel ilkelerden biri toplumda üretilen mal ve servetin toplamında, Kur'an'ın ifadesiyle, “*yoksullar ve fakirler için bir hakkın olması*”dır.¹⁰ Bu da zekâtın esas itibarıyla varlıklı kesimlerin kişisel dindarlıklarına ve keyfi iradelerine bırakılan basit bir sadaka olmayıp, aksine onların topluma karşı bir borcu niteliğinde olduğunu gösterir. Bu borç, günümüzde bir tür vergiye benzeyen ve kırta birden başlayıp beşte bire kadar değişen oranlarda ödenmesi zorunlu olan kamu borcu niteliğindedir. Zekâtın ibâdet olma niteliği de buna engel değildir. Bu özelliği dolayısıyla ki, zekât İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren devlet hazinesinin en temel kamu gelirlerinden birisini oluşturmuştur.

Zekâtın devlet tarafından gerekirse zorla tahsil edileceğinin kabul edilmesi, zekât organizasyonunda devletin etkin bir şekilde yer almasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca ihtiyaç sahibinin zekât hakkını doğrudan mükelleflerden değil de, devletten almasının, onun onurunu ve izzeti nefsinin daha fazla koruyacağına şüphe yoktur. Bu ve benzeri gerekçelerden ötürüdür ki, İslâm toplumlarında zekâtın toplanıp hak sahiplerine dağıtılması öteden beri devletin bir görevi olarak görülmüş ve bu iş genellikle devlet memurları tarafından yürütülmüştür. İlgili âyetlerde zekâtın verileceği yerler arasında zekât işlerinde çalışanların (âmiller) sayılması¹¹ ve Resûl-i Ekrem'e zenginlerin malından zekât almasının emredilmesi¹² zekâtın bir kamu geliri olduğunu, toplanması ve dağıtılmasında devletin ve kamu kurumlarının etkili olması gerektiğini ifade eder. Çağdaş İslâm âlimleri de malların zekâtının hükümetler tarafından oluşturulacak özel bir zekât kurumu veya en azından devletin denetim ve gözetimi altında sivil organizasyonlar aracılığıyla toplanıp hak sahiplerine ulaştırılmasının daha uygun olacağını söylerler.

İster devlet tarafından ister doğrudan mükellef tarafından dağıtılsın zekât sayesinde toplumda üretilen toplam servetin yeniden dağıtılması, yani belirli bir çizginin üstünde varlık ve gelire sahip olanlardan, bu çizginin altında varlığı ve geliri olanlara doğru bir aktarım yapılması sağlanmış olur. Resûl-i Ekrem'in "(Zekât) onların zenginlerinden alınır, fakirlerine devredilir"¹³ ifadesi de zekâtın bu hikmet ve fonksiyonuna işaret eder.

Zekâtın zorunlu bir ibâdet ve sosyal/malî bir kurum olarak fakir, kimsesiz, yetim, yolda kalmış ve borçlu gibi yardıma ve korunmaya muhtaç bütün sınıfları kapsaması, İslâm dininin toplumsal bütünleşme, kaynaşma ve dayanışmaya ne kadar önem verdiğini gösterir. Zekât kurumunun iyi işlediği top-

“Bir müslüman zekâtını her şeyden önce Allah'ın emrine uymak ve O'na kulluk görevini ifa etmek için vermelidir. Kim bunu Allah'a yakın olmak ve O'na şükretmek amacıyla gönül hoşluğu ve halis bir niyetle eda ederse Allah'ın rızasını ve ahiret hayatının nimetlerini kazanır.”

lumlarda yoksulların aç kalma korkusu, gelecek endişesi söz konusu olmaz. Üstelik bunun için önceden bir vergi veya prim ödemek de gerekmez.

Zekât sayesinde toplumun farklı kesimleri arasında karşılıklı güven, sevgi ve saygı köprüleri kurulur. İnsanlığın en eski ve en çözümü en zor problemi olan yoksulluğun katlanılabilir bir seviyeye inmesinde, nimetlerin paylaşıp zengin ile fakir arasındaki uçurumun ortadan kalkmasında, sosyal adalet ve dayanışmanın gerçekleşmesinde, kısaca dinin en temel gayesi olan güvenli, istikrarlı ve huzurlu bir toplumun oluşturulmasında zekât kurumunun çok önemli bir rolü vardır.

Bu özelliği dolayısıyla zekât ibâdetinin yaşatılması ve korunması İslâm'ın en temel amaçlarından biri olan “dinin korunması” çerçevesinde değerlendirilmiş ve zekâtı inkâr eden veya vermekten kaçınanlara yönelik oldukça sert tedbirler öngörülmüştür. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât vermekten kaçınan bazı Arap kabileleriyle ilgili söylediği şu söz bu konunun önemini çok veciz bir şekilde ortaya koyar:

“Allah'a yemin ederim ki, namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşırım. Çünkü zekât, malın hakkıdır. Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah'a (s.a.v) verdikleri bir deve yularını bile bana vermekten kaçınırlarsa, sırf bu sebepten dolayı onlarla savaşırım.”¹⁴

DİPNOTLAR

1 Bakara, 2/180.
2 A'râf, 7/32.
3 Mâide, 5/88.
4 Âl-i İmrân, 3/26.
5 Zuhuruf, 43/32.
6 Tevbe, 9/103.
7 Müslim, "Zekât", 51.

8 Ebû Dâvûd, "Zekât", 32.
9 İbrâhîm, 14/7.
10 Zâriyât, 51/19.
11 Tevbe 9/60.
12 Tevbe 9/103.
13 Tirmizî, "Zekât", 21.
14 Buhârî, "İ'tisâm", 2; "Zekât", 1, 40; Müslim, "İmân", 32.

KUR'ÂN'DA ZEKÂT KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK ANALİZİ

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kur'ân metninin doğru bir biçimde anlaşılabilmesi için onun dili olan Arapça'nın, tenzil öncesi genel durumu ile bir dil manzumesini bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz sosyo-kültürel dinamik bünyeyi çeşitli yönleriyle analiz etme gereği ısrarla tekrar edilmeye değer bir noktadır.¹

Kur'ân metni, bazı kelimelerin tabii semantik değişim ve anlamsal evrimlerine çok olumlu katkılarda bulunarak, kelimelere esas anlamlarına ilave, yepyeni izâfî anlamlar kazandırmıştır.² Dolayısıyla Kur'ân ke-

limelerinin anlam alanlarını tespit ederken, içerisinde yer aldığı kavramsal ilişkiler sistemini;³ esas ve izâfî anlamlarını, yakın ve karşıt anlamlılarını; metin içi ve metin dışı çeşitli anlam karînelerini⁴ çok iyi bir biçimde belirleme zorunluluğu bulunmaktadır.

Kur'ân, nüzul dönemi öncesi Arab'ın hiç bilmediği fikirleri anlatmak için yepyeni kavramsal örgüler icat etmemiştir. Kanaatimize göre semantik gelişim süreci, kullanılan dilsel simgeler ağında değil, içerik ve mana alanlarında meydana gelmiştir.

Kur'an'ın dünya görüşünün oluşmasında önem arzeden kelimelere, 'anahtar kelime' denir⁵. Bu anlamda zekât kavramı da, Kur'an'ın dünya görüşünü oluşturan kavramsal ağ içerisinde anahtar kavram olma özelliğine sahiptir. Zekât kavramı, özellikle Kur'an'da servet ve ibâdetle ilgili kavramsal doku içerisinde yer alan önemli bir anahtar kelimedir. Zekât kavramının Kur'an'daki semantik alanı ve kavramsal çerçevesinin belirlenmesi bu açıdan daha büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, zekât kavramının Kur'an öncesi dönemde ifade ettiği esas anlamın belirlenmesi, ardından Kur'an'daki anlam alanının incelenmesi, etimolojik ve semantik açıdan kelimenin kavramsal çerçevesinin belirginleşmesine katkı sağlayacaktır.

1. Zekât Kelimesinin Etimolojisi

Etimolojik olarak 'ز - ك - ي' [z - k - y] kökünden türeyen zekat kelimesi, sözlükte; 'artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak' gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Bunları iki temel anlama irca edecek olursak, birincisi 'artmak, çoğalmak', ikincisi ise, 'temiz olmak, arınmak' olur.

2. Zekât Kelimesinin Câhiliyye Dönemindeki Anlamı

Zekât sözcüğünün Kur'an öncesi Câhiliyye döneminde 'artmak, çoğalmak' dışında başka bir anlamını bilinmemektedir.⁷ Kelimenin Kur'an'daki anlamıyla kullanılmaması ise, o dönemde yaşayan insanlarda

“ Kur'an'ın dünya görüşünün oluşmasında önem arzeden kelimelere, 'anahtar kelime' denir. Bu anlamda zekât kavramı da, Kur'an'ın dünya görüşünü oluşturan kavramsal ağ içerisinde anahtar kavram olma özelliğine sahiptir. ”

sosyal yardımlaşma müessesesi-nin bulunmadığı anlamına gelmez. Zira Câhiliyye döneminde zekât kelimesi derin bir dinî anlamdan yoksun ise de, malın toplanması ve belirli yerlere dağıtılmasıyla ilgili çeşitli kurallar bulunmaktaydı.⁸ Ancak İslâm dini, bu müessesenin çerçevesini zekât ve benzeri bazı sözcüklerle kavramlaştırarak, olabildiğince genişletti; dar bir delâlet dünyasından onu kırtarak toplum katına yaydı, en önemlisi de, onu, dinin temel unsurlarından biri haline getirdi.

Zekâtın Câhiliyye dönemindeki anlamına ileride tekrar yer vereceğimizi belirterek, şimdilik bu kadarla yetinelim.

3. Zekât Kelimesinin İstilahî Anlamı

el-İsfehânî zekât'ın ıstilahî anlamının, insanın, malından, Allah'ın hakkını fakirlere aktarması şeklinde olduğunu belirtir. Öyleyse, ona göre zengin'in fakire malî aktarımında

bulunması anlamına gelen zekât'a bu adın verilmesi, Allah'tan bereketin, malın çoğalmasının, artmasının istenmesi veya zekâtın verilmesi sonucu nefsin iyilik, hayır yönünün artırılması ve bunun nefsi arındırmayı, temizlemeyi beraberinde getirmesi nedeniyledir.⁹

Dinî terminolojide, özellikle fıkıh dilinde zekât; Yüce Allah'ın, Kur'an'da ifade edilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli paya¹⁰ verilen addır.

4. Kur'an'da 'Zekâ' Sözcüğü ve Semantik Alanı

Kur'an-ı Kerim'de 'zekâ' kelimesi ve çeşitli türevle-

Hat: Haysen el Hamade Tezhib: Ayşenur Kadakçıveli

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Bakara 2/261)

ri, 23’ü Mekki, 36’sı Medeni sûrelerde olmak üzere 58 âyette 59 defa geçmektedir. ‘Zekât’ formu ise 32 yerde geçmektedir. İleride de değineceğimiz üzere, bunlardan ikisi temizlenme, arınma; 30’u ise, sosyal yardımlaşmayı ve vergi müessesesini ifade eden zekât anlamında kullanılmıştır. Yine bunlardan 26’sında zekât, namazla birlikte, namaz (salât) dan hemen sonra zikredilmiştir¹¹. Yine, 32 yerde geçen ‘zekât’ formunun 13’ü Mekke’de,¹² 19’u ise Medine’de¹³ inmiştir.

Zekât kelimesinin temel anlamı, ağırlıklı olarak müşahhas bağlamda ‘artmak’ olmakla birlikte, Kur’ân-ı Kerim’de bu kök anlamın yanında, yeni izâfî/yan anlamlar kazandığını ifade etmek mümkündür.

Şunu hemen ifade etmek gerekir ki, ‘zekâ’ kökünün temel anlamı, yukarıda da ifade edildiği üzere, ‘artmak, çoğalmak’tır. Ancak ‘zekâ’ kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de, Câhiliyye dönemindeki gibi salt artmak anlamında yer almamıştır. O halde ‘zekâ’ kelimesi ve türevleri, kök anlam olan ‘artmayı’ da içine alan yeni

izâfî anlamlar kazanmıştır. Bu izâfî anlamları ise iki madde altında toplamak mümkündür:

a. Temizle(n)me, arınma, iyi olma anlamında ‘z-k-y’ sözcüğü:

Bu anlamın ‘z-k-y’ sözcüğünün temel anlamı olan artma, çoğalma ile yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira temizlenme, temiz olma, arınma; olumlu unsurların çoğalması, artması, olumsuzluklara galip gelmesi sonucu oluşan bir durumdur. Dolayısıyla temel anlamın korunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Ancak Kur’ân-ı Kerim’in kazandırdığı bu izâfî anlam, yepyeni bir anlamdır ve Câhiliyye döneminde, tespit edemediğimiz kadarıyla, kullanımı bulunmamaktadır.

Câhiliyye döneminde artmak, çoğalmak anlamında kullanılan ‘z-k-y’ sözcüğünün Kur’ân-ı Kerim’de mânevî yönden temizlenme, temiz olma; ruhsal kirlere, günahlardan arınma¹⁴ gibi izâfî anlamlarda kullanılması, aynı zamanda Kur’ân-ı Kerim’in kelimelere yüklediği anlamlarda temel bir ilkenin de belir-

ginleşmesini sağlamaktadır. Kur'ân-ı Kerim, Câhiliyye döneminde tamamen dünyevî anlamda kullanılan kelimelere dinî bir anlam yükleyerek, Allah'la bağlantılı bir anlam örgüsü içerisinde anlatır. Dolayısıyla, Câhiliyye döneminde herhangi bir şeyin artması, çoğalması anlamında kullanılan kelime, Kur'ân'da temel anlamı korunarak, ruhî ve mânevî yönden olumlulukların artması, çoğalması; bunların da arınmaya, Allah'a yaklaşmaya vesile olması anlamında 'temizlenmek, temiz olmak, arınmak' şeklinde izâfî bir anlam kazanmıştır.

b. Sosyal yardımlaşmanın ve vergi müessesesinin belirli bir formunu ifade eden bir kavram olarak 'z-k-y' kökünün türevi olan 'zekat' formu:

Zekât kelimesi Kur'ân'da kullanılırken, 'vermek' temel anlamını ifade eden إيتاء îtâ ve إعطاء i'tâ kelimelerinden sadece 'îtâ' ile zikredilir. Başka bir ifadeyle, Kur'ân'da hiçbir yerde zekâtla birlikte 'i'tâ' kelimesi kullanılmaz. Her ne kadar bazı dilciler 'îtâ' nın 'i'tâ' anlamında olduğunu, yani, bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini ifade etseler de,¹⁵ Kur'ân'da zekâtın sadece "îtâ" ile kullanılması, 'i'tâ' nın ise başka bağlamlarda yer alması, bu konuda önemli bir ayrıntının olduğunu göstermektedir.

Sözlüklerde 'etâ' kök fiili 'gelmek' ve bu fiilin if'âl kalıbından masdarı olan 'îtâ' ise, 'vermek' anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 'etâ' fiilinden türeyen ve vermek anlamını kazanan 'âtâ, yu'tî, îtâun' kullanımlarının 'gelmek' kök anlamıyla yakın bir bağlantısının olduğunu hatırd tutmak gerekmektedir. Bu çerçevede 'gelmek' ve 'vermek' anlamları birlikte düşünüldüğünde, bir yaklaşmanın, gelmenin olduğu ve bu yaklaşma sonucu verme fiilinin meydana geldiği sonucu tabii olarak ortaya çıkar.¹⁶ Bu da, zekâtla birlikte kullanılan 'îtâ' formunun, zekâtın verilmesi zorunlu

bir malî yükümlülük olması ile birlikte, müslümanın, vermek zorunda kaldığı için değil, gönülden, bütün benliğiyle vermesi, Allah'a yaklaştığı hissini yaşayarak vermesi gibi anlamları içerdiğine delalet etmektedir. Bu ifade kalıbıyla, müslümanda borçtan, sorumluktan kurtulmak amacıyla değil, bütün benliğiyle, Allah'a daha da yak(ın)laşma, nefsinin ve malını arıtma (tezkiye) amacıyla verilen zekât bilincinin yerleşmesinin amaçlandığını ifade etmek mümkündür.

'Îtâ' formunda ise, dilcilerin de üzerinde durduğu üzere, 'salt vermek', 'el ile vermek' anlamı bulunmaktadır.¹⁷ Başka bir ifadeyle 'îtâ', 'îtâ' da olduğu gibi anlamsal yan unsurlar içermemektedir. Îtâ, gönülden-gö-

nülsüz ayrımı olmaksızın salt vermeyi ifade eder. Ayrıca 'îtâ' da çoğunlukla muhatap bellidir, yani verilecek şeyin kime verileceği veya verildiği bellidir. Dolayısıyla 'îtâ' da mef'ul çoğunlukla hazfedilmez. Ancak 'îtâ' da ise, mef'ulün hazfedilmesi daha kolaydır ve bu kullanımı çok yaygındır. Zekâtla birlikte kullanımı da bu şekildedir. Dolayısıyla zekâtın 'îtâ'

ile kullanımı, mef'ulün hafzî nedeniyle, zekâtın verileceği kesimlerle ilgili daha kapsamlı bir alan oluşturmaktadır.¹⁸

Zekât, çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre, Medine'de, hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır.¹⁹ Ancak, zekâtın zorunlu bir yükümlülük haline getirilmesinden önceki dönemlerde de zekât kelimesi bazı âyetlerde yer almıştır. O halde, zekâtın zorunlu bir malî yükümlülük haline getirilmesinden önceki âyetler ile sonraki âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği sorusu gündeme gelmektedir.

Mekke döneminde inen ve malî konulara değinen âyet ve hadisler, sadece inananlara hitap etmekteydi. Medine döneminde bir müessese haline gelecek ve zorunlu bir malî yükümlülüğü ifade edecek olan zekâtın, Mekke

döneminde temellerinin atıldığını belirtmek mümkündür. Bu Kur'ân'ın anlatım metodudur ve her konuda olmasa bile birçok konuda bu metot gözetilmiştir. Buna göre, herhangi bir konuda nihâî hüküm veya son söz söylenmeden önce, muhatapların düşünce dünyasında o konu ile ilgili belirli bir altyapı oluşturulmakta, bazı ipuçları verilmekte, bu çerçevede örneklemeler, kıssalar kullanılmakta, ancak böyle bir altyapının oluşturulmasından sonra konuya son hali verilmektedir.²⁰

Mekke'de inen ve zekât verilmesini konu edinen âyetlerin Medine'de zekâtın farz kılınmasından sonra inen âyetlerden farkı, bir yükümlülük anlamı taşısa bile, bunun biçiminin bütünüyle belirlenmemiş olmasıdır. Dolayısıyla, Mekke döneminde, çerçevesi bütünüyle belirlenmiş bir malî mükellefiyetin yerine, daha serbest, kişinin kısmen vicdanına bırakılmış bir yardımlaşma biçiminin konu edildiğini ifade etmek mümkündür.²¹

Medine döneminde ise, zekâtın farz kılınmasıyla birlikte, verilmesi gereken malın miktarı, verilme zamanı ve kimlere verilmesi gerektiği, âyetlerde ve detaylı olarak da hadislerde belirlenerek, onun malî bir müessese haline gelmesi sağlanmış oldu. Özetle, Mekke döneminde altyapısı hazırlanan ve Medine dö-

neminin ikinci yılında farz kılınan zekât, o dönemde, öyle görünüyor ki, müslümanların devlete ödedikleri her türlü vergiyi ifade eden bir kavram haline geldi.

'Sadaka',²² 'infak',²³ 'ihşan',²⁴ 'birr',²⁵ 'ita',²⁶ 'hakk',²⁷ 'kısm',²⁸ 'taam',²⁹ 'karz',³⁰ gibi kelimeler de zekât kavramının semantik alanına giren diğer kelimelerdir. Bunlardan en kapsamlı olanı 'sadaka' sözcüğüdür. Zira Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen malî ibâdetlerin tümü, 'sadaka' kavramıyla da ifade edilmektedir. Bu nedenle, semantik açıdan konuya yaklaşıldığında, malî ibâdetleri ifade eden 'zekât', 'infak', 'ihşan', 'birr', 'karz', 'kısm' gibi anahtar kelimelerin odak kavramını 'sadaka' sözcüğünün oluşturduğunu görmek mümkündür. Sözgelimi, Tevbe sûresi 60. âyetinde belirtilen 'sadaka'ların sarf yerleri, aynı zamanda zekâtın da sarf yerleridir. Başka bir ifadeyle âyetinde zekât, sadaka sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ancak bu, hukukî anlamda, zekât ile sadakanın eş anlamlı olduğu anlamına gelmez. Zekât, sadakanın bir bölümüdür. Dolayısıyla, her zekâtın sadaka olduğunu, ancak her sadakanın ise zekât olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Sonuç itibarıyla, zekât kelimesi semantik açıdan çeşitli anlam olaylarına sahne olmuştur. Kelimenin Câhiliyye döneminde her türlü artma, çoğalma olan esas anlamı Kur'ân-ı Kerim'de de korunmuş, buna ek olarak kelime yeni bir muhteva ve izâfî / yan anlam kazanmıştır. Bu yan anlam, temizlik, temiz olmak, arınmaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, temizlik, arınma anlamının esas anlam olan artmak, çoğalmakla ilgisi bulunmaktadır. Bu ilgi, olumlulukların artması ve sonuç itibarıyla temizlenmeyi, arınmayı beraberinde getirmesi şeklindedir. Zekât malî mükellefiyet ifade ettiği yerlerde hem artma hem de arınma, temizlenme anlamını içerir. Zira insan malının belirli bir kısmını vermekle görünürde bir azalmaya yol açmakla birlikte bu, Allah katında malının hem artmasına hem de temizlenmesine vesile olur. Yine insan, zekât mükellefiyetini yerine getirmekle hayır işlemiş olmakta ve bu durum, onun olumlular hanesinde bir artışa neden olmaktadır. Bu da kişinin mânevî anlamda arınmasına, temizlenmesine yol açar. Bu çerçevede zekât, insanın Allah'a yaklaşmasını sağlayan önemli unsurlardan bir tanesidir.

Kur'an'ı Kerim, bütün kavram ve konuları Allah merkezli bir şekilde işler. Başka bir ifadeyle, bütün konuları dinî alana çekerek anlatır, kelimelere de bu anlamda Câhiliyye dönemindeki anlamlarına ek olarak yepyeni anlamlar kazandırır. Zekât kavramı da bunlardan birisidir. Câhiliyye döneminde derinlikli bir anlam içermeyen ve sıradan bir kelime olan zekât, Kur'an'ı Kerim'de namaz ile zekâtın birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğu mesajının verilmesi amacıyla, çoğunlukla namazla birlikte ele alınan ve arınmaya, Allah'a yaklaşmaya yol açan temel ibâdetlerden birini ifade eden anahtar bir kavram haline gelmiştir.

Zekât, sadaka, infak ve benzeri kavramlar Mekke döneminde malî bir mükellefiyetin olduğunu ifade etmektedir. Zira Mâûn sûresine değinirken ifade edildiği üzere, bişetin daha ilk yıllarında yoksulun doyurulması, yetimin gözetilmesi ile din arasında çok önemli bir bağ kurulmuştur. Dolayısıyla, bu kavramlar Mekke döneminde şekli, miktarı ve zamanı bütünüyle insanın vicdanına bırakılan, ancak verilmesi mutlaka gerekli bir malî mükellefiyetin var olduğunu gösterir. Medine döneminde ise zekât, çerçevesi belirlenmiş, kimlere, ne ölçüde ve hangi zaman aralıklarıyla verilmesi gerektiği ifade edilmiş bir malî mükellefiyet müessesesi haline gelmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Câhiliyye dönemi ile Kur'an dönemi karşılaştırıldığında zekât kelimesinde çeşitli anlam olayları olmuş, kelimeye yeni anlamlar yüklenmiştir. Kur'an sonrası dönemde ise zekât kavramı, anlam değişmelerine, başka bir ifadeyle, anlam kayması, anlam sapması gibi olaylara en az sahne olan Kur'an kavramlarından birisidir. Kur'an'ın zekâta artmanın yanında yüklediği arınma anlamı, kavramın anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Toplumun hakından arınmaya ve malı arıtarak artırma-ya vesile olan zekât, insanın da bu yolla özellikle malî konularda olumsuz yönelimlerden arınmasına büyük ölçüde yardımcı olur.

Vurgulanması gereken son bir husus, zekât-din; zekât-ibâdet ilişkisinin, başka bir ifadeyle, zekâtın özünün toplum katında yeterince anlaşılamamış olduğudur. Bu nedenle, zekâtın teknik anlamda kimlere, nasıl, ne ölçüde ve hangi zaman aralıklarıyla verilmesi gerektiği gibi konuların yanı sıra, özünü, dindeki yerini ve diğer ibâdetlerle organik bağını ön plana çıkaran çalışmalara da önemli ölçüde yer verilmelidir. Zira zekât, günümüzde büyük bir öneme ve çeşitli toplumsal sorunların çözümünde etkin rol üstlenme kabiliyetine sahip olan önemli bir malî ibâdetidir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Ebû Zeyd, Nasr Hamid, Mefhûmu'n-Nass-Dirâse fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire 1990, s. 27 vd.; Watt, William Montgomery, Modern Dünyada İslâm Vahyi, (çev. Mehmet S. Aydın), Ankara: Hülbe Yay., 1982, s. 47-48.
- 2 Bk. Izutsu, Toshihiko, God and Man in the Koran -Semantics of the Koranic Weltanschauung-, The Keio Institute of Cultural and Linguistic Studies, Tokyo, 1964, s. 15-20.
- 3 Condon, John C., Kelimelerin Büyüklüğü Dünyası -Anlambilim ve İletişim-, (çev. Murat Çiftkaya), İstanbul: İnsan Yay., 1998, s. 132-135.
- 4 bk. es-Sa'rân, Mahmud, İlmu'l-Luğa, Dimeşk: Menşurâtü Haleb, 1994, s. 263 vd., 310-313.
- 5 Izutsu, God and Man in the Koran, s. 18-20.
- 6 ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, Esâsü'l-Belâğâ, Beyrut: Dâru Sâdır, 1992, s. 273; İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, Lisânü'l-Arab, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968, XIV, 358-359; ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ, Tâcü'l-Arûs, Bingazi: Dâru Libya, 1966, X, 164-165.
- 7 'Üde, Halîl Ebû Üde, et-Tatavvurü'd-Dilâfî beyne Lügati's-Şî'rî'l-Câhilî ve Lügati'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985, s. 211; Ayrıca bk. İbn Manzûr, XIV, 359.
- 8 Geniş bilgi için bk. Tuğ, Salih, İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara: AÜİF Yay., 1963, s. 7-13.
- 9 el-İsfahânî, s. 381.
- 10 el-Acem, Refîk, Mevsûatü Mustalahâtü'l-Fıkh inde'l-Müslimîn, Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1998, I, 745.
- 11 bk. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, İstanbul: Dârü'd-Da've, 1987, s. 331-332.
- 12 Kehf, 18/81; Meryem, 19/13, 31, 55; Enbiyâ, 21/73; Mü'minûn, 23/4; Nûr, 24/56; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.
- 13 Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; Arâf, 7/156; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/37; Ahzâb, 33/33; Mücâdele, 58/13.
- 14 bk. Fâtir, 35/18, A'lâ, 87/14.
- 15 Sözelimi bk. Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, (thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Samerrâf), Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1988, VIII, 146; İbn Manzûr, XIV, 17.
- 16 Bk. Halîl b. Ahmed, VIII, 146.
- 17 Halîl b. Ahmed, II, 208; İbn Faris, Ahmed, Mücmelü'l-Luğa, (nşr. Zühre Abdülmuhsin Sultan), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986, III/674; İbn Manzûr, XV, 68-69; Burada ayrıca, 'e'tâ biyedihi' ifadesinin boyun eğmek, boyun eğerek vermek, vermek zorunda kalmak anlamında kullanılan bir tabir olduğunu belirtmekte yarar var (bk. Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğâ, s. 427). Zira Tevbe, 9/29'da da bu şekilde ve bu anlamda kullanılmaktadır.
- 18 Zebîdî, X/8.
- 19 Geniş bilgi için bk. el-Kardâvî, I, 70-73.
- 20 Tuğ, s. 19, 39; Ayrıca sözelimi bk. Enbiyâ, 69-72.
- 21 Sözelimi bk. Rûm, 30/38.
- 22 Bakara, 2/196, 263; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücâdele, 58/12.
- 23 Bakara, 2/215, 219, 264, 267; Enfâl, 8/36; Tevbe, 9/34;
- 24 Nisâ, 4/36; Nahl, 16/90.
- 25 Bakara, 2/177.
- 26 Bakara, 2/177; Nûr, 24/22.
- 27 En'am, 6/141, İsrâ, 17/26; Kalem, 68/17-34.
- 28 Nisâ, 4/8.
- 29 Hakka, 69/34; Müddesir, 74/44; İnsan, 76/8; Fecr, 89/18; Mâûn, 107/3.
- 30 Hadîd, 57/18; Müzzemmil, 73/20.

KUR'ÂN'A GÖRE SADAKA (ZEKÂT) VERİLEN SINIFLAR

Yrd. Doç. Dr. Yakup BIYIKOĞLU
Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde önemle üzerinde durduğu hususlardan birisi de Allah için infakta bulunmaktır. Bu husus, umûma teşmil kılınarak “*fî sebîlillah*” olarak isimlendirilir. İnfakın daha özel ciheti ise sadaka, müslümanlara teşri kılınan boyutuyla zekâtıdır. Dolayısıyla İslâm'da zekât konusunda, mükellef olmak, malın nisap miktarına ulaşmış olması ve bu malın üzerinden bir yıl geçmesi gibi bazı özel kurallar konmuştur. Zekâtın fakir fukaranın hakkı olması bağlamında Kur'ân'da hikmetleri belirtilmiştir. Böylece “*Allah rızık konusunda sizin bazınızı bazınızdaki üstün kılmıştır*”¹ ve yine elde edilen ganimetler (fey') hakkında belirtildiği üzere, “... *Ta ki*

o mallar içinizdeki zenginler arasında dolaşıp duran bir servet olmasın...”² âyetleriyle zekât-sadakalarda da sosyal dengeyi sağlamada önemli bir husus olduğuna, dolayısıyla toplumda iktisadî ve malî kutuplaşmalara gidilmemesi için malların bir kısmının fakir ve miskinlere ulaşmasına vurgu yapılmıştır.

Sözlükte “artma, arındırma; övgü ve bereket”³ anlamlarına gelen zekât, terim olarak, Kur'ân'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli orandaki payı ifade eder. Sadaka kelimesi de Kur'ân'da zekât ile eş anlamlı olarak kullanılır.⁴ Şöyle ki sadaka ve çoğulu sadakât kavramı Medenî sûrelerde olmak üzere Kur'ân'da on

iki âyette zekât anlamında kullanılmıştır.⁵ Toplamda zekât, otuz âyette geçip yirmi yerde de namazla birlikte zikredilir.

İslâm'da zekât ibadetinin hikmetleri; zenginle yoksulu birbirine yakınlaştırıp sosyal dengeyi sağlaması; çalışmaktan aciz olan kimselere normal bir hayat sürme imkânını tanınması; kişiyi cimrilikten koruyup kişiyi cömert ve eli açık yapması, dolayısıyla toplumda diğerkâmlık duygularını güçlendirmesi; malın şükru olup malın bereketini artırması, gazab-ı ilâhîden de uzak tutması; insanın sosyal bir varlık olması ve toplum dışı yaşamının yaradılışıyla çelişir olması ve son olarak da insanın mayası toprak olduğundan toprağın suyu tutma özelliğiyle insanın da toprak gibi rutubeti tutarak diğer tarafa da aktarmak suretiyle diğerkâm olması,⁶ şeklinde sıralanabilir.

Zekâtın kimlere verilebileceğinin cevabı Tevbe sûresi 60. âyette mevcuttur. Bu âyette zekâtın teşri olarak farz oluşundan değil, zekâtın harcama kalemlerinden bahsedilmektedir.⁷ Âyetin başında öncelikle zekât verilecekler hususunda fakirler ve miskinler zikredilir. Sonra genel anlamda fi sebîlillah tabiri kullanılarak zekât verilebilecek vasfını haiz bazı topluluklardan bahsedilir. Âyetin sonunda ise bu vasıfların Hak Teâla tarafından belirlendiğine açık vurgu yapılır.

Söz konusu âyet meâli şöyledir: “*Aslında sadakalar (zekât olarak toplanan mallar) yoksulların, düşkünlerin, bunları toplayan görevlilerin, kalpleri müslümanlığa ısındırılacak kimselerin, hürriyetine kavuşması için belli bir bedel karşılığında sahibiyle sözleşme yapan kölelerin, borçluların, Allah yolunda çalışanların ve yolda kalmış ihtiyaç sahiplerinin hakkıdır. Allah, zekât verilecek yerleri böyle açıklamıştır. Allah, Âlimdir; kime ne verileceğini bilir, Hâkim'dir; bu hususta hikmet sahibidir*”.

Önceki âyetlere (Tevbe 9/58-59) baktığımızda ise, tamahkârlıkları sebebiyle Hz. Peygamber'in adaletinden dahi kuşku duyacak kadar basitleşen bir kısım münafıklar ya da haksız istekleriyle Resûlullah'ı üzen kimseler eleştirilmekte; burada onların zekât gelirlerinin Resûlullah tarafından haksız olarak dağıtıldığı iddialarına işaret edilmekte; onların bencil hilkatleri yerilmektedir. Sonra da uygulama olarak müslümanlara bunların harcama yerleri sekiz sınıf halinde sınıf sınıf belirtilmiştir. Tevbe sûresi 60. âyete göre bu kalemler şöyle tasnif edilir:

a) Fakirler ve miskinler. Öncelikli zekât verilecekler fakirler ve miskinlerdir. Zira bu durum, başka bir âyette de belirtilmektedir. Şöyle ki, “*Mallarından belli*

bir hak, pay ayırır. İsteyebilen ve isteyemeyen yoksullara verirler.”⁸

Dolayısıyla sadaka vecibe olarak öncelikle bunların hakkıdır. Buradaki sadaka kavramı da fakirlikle alakalıdır. Zekât ise şahıs olarak fakirin değil, genel anlamda fakirlerin hakkıdır. Bu da emr-i ilâhî ile onlar için belirtilen ve onlara hibe edilen bir haktır. Aynı zamanda bu Allah'ın da bir hakkıdır. Bunun için bu hak, fakir ve miskinlere sa-

daka (zekât) şeklinde verilir⁹. Taberî'ye göre fakir ve miskinın lûgat olarak tanımlamalarında ihtilaflar söz konusudur. Şöyle ki fakir, istemekten çekinen muhtaç kimselere; miskin ise, isteyen kimselere denir. Hasan el-Basrî'ye göre, fakir evinde oturan, miskin ise dilenmek için dolanan kimsedir. Mücâhid'e göre fakirler dilenmez; miskinler ise isteyici kimselerdir. Yine İbn Zeyd de fakiri, ihtiyaç sahibi olmasına rağmen insanlardan dilenmeyen; miskinini ise insanlardan dilenen kimse olarak tanımlar.¹⁰

Özel anlamda fakir, kendisi bizzat muhtaç olan, ihtiyacını gideremeyen ve elinde az bir şey bulunabilen kimsedir. Hatta câhil olan kimseler onu zengin zannedebilir. Miskin ise, daha düşkün ve fakirlik hali ra-

hatlıkla görülebilen kimsedir. Miskinlik fakirden daha fazla acz-i zillet ifade eder. Bu tanımlamalardan hareketle bütün sadakalar evvel emirde fukara ve miskinler içindir. Dolayısıyla bunların hakkıdır ve öncelikle bunların menfaatine tahsis edilmelidir.¹¹

Bu arada yoksula en çok ne kadar verileceği konusunda fakihler arasında tartışma olmuş, nisap miktarı mala ulaşınca kadar diyenler olduğu gibi, bir grup ise fakiri, muhtaçlıktan kurtaracak kadar şeklinde geniş boyutlu olarak ele almıştır. Hatta bazıları verilecek miktarı, ömür boyu bir daha zekât almayacak kadar, bazıları da bir yıl boyunca zekâta ihtiyacı olmayacak kadar şeklinde belirlemişlerdir. Bu hususta bir fakir ve yoksula verilebilecek zekât miktarı, zekâtın sosyal yardımlaşma yönünü ihlal edecek ve fakirin hakkını zengine aktaracak düzeyde olmamalı, zekât alan kişinin de bu hususta kendi sorumluluğunun bilincinde olması gerekir.¹² Nitekim Efendimiz, bu hususun hassasiyetine; “*zengine zekât helal olmaz*”¹³ şeklinde açık olarak dikkat çekmiş ve müslümanlara uyarıda bulunmuştur.

b) Zekât âmilleri. Bunlar zekât toplamak için çalışan tahsildarlardır. Bu görevdekiler kâtipler, muhafızlar, öşür memurları olup, bunlara hizmet ettikleri sadaka üzerinden çalıştıklarının ücreti verilebilir. Bunlar için bu sadaka olmaz, sadece amellerinin bedelini almış olurlar. Zira yaptıkları işte fukaranın menfaati içindir.¹⁴ Ancak bunların zekâttan pay alabilmeleri için Hz. Peygamber’in akrabalarından olmaması gerekir. Zira zekât, Peygamber nesli için haram kılınmıştır.¹⁵

c) Müellefe-i kulûb. Bunlar, kalpleri İslâm’a ısındırılan yeni Müslüman kişilerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kendilerine fazladan ganimet malı verdiği kalbi Müslümanlığa ısındırılmak istenenlerin sayısı on beştir¹⁶. Burada Hz. Peygamber, iki amaca matuf gayr-ı Müslimlere zekât vermiş olabilir: İslâm’ı tam manasıyla

la benimsememiş olanlarla irtibat kurup İslâm’ın hızla yayılmasını sağlamak; İslâm’a yeni girmiş olanların sebat etmelerine yardımcı olmak ve sınır bölgelerinde görev yapan Müslümanların görevlerine daha sıkı sarılmasını sağlamak¹⁷. Bu hususta Hz. Ömer’in içtihadı müellefe-i kulûba zekât vermemek olmuştur¹⁸. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’ye göre İslâm kuvvetli olduğunda bunlara zekât verilmeyebilir. Ancak ihtiyaç duyulursa Resûlullah’ın verdiği gibi bunlara pay verilir¹⁹. Ancak fakihlerin çoğu, Hz. Ömer’in içtihadı nedeniyle Hulefa-yı Râşidîn döneminde müellefe-i kulûba pay ayrılmamış olmasına dayanarak bu payın düşmüş olduğu sonucuna vardılar. Ancak Şafilere göre Müslümanlar, savaş vesaire felaketlerle karşılaştıklarında kalbi ısındırılmak istenenlere zekât verme hususuna tekrar dönülebilir²⁰.

Modern dönem tefsirler de maddî imkânın kalplerde oluşturduğu manevî bir oluşuma ayetin dikkat çektiği belirtilmektedir. Buradan hareketle maddenin manaya dönüşümü görülür. Zira onlara göre inanç durumu ne olursa olsun, mideye inen gıdanın gönülde de bir değişim meydana getireceğine bu ayet dikkat çeker. Özetle bu ayet insan psikolojisini gündeme getirmektedir²¹.

d) Köleler (rikâb). Bu kişiler sahibiyle anlaşma yapmış kölelerdir. Boyun anlamına gelen “rakabe” kelimesinin çoğulu olarak rikâb, Kur’ân’da özellikle köle ve cariyeler için ve bunların kölelikten kurtarılmaları için kullanılmıştır²². Zekât gelirlerinin harcanacağı yerlerden biri de köle azadıdır. Zira bunlar, sahiplerine karşı bedel karşılığında hürriyete kavuşabiliyorlardı. Bu nedenle zekâta müstahak olmuşlardı²³.

e) Borçlular (gârimîn). Bunlar, borcun kendisine ağır geldiği kimselerdir. Borç bu kimseler üzerinde meşakkat oluşturduğundan bu vasıftakiler zekât verilecek sınıfa dâhil edilmişlerdir.

Fotoğraf: Halit Ömer Cancı

Bu hususta şunu da belirtmek gerekirse, İslâm âlimleri genellikle sadece kendi ihtiyacı için borçlanıp ödeyemez duruma düşenleri değil, toplumun yararına borçlananları -fakir olmasalar bile- âyetin kapsamında düşünmüşlerdir. Böylece dinde dayanışma ruhunu yansıtan fetvalar vermişlerdir.²⁴

f) Allah yolunda çalışanlar. Fî sebîlillah olarak tercüme ettiğimiz bu kalem, genel bir mana bildirmek suretiyle sadaka türlerinin hepsini içerir. Daha önce belirtmiş olduğumuz hususlar da fî sebîlillahın içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla fakirler, miskinler, rikâb ve borçlulara verilenler de fî sebîlillah mefhumuna girer.²⁵ Günümüz İslâm âlimlerinin birçoğu, âyetteki fî sebîlillah ifadesini din-i mübîn ve müslümanların yararına olan her türlü faaliyet olarak anlamışlardır.²⁶

g) Yolda kalmış kimseler. Zekât konusunda bu gruba dâhil edilenler Kur'ân-ı Kerim'de ibnü's-sebîl olarak tabir edilmiştir. Fakihlerin çoğunluğuna göre gurbette herhangi bir sebeple muhtaç düşen kimseler memleketlerinde malı olsa bile kendi malından yararlanamadığı sürece kendilerine zekâtın pay verilebilir. Zira günümüzde olduğu üzere ülkelerinde mal ve mülkleri olduğu halde çeşitli baskılarla orayı terk et-

mek zorunda kalan mülteciler ve kalacak yeri- mekânı olmayanlara da zekât gelirlerinden pay ayrılabilir. Günümüz içtihatlarına baktığımızda zorunlu ve faydalı seyahatlerde bulunacaklar için de fayda ve maslahat adına zekât gelirlerinden bir pay ayrılabilir²⁷.

Âyetin sonunda belirtildiği üzere, Allah (c.c) tarafından bunlar hikmeti gereği için farz kılınmıştır. Zira O, kullarının maslahatına uygun miktarı bilir. Hikmeti gereği en uygun olanı emreder.²⁸ O, her şeyi ve herkesin ahvâlini, merâtibi istihkâkını bilir. Her şeyi hak ettiği konuma koyar ki, haklara riayet edenler ile etmeyenlerin haklarını müstahak oldukları duruma sevk etmesi O'nun hikmetinin gereğidir.²⁹

Sonuç bağlamında özetleyecek olursak, Tevbe sûresinin 60. âyetinde belirtildiği üzere zekâtın sadece yukarıda zikredilen kalemlere verileceği, bunların dışında kalan kimselere zekâtın verilmeyeceği aşîkârdır. Dolayısıyla bu sarf yerleri dışında zekât verildiğinde farz olan vacibe yerine gelmeyeceği gibi, zekâtın beklenen bireysel, sosyal, ekonomik maksatlar da gerçekleşmemiş olacaktır. Zekâtın zenginlere verilmemesi mahiyetinin gereğidir. Zenginlerin çocuklarına da verilmemesi bu kabildendir. Ayrıca hadislerde belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in yakınlarına da zekât verilemez.³⁰

Hat Şekeri Özden

“Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.” (İbrahim 14/7)

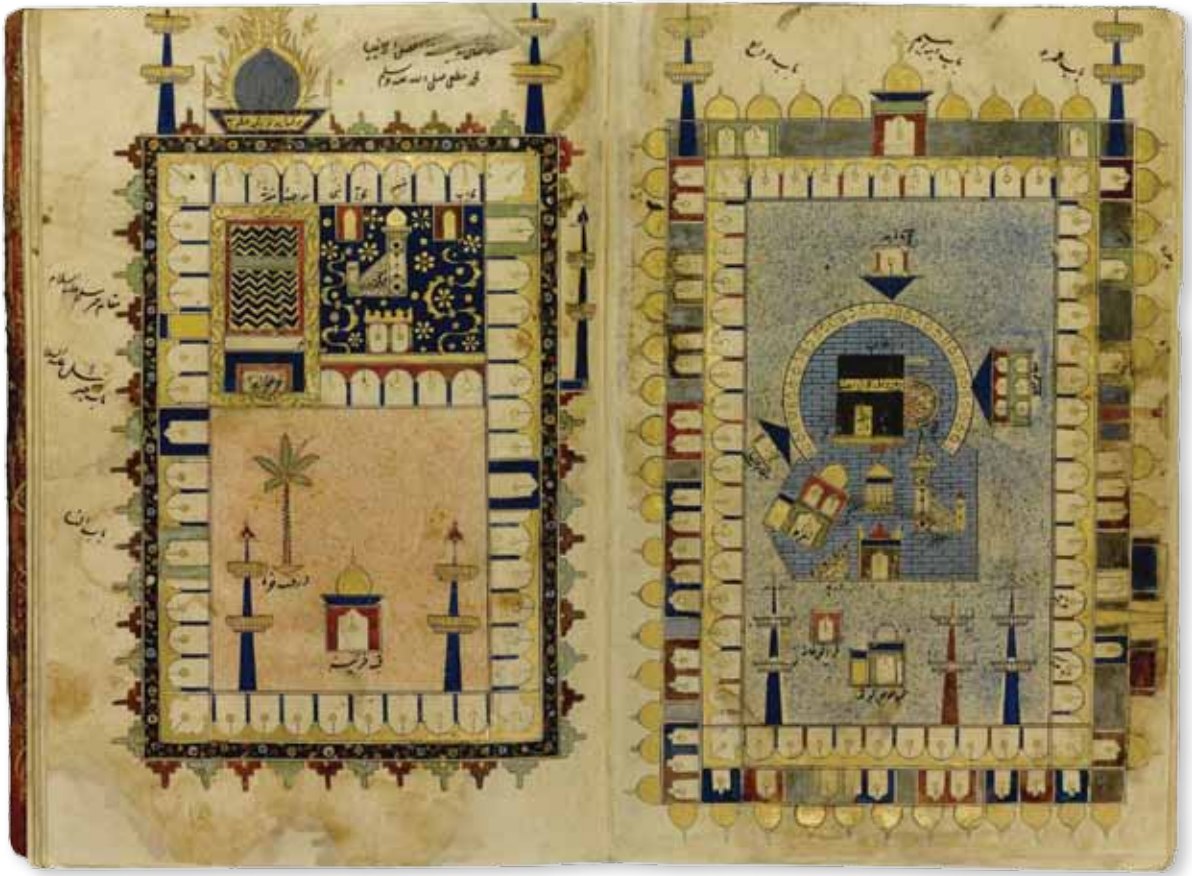
Âyetle sabit olduğu üzere zekât sekiz sınıfa verilse de miktar olarak bu sınıflara nasıl verileceği hususunda ihtilaf vardır. Nitekim zekât hepsine eşit oranda mı verilecek yoksa sadece bir gruba verilmesi yeterli midir? Konusunda mezhepler arasında görüş ayrılıkları vardır. Hanefî ve Mâlikî fakihlere ve bir kavlinde Ahmed b. Hanbel'e göre zekât mükellefleri, zekâtını bunlardan birine verebileceği gibi, sadece bir gruba da verebilir. Şâfiîler ise zekât âmilleri dışında yedi sınıfa eşit olarak dağıtılması ve her sınıftan en üç kişiye verilmesi gerektiğini söylerler. Ahmed b. Hanbel'de bir görüşünde Şâfiîler'i desteklemektedir.³¹ Zira âyetteki “lam harfı” hak sahipliği anlamı taşımakta olup bu kelime sadakalar (zekâtlar) şeklinde çoğul kalıbında kullanılmıştır.³² Âyetteki “innemâ / إِنَّمَا”

edatı hasır için kullanılarak, “zekâtlar ancak şu kimseler içindir” ibaresiyle, zekâtla mükellef olan kimselerin muhatap olacağı sınıflar ortaya konmuştur.

Özetle, zekâtın dağıtımının hikmetlerine dair ilâhî buyrukla ilgili çeşitli açıklamalar yapılsa da öncelikle yüce dinin hedefinin, fakirlik ve miskinlik soruna çözüm bulmak olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İslâm, mensubu olan müslümanın maddî-mânevî olarak güçlü olmasını, tevhit etrafında sosyal dayanışmayla güçlü yardımlaşma konusunda vahdet oluşturmasını hedefler. Bu husus da dinin kullara emrettiği en temel ve mühim kaidelerin başında gelir. Zira İslâm, ferdiyetçiliği değil, toplumun maslahatını önceleyen ekmel bir dindir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Nahl, 16/71.
- 2 Haşr, 59/7.
- 3 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, Lisânü'l-Arab, Beyrut: Dâru Sâdir, ts., XIV, 358-359.
- 4 Sadaka örfi kullanımı olarak infak hayırlar için kullanılsa da âyet ve hadislerde zekât anlamında kullanılmaktadır. Bu meyanda Tevbe sûresi 103. âyetin zekât anlamında kullanıldığı fakihler tarafından açıkça beyan edilmektedir. Bkz. Serahsî, Şemsuddîn, el-Mebsût, Beyrût: Dâru'l-Marife, 1989, II, s.149.
- 5 Erkal, Mehmet, “Zekât”, DİA (İstanbul, 2013), XXXIV, s. 197.
- 6 Döndüren, Hamdi, Delilleriyle İslâm İlimihali, İstanbul: Erkam Yay., 2008, s. 580-581.
- 7 Ayrıca Kur'an'da zekât verilecek yerler bağlamında “İnfak”(Bakara, 2/215, 273), “ta'am” (Hakka, 69/34; İnsân, 76/8; Fecr, 89/18; Mâûn, 107/3), “İt'âm” (Beled, 90/14), “İtâ” (Nûr, 24/22), “hak” (İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38), “İhsân” (Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36), “birr” (Bakara, 2/177), “ganimet” (Enfâl, 8/41) ve “fey” (Haşr, 59/7, 8) kavramları kullanılmaktadır.
- 8 Me'âric, 70/24-25.
- 9 Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Dağıtım, ys., 1979, IV, s. 2573.
- 10 Diğer tanımlamalar için bkz. Taberî, Muhammed İbn Cerîr, Câmiu'l-Beyân, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1948, X, s. 158-160.
- 11 Yazır, a.g.e., IV, s. 2574.
- 12 Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara: DİB. Yay., 2006, III, s. 24.
- 13 Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, es-Sünen, Çağrı Yay, 1992, “Zekat”, 25.
- 14 Yazır, a.g.e., IV, s. 2574.
- 15 Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998, IV, s. 100.
- 16 Ateş, a.g.e., IV, s. 100.
- 17 Komisyon, a.g.e., III, s. 25.
- 18 Yazır, a.g.e., IV, s. 2577.
- 19 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, Ahkâmü'l-Kur'an, Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003, II, s. 530.
- 20 Komisyon, a.g.e., III, s. 25.
- 21 Bayraklı, Bayraktar, Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri, İstanbul: Bayraklı Yay., 2003, VIII, s. 249.
- 22 Komisyon, a.g.e., III, s. 25-26.
- 23 Sâbü'nî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsir, Beyrût: Dârü'l-Kalem, ts., I, s. 543.
- 24 Komisyon, a.g.e., III, s. 26.
- 25 Yazır, a.g.e., IV, s. 2578.
- 26 Komisyon, a.g.e., III, s. 26.
- 27 Bu hususta detay için bkz. Komisyon, a.g.e., III, s. 27.
- 28 Ebû Hayan, el-Endülüsi, Bahru'l-Muhîr, thk. Ömer el-Es'ad, Beyrût: Dârü'l-Ceyl, 1995, III, s. 99.
- 29 Yazır, a.g.e., IV, s. 2582.
- 30 Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul: Çağrı Yay., 1992, “Zekât”, 167; Ebû Dâvûd, es-Sünen, “Zekât”, 29.
- 31 Komisyon, a.g.e., III, s. 27.
- 32 Erkal, “Zekât”, XXXIV, s. 203.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ ZEKÂT UYGULAMALARI VE ZEKÂT ÂMİLLERİ (MEMURLARI)

Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN
Vaiz/Bahçelievler Müftülüğü

İslâm, malın Allah yolunda harcanmasını ondaki Allah hakkının ödenmesini, malın faydasının tam ve herkese şamil olmasını teşvik etmiştir. İnfak yollarından en önemlisi de büyüme ve arınma anlamındaki zekâttır.¹

Bu manada İslâm'ın en temel mali ibadetlerinden olan Zekâtın toplanması, belirtilen yerlere dağıtılması, hukukuna dikkat edilmesi de Hz. Peygamber'in döneminde yerleşmeye başlamış, devletin önemli gelirleri arasında olan zekât hakkında ilerleyen dönemlerde de gerekli hassasiyet devam etmiştir.

Beytül mâlin Tesisi ve Zekât Âmillerinin Görev Alması

Devlet mallarının muhafaza edildiği fizikî bir

mekân olarak beytül mâlin ilk temellerinin Hz. Peygamber zamanında atıldığı görülmektedir. İslâm topraklarının genişlemesi ve devlet gelirlerinin yüksek miktarlara ulaşmasıyla beraber Hz. Ömer döneminde beytül mâlin kurumlaştığı ve İslâm devletinin malî yapısını oluşturacak şekilde teşkilâtlandığı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde zekât gelirlerini toplamak, muhtaçlara dağıtmak, ziraî ürünlerin miktarlarını tahmin ve zekâtını belirlemek üzere çok sayıda kişi görevlendirilmiştir. Zekât âmili olan bu kimseler de bir anlamda beytül mâl görevlisi sayılmakta idi. Beytül mâle ait nakit paranın Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiği ve onları kısa sürede elinden çıkardığı bilinmektedir. Ziraî ürün türünden devlet gelirlerinin ise mescidin üst katındaki

bir odada muhafaza edildiği buradan sorumlu olarak da Hz. Ömer'in bunları sarfettiği bilinmektedir. Bilâl-i Habeşî'nin sorumlu olduğu ve "meşrebe, gurfe, hizâne" adlarıyla anılan başka bir beytül-mâl odasından da bahsedilmektedir. Aynı şekilde zekât olarak toplanan hayvanlar da Medine yakınlarında Nakî' denilen yerde muhafaza edilmekte ve bunlar bizzat Hz. Peygamber tarafından sayılıp damgalatılmakta idi.

Hz. Peygamber'in, zekât hurmalarından birini ağzına atan torunu Hasan'a *"Bırak, o ne Allah'ın Resûlü'ne ne de ailesinden birine helâldir"* demesi, zekât gelirlerinin Peygamber ailesine helâl olmamasının sonucu olduğu kadar beytül-mâl'e ait bir malın Hz. Peygamber'in şahsî malı gibi görünmediğinin de işaretidir.²

İslâm tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan terim âmil,³ Kur'ân-ı Kerîm'de zekât işlerinde çalışan memur anlamında zikredilmekte ve âmillerin zekâtta pay⁴ alacakları belirtilmektedir. Zekât âmillerinin ücrette hak kazanabilmesi için fakir olması şart değildir. Zekât işinde çalıştığı halde ondan pay almak istemeyen Ömer'e Hz. Peygamber, *"Bunu al, ihtiyacın yoksa sadaka olarak dağıt"* demiştir. Zekât gelirlerinin Hz. Peygamber döneminden itibaren oldukça önemli bir makam verilen⁵ âmiller vasıtasıyla toplandığı bilinmektedir. Bu görevi yerine getiren âmiller aynı zamanda diğer gelirler olan ganimet, fey, cizye, haracın tarh, tahakkuk, tahsil ve taksimleriyle de görevli idiler. Nitekim Hz. Peygamber ganimet gelirlerinden devletin hissesine düşen beşte bir (humus) ile ilgili olarak Mahmiye b. Cezz'i, altın-gümüş maden ve paralar için Bilâl-i Habeşî'yi, genel olarak zekât gelirleri konusunda Zübeyr b. Avvâm ve Cehm b. Salt'ı, özellikle hurmaların zekâtıyla ilgili olarak da Abdurrahman b. Avf'ı âmil olarak tayin etmiştir. Bu özeller dışında bir bölgeye geniş idarî ve malî yetkilerle donatılmış âmillerin tayin edildiği de bilinmektedir. Özellikle ilk dönemlerde âmilin sadece bir vergi memuru değil, genel olarak İslâm devletinde görevli memur olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber döneminde umumiyet-

le Medine dışına gönderilen âmillerin görev ve yetkilerinin daha geniş tutulduğu anlaşılmaktadır.

Daha sonraki dönemlerde görev ve yetkileri genişletilen ya da daraltılan âmillikle ilgili olarak dikkatimizi çeken bir husus var ki ifade etmeden geçmek istemeyiz. Bu durum Hz. Ömer'in tayin ettiği âmillere görev ve yetkilerini belirten bir berat verip, uymaları gereken esasları belirtmesi ve lüzumlu tavsiyelerde bulunmasıdır. Ayrıca o, hac mevsiminde âmillerini Medine'ye çağırır, kendilerinden bilgi alırdı. Haklarında şikâyet bulunanları araştırır ve buna göre suçlu bulduklarını azlederdi. Ayrıca âmillerinden görevlerine başlamadan önce mal beyanında bulunmalarını da ister, sonradan mal varlıklarında şüpheli artış görülenlerin durumlarını araştırırdı.

Zekât âmilinin müslüman, tam ehliyetli, güvenilir (emin), zekât hükümlerine vâkıf ve hür olması gerekmektedir. Ayrıca fıkıh âlimlerinin çoğuna göre zekât âmillerinin Hz. Peygamber soyundan olmaması gerekmektedir.⁶

Hz. Peygamber zekât memuru olarak görevlendirdiği sahabîlere birtakım tâlimatlar vermiş, gittikleri yerde halka iyi davranmalarını, fazla zekât alabilmek için ayrı malları bir araya getirmemeleri hususunda uyarıda bulunmuştur. Bazı sahabîler Hz. Peygamber'in bu tâlimatları karşısında çekinerek bu görevi almak istememişler yahut azillerini istemişlerdir. Onlardan biri Ebû Mes'ûd'dur. Zekât memuru olarak görevlendirildiği zaman Hz. Peygamber'den affını istemiştir: *"Resûlullah beni zekât tahsildarı olarak görevlendirdi ve gönderirken de 'Haydi Ebû Mes'ûd yola çık! Ama sakın kıyâmet günü seni, sırtında hıyânetle almış olduğun bir zekât devesi böğürür vaziyette geldiğini görmeyeyim.'*" buyurdu. Ben de: *"Öyleyse ben işe çıkmayacağım"* dedim. Resûlullah: *"Seni buna zorlamam."* buyurdu.⁷

Zekât Âmili Olan Bazı Sahabîler

Özellikle Hz. Peygamber dönemi görevlendirilen zekât âmillerine baktığımızda gerek Câhiliyye döne-

minde gerekse İslâm'ı kabul ettikten sonraki hayatlarında kimi cesaretiyle, kimi ilmiyle, şairliğiyle, hitabetiyle kimi zenginliğiyle kimi de İslâm'a girişlerindeki özel durumları, güçlü tavır ve istikametleriyle toplumun güçlü karakterleri arasında olduklarını görmekteyiz. Dikkatimizi çeken diğer bir husus ise bu âmillerin Hz. Peygamber'le yaşadıkları ve bize de bir şeyler anlatan özel hatıralarının ve rivayetlerinin olmasıdır.

Hız. Ali ve Hız. Ömer

Bu âmiller arasında sadece isimlerini zikretmeyi düşündüğümüz, Hız. Muhammed'in peygamberliği-ne ilk iman eden Hız. Ali'nin Yemen ve Necrân bölgelerine zekât âmili olarak görevlendirildiği ve gittiği yerlerde İslâm'ı da anlattığı; Hız. Ömer'in de hem askerî hem de zekât âmilliği görevinin olduğu rivayet edilmektedir.⁸

Özellikle askerî başarıları olan âmil sahabiler arasında, Arapların meşhur dört dâhisinden biri kabul edilen, Hız. Peygamber tarafından askerî-siyasî kabiliyeti, bilgi ve cesareti sebebiyle Uman'a âmil-vali olarak görevlendirilen Amr b. el-Âs (ö.43/663)⁹; kahramanlığı ile tanınan ve İslâmiyet'i kabul edince Hız. Peygamber tarafından, kavminden müslüman olanlara reis, daha sonra da zekât âmili tayin ettiği, kumandanlık görevi yapan Dahhâk b. Süfyân (ö. 11/632);¹⁰ yer almakta idi.

Muhâcir b. Ebû Ümeyye, Ukbe b. Âmir ve Hâlid b. Saîd

Âmillerden bazılarının ise Hız. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında da yer aldığı bilinmektedir: Bunlar arasında, Hız. Peygamber'in zekât toplamak, İslâmiyet'i öğretmek ve şer'i hükümleri uygulamak için Kinde'ye ve Sadîfe gönderdiği Muhâcir b. Ebû Ümeyye (ö. 12/633'ten sonra);¹¹ müslüman olmadan önce çöllerde çobanlık yapan, Medine'ye gelip Suffe ashâbı arasına katılarak dinî bilgisini ilerletmiş, kıraat,

fıkıh, ferâiz, şiir ve kitâbet alanlarında sayılı kişilerden biri olan, Resûlullah'ın kendisine müracaat eden iki kişi arasındaki bir meselenin kendisi tarafından çözümlenmesini istemesiyle ilmî yeterliliğini ortaya koyan, zekât toplama göreviyle çeşitli kabilelere gönderilen, Ukbe b. Âmir (ö. 58/678)¹² vardır. Ayrıca Kureys kabilesinin reislerinden olan ve Hız. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesinden sonra Kureys'in diğer ileri gelenleri gibi İslâm'a cephe almış, Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuş, Necrân'a vali olarak tayin edilmiş, Becile ve Ahmes kabilelerinin zekâtlarını toplamakla görevlendirilmiş olan Ebû Süfyân (ö. 31/652);¹³ ilk müslümanlardan olup, müslüman olduğunda babasının çeşitli eziyetlerine maruz kalan, Habeşistan hicretinde yer alan, Hız. Peygamber'e nâzil olan ilk âyetleri yazdığı ve besmeleyi de ilk yazan kimse olarak belirtilen, Yemen'e San'a bölgesine ve Mezhic kabilesine zekât tahsildarı olarak görevlendirilen Hâlid b. Saîd (ö. 14/635 ?)¹⁴ de bu gruptandır.

Übey b. Kâ'b

Medineli yahudilerle görüşüp Tevrat'ı inceleyerek ve yeni bir peygamberin geleceğini öğrendiğinde, İslâm'ı tebliğ etmek üzere Medine'ye gönderilen Mus'ab b. Umeyr vasıtasıyla İslâmiyet'i kabul etmiş olan ve aynı zamanda Resûlullah'ın sır kâtibi olan Übey b. Kâ'b (ö. 33/654-?) da unutulmamalıdır. Ki o, Resûl-i Ekrem'in emriyle hem Medineli müslümanlara hem de şehre gelen yabancı heyet mensuplarına Mescid-i Nebevî'de Kur'ân öğretirdi. Übey'in aynı zamanda fetva ehli altı sahabiden biri olup Resûlullah'ın sağlığında fetva verdiği zikredilmektedir.¹⁵

Alâ b. Hadramî

Hem kâtip hem de zekât âmili olan Alâ b. Hadramî (ö. 21/642) ise erken tarihlerde müslüman olmuş; Hız. Peygamber tarafından 630 yılında Bahreyn ve Uman'a

Hat: Abdulkadir Kuşkiran

“Allah kuluna
yetmez mi?”
(Zümer, 39/36)

İslâmiyet’i tebliğ etmek, zekât, cizye ve sadaka toplamak için hem de Bahreyn valisine Hz. Peygamber’in İslâm’a davet mektubunu vermesi için görevlendirilmiştir. Bölgedeki başarıları üzerine Hz. Peygamber Alâ b. Hadramî’yi oraya vali olarak tayin etmiştir.¹⁶

Erkam b. Ebü’l-Erkam

Mekke’nin nüfuzlu ve zengin bir ailesine mensup, on yedi on sekiz yaşlarında İslâmiyet’i kabul eden ve evi tebliğ faaliyeti için bir merkez haline getirilen, vahiy kâtibi Erkam b. Ebü’l-Erkam (ö. 55/675) de bir zekât âmili idi.¹⁷

Muâz b. Cebel

Âmiller arasında bazıları vardı ki, onlar hem karıştıktıkları problemleri çözebilme yetileri yani fıkha ait bilgi ve tecrübeleri hem de gittikleri yerlerde dini, itikadı, amel, ahlâk esaslarını anlatmak, Kur’ân’ı öğretmek ve namaz kıldırmak üzere görevlendirilmiş olmalarıyla dikkate şayandır. Onların içerisinde Medineli, on sekiz yaşında İslâmiyet’i kabul eden, Hz. Peygamber’in, Mekke’ye önce emîr, ardından Kur’ân ve dinî bilgiler muallimi tayin ettiği Muâz b. Cebel (ö. 17/638) yer almaktadır. H. 9. yılda ise Hz. Peygamber onu Ebû Mûsâ el-Eş’arî ile birlikte Yemen’e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla göndermiştir.

Ebû Mûsâ el-Eş’arî

Bu grupta adını zikretmek istediğimiz diğer bir sahâbi ise ahlâkı Hz. Peygamber tarafından övülen Ye-

menli Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö. 42/662-663)’dir. Hz. Peygamber, Ebû Mûsâ’yı Veda Haccı’ndan önce Yemen’in sahil taraflarının zekâtlarını toplamak, orada yeni dini, itikat, amel, ahlâk esaslarıyla anlatmak, Kur’ân’ı öğretmek ve namaz kıldırmak üzere görevlendirmiştir.¹⁸ Diğer bir zekât âmili olan ve Medine’de doğan, hicretin sevabını öğrenince Mekke’ye gidip tekrar Medine’ye hicret ettiği için “muhacir-ensâr” diye anılanlar arasına katılmış olan Ziyâd b. Lebîd b. Sa’lebe el-Ensârî el-Beyâzî (ö. 41/661)’yi Hz. Peygamber, Hadramut taraflarına vali, kadı ve zekât âmili olarak görevlendirmiştir.

Huzeyfe b. Yemân

Özellikle zikretmeyi istediğimiz isimlerden birisi de Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)’dır. Hz. Peygamber’in sırdaşı olduğu belirtilen ve kendisine Hz. Peygamber tarafından zekât âmilliği görevinde, zekât esaslarını ihtiva eden bir mektup verdiği bilinmektedir. Huzeyfe aynı zamanda en karışık davaları çözüme kavuşturacak güçte bir kadı idi. Resûl-i Ekrem, ona havale ettiği davalarda isabetli kararlar verdiğini söylemiştir. Zühd ve takvâsı ile de tanınan Huzeyfe, vali olarak gittiği Medâinde şehrin ileri gelenleri Hz. Ömer’in talimatına uyarak ne kadar maaş istediğini sorduklarında sadece kendisi doycak kadar yiyecek ile merkebi için bir miktar yem istemiştir. Hz. Ömer onu bir ara yanına çağırarak, yaşadığı sade hayatta herhangi bir de-ğişiklik olmadığını görünce çok sevinmiş, kendisini

tebrik ederek tekrar Medâin valisi olarak görevlendirmiştir. Huzeyfe'nin "Öyle bir zaman gelecek ki iyiliği emretmeyen ve kötülükten menetmeyen kimseleri içinde en hayırlı kişiler olarak göreceksiniz." vb. hikmetli sözleri de bulunmaktadır.¹⁹

Zibrikân b. Bedr

Yine zekât âmilleri arasında yer alan ve soylu bir cengâver olan Câhiliyye döneminde bazı kabilelerin kendilerini ona nisbet ettikleri zikredilen Zibrikân b. Bedr (ö. 45/665) de hatırlanmaya değerdir. 630 yılında Benî Temîm'i temsil eden heyetin bir üyesi olarak Medine'ye geldi. Geliş sebebi olarak Huzâalılar'a gönderilen zekât âmilini engellemek isteyen Benî Temîm üzerine Hz. Peygamber tarafından gönderilen Uyeyne b. Hısn'a esir düşüp Medine'ye getirilen akrabalarını kurtarmak veya bu olay sonrası İslâmiyet hakkında bilgi sahibi olmak zikredilmektedir.

Büreyde b. Husayb

Mekkeli müşriklerin hicret sırasında Hz. Peygamber'i ele geçirene büyük mükâfatlar vaad ettiğini duyunca arazisinden geçmekte olan Hz. Peygamber ile yanındakileri durdurup kim olduklarını öğrenmek istedi. Bu sırada Resûlullah'ın konuşmasından etkilenererek müslüman olmuş ve adamlarıyla beraber onun arkasında namaz kılmış olan Büreyde b. Husayb

(ö. 63/682-83): Hudeybiye'ye giden İslâm ordusuna kılavuzluk yaparak orduyu Mekke keşif kollarının ta-kibinden kurtardı. 9 (630) yılında Hz. Peygamber tarafından Eslem ve Gıfâr kabilelerine zekât âmili olarak gönderildi.²⁰

Nuaym b. Abdullah

İslâm'ı kabul eden onuncu veya otuz sekizinci kişi olduğu zikredilmektedir. Resûl-i Ekrem'i öldürmeye karar veren Hz. Ömer'le yolda karşılaşınca niyetini açıklayan Ömer'e kız kardeşi Fâtıma ile eniştesinin de İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirmiş böylece Hz. Ömer'in iman etmesiyle sonuçlanacak olan gelişmelere zemin hazırlamıştır. Mekke'nin sayılı zenginlerinden olup fakir, dul, yetimlere yardım ettiği için Mekke'de kalmasına izin verilen Nuaym b. Abdullah (ö. 13/634)'ı da Hz. Peygamber bir ara Kâ'boğulları'na zekât âmili olarak göndermiştir.²¹

Konu ile ilgili olarak sunmaya çalıştığımız birkaç sahâbî portresi bile bize Hz. Peygamber döneminde hem zekât kurumuna hem de bu zekâtı toplanması ile ilgili olan âmillik görevine gösterilen âzami hassasiyeti çerçeve içine almaktadır. Gerek çeşitli alanlardaki yetkinlikleri gerekse ahlâkî tutumları ve Hz. Peygamber'le olan diyalogları onların temsil ve üsve olma gücünü artırmıştır. ■

DİPNOTLAR

- 1 Haşşab, Samiye Mustafa, İslâm Sosyolojisi (çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), İstanbul: Çamlıca Yay., 2010, s. 48-56.
- 2 Erkal, Mehmet, "Beytül mâl", DİA (İstanbul 1992), VI, s. 90-94.
- 3 Diğer İslâm devletlerinde de vergi memuru olarak âmil kelimesi kullanılmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde âmil kelimesi yanında mültezim kelimesine de rastlanmaktadır. Osmanlı ve diğer Türk devletlerinde ameldar kelimesi de kullanılmaktadır. Farsça'nın devlet dili olduğu ülkelerde âmilin yanında ameldar, kârdar, kârdan ifadeleri de bulunmaktadır. Erkal, Mehmet, "Âmil", DİA (İstanbul 1991), III, s. 58-60.
- 4 İslâm tarihinde hak sahiplerine devlet tarafından aynî (erzak) veya nakdî (atâ, atıyye) olarak dağıtılan maaş anlamındaki rızık zekât âmillerine de tahsis edilmisti. Hz. Peygamber, devlet hizmetinde çalışanların geçimlerinin sağlanması gerektiğine işaret ederek "Eşlerimin nafakası ve âmillerimin rızından başka bıraktığım her şey sadakadır" buyurmuştur. Ayrıca "Bizim devlet işinde çalıştırarak kendisine rızık verdiğimiz kimsenin bu rızık dışında beytül mâlden bir şey alması hainliktir" diyerek bu uygulamanın esaslarını belirlemiştir. Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Rızık", DİA (İstanbul 2008), XXXV, s. 74-75.
- 5 Râfi' b. Hadic demiştir ki: Ben Resûlullah (s.a.v)'i (şöyle) buyururken işittim: "Hakkıyla (görev yapan) zekât memuru evine dönünceye kadar, Allah yolunda (savaşan) gazi gibidir." Tirmizî, "Zekât", 18; İbn Mâce, "Zekât", 14.
- 6 Erkal, Mehmet, "Âmil", DİA (İstanbul 1991), III, s. 58-60.

- 7 Yavuz, Ayşe, Hz. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahâbîler, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İslâm Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2011, s. 54-55.
- 8 Yavuz, Ayşe, a.g.e., s. 33-35, 48.
- 9 Önkâl, Ahmet, "Amr b. Âs", DİA (İstanbul 1991), III, 79-81; Apak, Adem, İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2001, s. 243-244.
- 10 Çakan, İ. Lütfi, "Dahhâk b. Süfyân", DİA (İstanbul 1993), VIII, 411-412.
- 11 Güler, Zekeriya, "Muhâcir b. Ümeyye", DİA (İstanbul 2005), XXX, 389/390.
- 12 Ahatlı, Erdinç, "Ukbe b. Âmir", DİA (2012), XXXII, 62-63.
- 13 Aycan, İrfan, "Ebû Süfyân", DİA (1994) X, s. 230-232; Kılıç, Ünal, "Ebû Süfyân b. Harb'in Hayatı", CÜİFD (Sivas, 1998), s. 461-484. Yavuz, Ayşe, a.g.e., s. 39-40.
- 14 Kandemir, M. Yaşar, "Hâlid b. Saîd", DİA (1997), XV, s. 287-288.
- 15 Erul, Bünyamin, "Übey b. Kâ'b", DİA (İstanbul 2012), XXXII, s. 272-274.
- 16 Önkâl, Ahmet, "Alâ b. Hadramî", DİA, II, s. 310.
- 17 Önkâl, Ahmet, "Erkam b. Ebû'l-Erkam", DİA (İstanbul 1995), XI, s. 305.
- 18 Yavuz, Ayşe, a.g.e., s. 22.
- 19 Başaran, Selman, "Huzeyfe b. Yemân", DİA (1998), XVIII, s. 434-435.
- 20 Önkâl, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", DİA (1992), VI, s. 492.
- 21 Efendioğlu, Mehmet, "Nuaym b. Abdullah", DİA (2007), XXXIII, s. 218-219.

DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE ZEKÂT

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Zekât, dinî olduğu kadar siyasî, ekonomik ve sosyal boyutları da olan bir ibâdettir. Hz. Peygamber dönemindeki zekât uygulamalarının esas alındığı dört halife döneminde siyasî alanda karşılaşılan yeni durum, esasa taalluk etmeyen bazı değişiklikleri zorunlu kılmıştır.

Hız. Ebû Bekir, Sâ'ideoğulları gölgeğinde halife seçilince Hz. Peygamber'e zekât veren kabilelerden bir

kısmı zekâtı Peygamber'e ödemek üzere söz verdiklerini, dolayısıyla Ebû Bekir'e zekât ödemek zorunda olmadıklarını savunarak zekât vermeyi reddettiler. Hz. Peygamber hayattayken başlayan dinden dönme-ler de Hz. Ebû Bekir'in önünde büyük bir sorun olarak duruyordu. Aslında hem dinden dönme, hem de zekât vermekten imtina etme, kabile asabiyyetinin ve merkezî otoriteyi reddetme düşüncesinin doğurduğu isyankâr tutumlardı.

Hiz. Ebû Bekir hem mürtedlere, hem de zekât vermekten imtina edenlere karşı mücadele kararı aldı. Savaş kararı alınmadan yapılan istişarede farklı görüşler ortaya çıktı.

Zekât vermekten imtina edenlerle savaş kararına muhalefet edenlerden biri Hz. Ömer'di. Hz. Ebû Bekir'e şöyle demişti: "Resûlullah, 'İnsanlar Lâ ilâhe illallah de-yinceye kadar onlarla savaşmam emredildi. Kim Lâ ilâhe illallah deyip müslüman olursa, canını ve malını bizden korumuş olur. Ancak Allah'la alakalı suçları varsa onun hesabını Allah görür.' dememiş miydi?"

Hiz. Ömer'in bu sözüne Hz. Ebû Bekir şu karşılığı vermişti: "Namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşırım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a verdikleri bir yuları bile zekât olarak vermezlerse onlarla savaşırım." Hz. Ömer ikna olma sebebini şöyle açıklamıştır: "Allah'a yemin ederim ki zekât vermeyenlerle savaş konusunda Ebû Bekir'in görüşünü kabul edişimin sebebi Allah'ın onun kalbine doğruyu ilham ettiğini görmemdir. Böylece onun hak üzere olduğunu bilmiş oldum."¹

Zekâtı yeni Halife'ye ödeme hususunda bütün kabilelerin aynı tutum içinde olduklarını söylemek yanlış olur. Bazı kabileler zekât ödemeye devam ederken bir kabilenin içinde zekât ödemeyi kabul etmeyen ya da kabul eden kişiler olabiliyordu.

Zekâta Konu Olan Mallar

Hiz. Peygamber dönemindeki ekonomik duruma bağlı olarak zekât miktarı fazla değildi. Bu sebeple toplanan zekâtın kısa sürede sarf yerlerine dağıtılması kolaydı. Zamanla fethedilen bölgeler sebebiyle ürünlerde, hatta yetiştirilen hayvan çeşidinde ve sayısında ciddi bir artış meydana geldi.

Râşid Halifeler döneminde uygulanan başta deve, koyun ve sığır gibi hayvanların nisab miktarıyla ilgili ri-vayetlere göre uygulama Hiz. Peygamber dönemindeki uygulamanın devamı şeklindeydi. Hem nisab miktarının belirlenmesinde hem de zekât uygulamasında birkaç belge önemli olmuştur. Bunlar Hiz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in zekât uygulamasıyla ilgili belgeleridir. Ancak son iki belgenin Hiz. Peygamber'in belgesine dayandığı ve uygulamada ortaya çıkan bazı yeni sorunları çözmeye matuf olduğu söylenebilir.

Rivayete göre Resûlullah zekâtlarla alakalı bir mektup yazdı. Kılıcına bağladığı bu mektubu yetkili kim-selere ulaştıramadan vefat etti. Resûlullah vefat edince Hz. Ebû Bekir vefatına kadar o mektubu uyguladı. Hiz. Ömer de halifeliği süresince onu uyguladı.

Râşid Halifeler döneminde zekât geliri en fazla olan hayvanların başında deve gelmektedir. Hiz. Peygamber döneminde olduğu gibi Râşid Halifeler döneminde de Arap Yarımadası'nda sığırların fazla olmadığı söylenebilir. Ancak sığır, fethedilen bölgelerde yetiştirilen önemli hayvanlardan biridir. Resûlullah ile Hz. Ömer'in zekât kitaplarında "Sığırlardan, develerden alındığı gibi zekât alınır."² ifadesinin yazılı olduğu rivayet edilir.

Hiz. Peygamber döneminde ve takip eden yıllarda Hicaz bölgesinde at sayısının az olduğu anlaşılmaktadır. At, hem bölgenin sıcak iklimi ve hem de suyun azlığı sebebiyle uzun yolculuklara uygun bir hayvan değildir. Bununla birlikte kısa mesafeler için ulaşım aracı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca savaşlarda yararlanılan bir hayvandır. Hiz. Peygamber'in "Müslüman'ın atında ve kölesinde zekât yoktur."³ buyurduğu rivayet edilir. Râşid Halifeler döneminde fethedilen bölgeler sebebiyle atların sayısında ciddi artış meydana gelmiş olmalıdır. Nitekim Hiz. Osman atlardan zekât almaya başlamıştır.

Ancak Resûlullah'ın (s.a.v.), “Sizleri at ve kölelerin zekâtından muaf tuttum.” dediği söylenerek onun bu uygulamasına karşı çıkanlar olmuştur.⁴

Tarım ürünlerinden zekât alınması için de belirlenmiş bir nisap miktarı bulunmaktadır. Nisab miktarıyla ilgili uygulama Râşid Halifeler döneminde devam etmiş olmakla birlikte bu dönemde ürün çeşitliğinin arttığı görülmektedir. “Beş veskten az mahsule, beşten az olan deveye ve beş ukıyyeden [iki yüz dirhem] az gümüşe zekât yoktur.”⁵ hadisi hem tarım ürünleri, hem deve ve hem de paranın nisab miktarını belirlemiştir.

Râşid Halifeler döneminde fetihler sonucu zekât konusu olan ürünlerden biri zeytindir. Hz. Ömer her beş vesk zeytinden zekât olarak on müdten bir müd zekât almıştır.⁶

Râşid Halifeler döneminde yaş sebze ve meyvenin zekâtının alınması, bunun muhafazası ve dağıtımı mümkün değildir. Yaş sebze ve meyvelerin durumu Hz. Peygamber döneminde de gündeme gelmiştir. Muâz'dan rivayet edildiğine göre sebzelerin zekâtı meselesini Hz. Peygamber'e sormuş; o da “Sebzeler için zekât gerekmez.” demiştir.⁷ Hz. Ömer'in de “Yeşil sebzelere zekât düşmez.” dediği nakledilir.⁸

Hz. Peygamber döneminde deniz ürünlerinin zekâtı hususunda durumun netleşmemiş olması muhtemeldir. Öte yandan denizden çıkarılan her ürün de aynı kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Örneğin inci gibi değerli ürünlerle çabuk tüketilmesi gereken balık gibi ürünler farklıdır.

Râşid Halifeler döneminde altın ve gümüş hem ziynet eşyası olarak hem de para olarak kullanılıyordu. Altın para olan dinar ile gümüş para olan dirhem ikisi de müslümanların darp ettiği paralar olmayıp ilki Bizans ve ikincisi Sâsânî parasıdır. Bu sebeple söz konusu paraların kullanımının yaygın olduğunu düşünmemek gerekir.

Hz. Peygamber ile Hz. Ömer'in zekât kitaplarında sunların yazılı olduğu rivayet edilir: “Altın yirmi dina-

ra ulaşmadıkça ona bir şey düşmez. Bu miktara ulaşırsa ona yarım dinar zekât düşer. Yine gümüş iki yüz dirheme ulaşmadıkça ona da bir şey düşmez, iki yüz dirheme ulaşırsa beş dirhem zekât düşer.”⁹

Ticarî malların zekâtının nasıl alındığıyla ilgili elimizde birçok rivayet mevcuttur. Enes b. Mâlik, Hz. Ömer'in ticaret mallarıyla ilgili uygulamasını şöyle yazdırmıştır: “Müslümanlardan kırk dirhem için bir dirhem, zimmet ehlinde yirmi dirhem için bir dirhem ve zimmet ehlinde olmayan kimselerden ise on dirhem için bir dirhem alınır.”¹⁰ Ziyâd b. Hudayr'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Ömer beni öşür memuru olarak tayin ederek müslüman tâcirlerden kırkta bir nispetinde tahsilât almamı emretti.”¹¹

Zekâtın Toplanması ve Muhafazası

Râşid Halifeler dönemindeki şartlar düşünüldüğünde zekâtın toplanmasının ve harcanmasının kolay bir iş olmadığı anlaşılır. Zekâtı toplama ve kendilerine verilen talimata göre dağıtım görevini yerine getirmek üzere âmiller görevlendirilmiştir. Zekât âmillerinin zekâtı toplama hususunda hassas davranmaları emredilmiştir.

Hz. Ömer bir yere âmil gönderirken ahaliye hitaben, “Gönderdiğim kişiyi dinleyin, ona itaat edin ve âdilâne bir şekilde vermenizi istediği şeyi verin!” diye mektup da gönderirdi.¹²

Zekâtın tahsilinde mükellefin hoşnutluğunun gözetilmesi ve hakkın yerine getirilmesi önemlidir. Hz. Ebû Bekir bir kimseye zekâtı hisse vermek istediği zaman ona, “Sende zekât düşen bir mal var mı?” diye sorardı. Muhatabı ona, yanında zekât düşen bir malı olduğunu bildirirse zekâtı, adama vereceği atıyyeden ayırıp düşerdi. Yok, zekât düşen bir malı bulunmadığını bildirirse ona, zekâtı kendisine düşen hissesini verirdi.”¹³ Hz. Osman'da atıyyeleri dağıttığında atıyye alacak kişiye zekât düşen bir malının olup olmadığını sorar, varsa zekâtı atıyyeden düşerdi.¹⁴

Hz. Osman zamanına kadar her çeşit malın zekâtı devlet tarafından toplanıp dağıtılmıştır. Hz. Osman, kendi döneminin şartlarını göz önüne alarak batin

mallar olarak adlandırılan para, altın, gümüş ve ticaret mallarının zekâtını ödeme işini fertlere bırakmıştır. Diğer zâhir malların zekâtını ise yine âmilleri vasıtasıyla toplayıp dağıtmıştır.

Hız. Ali, zekât memuru olarak görevlendirdiği kişilere uygulama ile ilgili önemli tavsiyelerde bulunuyordu: “Ortağı olmayan, Bir olan Allah’tan sakınarak git! Herhangi bir müslümanı korkutma! Senden hoşlanmadığı halde ona gitme! Ondan malının Allah’ın hakkı olan miktarından fazlasını alma! Bir kabileye gittiğin zaman evlerine karışmadan sularına in! Sonra onlara sükûnet ve vakarla git ki aralarında ikamet edesin! Onlara selâm ver ve iyi dileklerini azaltma! Sonra, “Allah’ın kulları! Beni size, Allah’ın velisi ve halifesi, Allah’ın mallarınızdaki hakkını almam için gönderdi. Mallarınızdaki, velisine ödeyeceğiniz Allah’ın hakkı var mıdır?” diye sor!

Biri, “Hayır!” derse, ondan tekrar isteme. Birisi “Evet!” derse, onu korkutmadan, tehdit etmeden, zulmetmeden ve gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmadan onunla birlikte git ve sana vereceği altın ya da gümüşü al! Hayvanları ya da develeri varsa onun iznini almadan sürüye girme! Zira hayvanların çoğu onundur. Sürüye gidersen adama üstün gelen kaba birisinin girdiği gibi girme! Hayvanları ürkütüp korkutma! Sahibini o hayvanlar için üzme! Malı iki kısma ayır; sonra da adamı birisini seçmesi için serbest bırak! Onlardan birisini seçerse seçtiğine dikkatini verme! Sonra geri kalanı ikiye bölerek birisini seçmesi için onu serbest bırak! Onlardan birisini seçerse, seçtiği ile ilgilenme! Adamın malında Allah’ın hakkını karşılayacak miktar kalıncaya kadar bu şekilde yapmaya devam et ve ondan Allah’ın hakkı olanı al! Yapı-

lan paylaşımdan memnun kalmayıp vazgeçmek isterse talebini dikkate al; hayvanlarını karıştır ve Allah’ın adamın malındaki hakkını alıncaya kadar daha önce yaptığın şekilde tekrar paylaşım yap!

Yaşı geçmiş, çok yaşlı, bir organı kesik, zayıf ve ayıplı olanı alma! Onun için sadece dindarlığına güvendiğin, müslümanların malları için faydalı olan kişiye itimat et ki, o malları müslümanların velisine ulaştırsın ve o da bu malları onların arasında paylaştırsın. Malları için nasihat eden, şefkatli, güvenilir ve koruyacak, sert olmayan, hayvanları yorarak sürmeyen, bitkin düşürmeyen ve yormayan kişiden başkasına güvenme!

“Zekâtın tahsilinde mükellefin hoşnutluğunun gözetilmesi ve hakkın yerine getirilmesi önemlidir. Hız. Ebû Bekir bir kimseye zekâtı hisse vermek istediği zaman ona, “Sende zekât düşen bir mal var mı?” diye sorardı. Muhatabı ona, yanında zekât düşen bir malı olduğunu bildirirse zekâtı, adama vereceği atıyeden ayırıp düşerdi.”

Sonra yanında toplananı bize çabuk ulaştır ki biz de onu Allah’ın emrettiği yerlere ileteyim. Zekâtı vekil olarak görevlendirdiğin kişi alacaksa ona deve ile yavrusunu birbirinden ayırmamasını, devenin sütünü yavrusuna zarar verecek şekilde tamamen sağmamasını, çok binerek hayvana zahmet vermemesini, bu hususta diğerleriyle onun arasında âdil davranmasını, bitkin olanı rahat ettirmesini, toynağı yarılmış ve aksak olanlara yumuşak davranmasını, göletlerin

olduğu yerlerden getirmesini, ana yollar dışında bitkili yerlerden sapmamasını, bazı vakitlerde onu dindirmesini, suyun az olduğu yerlerde ve meralarda suyunu içip otlaması için ona zaman vermesini emret! Böylece Allah’ın izniyle bize semiz, şişmanlamış, yorulmadan ve meşakkat çekmeden gelsin ki, onu Allah’ın Kitâbı’na ve Peygamber’inin (s.a.v.) sünnetine göre paylaştıralım. Allah’ın izniyle bu, mükâfatın için daha büyük, doğru yolda olmana daha yakındır.”¹⁵

Zekât yılda bir tahsil edilir. Bir mala zekât tahakkuk etmesi için bir süre geçmesi gerekir. Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “Kim ki bir mal kazanırsa bu-

Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükafat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (Müzzemmil, 73/20)

nun üzerinden bir yıl geçmedikçe zekâta tâbi değildir.” Hz. Ömer zekât memurlarını yaz mevsiminin başında gönderiyordu.¹⁶

Zaman zaman kuraklık meydana gelmesi sebebiyle ciddi maddî sıkıntılar yaşanabiliyor; bundan dolayı da zekâtın ertelenmesine ihtiyaç duyulabiliyordu. Nitekim Hz. Ömer kuraklık yılında [Remâde] zekâtı erteleyerek o yıl memurları tahsilâta göndermedi. Ertesi yıl, kuraklık bitince memurları bâdiyeye göndererek onlardan iki mislini (iki yılın zekâtını) almalarını, bir mislini onlar arasında taksim edip bir mislini de (beytül mâle teslim etmek üzere) kendisine getirmelerini emretti.¹⁷ Öte yandan Hz. Ömer'in kuraklık yılında, sadaka memurlarını göndererek onlara, “Yılın kendilerine sadece bir koyun ve bir deve bıraktığı kimselere zekât malından ver. İki koyun ve iki deve si olana ise bir şey verme!” dediği de rivayet edilir.¹⁸ Böylece zekât alacak insanların belirlenmesinde de özel bir uygulamaya başvurulduğu görülmektedir.

Zekât, ayrı bir bütçe gerektiren bir ibâdettir. Zira toplanan malların muhafazası ve harcanmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. İlk zamanlarda zekâtın toplanması ve dağıtımı, kapsamı sebebiyle daha kolay iken zamanla bunda bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Zekât bütçesinin dışında sâir devlet gelirleri olduğunu, bunların da halifenin tasarrufu doğrultusun-

da harcandığını biliyoruz. Zekât ile diğer gelirlerin beytül mâlede muhafaza edildiğini ancak birbirlerine karıştırılmadığı da anlaşılmaktadır.

Zekâtın Harcanması

Toplanan zekât, Kur'an'ın belirlediği çerçeveye göre halifenin uygun gördüğü kişilere dağıtılmaktaydı. Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”¹⁹

Hz. Peygamber döneminden başlayarak zekât fakir ve muhtaçların zenginlerin mallarındaki hakları olarak görülmüştür. Bu ilkeye Râşid Halifeler döneminde de özenle dikkat edilmiştir. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: “Benden sonraki halifeye bedevîlere iyi davranmasını tavsiye ederim. Onlar, Araplar'ın ve İslâm'ın temelidirler. Onların zenginlerinin mallarından belirli bir nispet alınıp fakirlerine verilmelidir.”²⁰

Hz. Ömer'in zekâtla ilgili önemli bir uygulaması müellefe-i kulûbla ilgilidir. O, İslâm'ın güçlenmesi sebebiyle insanların kalplerini telif etmeye gerek kalmadığı düşüncesinde olduğundan insanların kalplerini İslâm'a ısıdırmak için zekâttan pay vermeye gerek görmemiştir.²¹

Zekât mallarının taşınması ciddi bir yükür. Hem zekâtın hak sahiplerine yerinde ödenmesinin doğuracağı memnuniyet, hem de nakil problemi, çoğu zaman zekâtın yerinde harcanması yoluna gidilmesine sebep olmuştur. Yezid b. Şerik el-Fezârî şöyle der: “Hz. Ömer döneminde hayvan otlatıyordum. Birisine “Zekât toplamak üzere size kim gönderildi?” diye sordum. O da, “Bize, her yıl Mesleme b. Muhalled gönderilir, o da zenginlerimizden sadaka alarak, fakirlerimize dağıtırdı.” dedi.²²

Bilindiği gibi Hz. Peygamber ve akrabalarına zekât haramdır. Resûlullah (s.a.v), “Allah bana ve ehl-i beytime sadakayı haram kıldı.” buyurur.²³ Allah Elçisi (s.a.v) buna âzami derecede özen göstermiştir. Kendisine bir şey getirildiğinde, “Bu, hediye midir, sadaka mıdır?” diye sorardı. Eğer “Sadakadır.” derlerse ondan yemezdi. Eğer “Hediyedir.” derlerse yedi. Bir grup yahudi ona büyük bir kapta tirit getirdi. Resûlullah (s.a.v), “Bu, hediye mi yoksa sadaka mı?” dedi. Onlar, “Hediyedir.” deyince yedi.

Onlardan bazıları kendi aralarında, “Muhammed köleler gibi oturuyor.” dedi. Resûlullah (s.a.v) ne dediklerini anladı ve “Ben bir kulum ve kullar gibi otururum.” buyurdu.²⁴

Yöneticiler de zekât mallarını kullanmaktan kaçınırlardı. Ebû Bekir’e hurma ve tereyağı getirildi. O da yedi. Kendisine, “O hurmalar zekât hurmasındandı.” denildi. Bunun üzerine Ebû Bekir hurmayı kendisi-

ne getiren adama, “Be adam! Sen Resûlullah’ın (s.a.v) ‘Zekât zengine veya güçlü-kuvvetli olanlara helal değildir.’ dediğini işitmedin mi?” dedi. Sonra kalkıp kusmaya çalıştı.²⁵

Sonuç

Râşid Halifeler dönemi birçok açıdan olduğu gibi zekât uygulaması bakımından da Hz. Peygamber döneminin devamı niteliğini taşımaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in vefatının ardından Arap kabilelerinden zekât vermekten imtina eden birçok kabile olmuştur. Hz. Ebû Bekir, kararlılıkla bu kabilelerle mücadele ederek otoriteyi tesis etmiş; zekâtta hakkı olanların hakkını korumuştur.

Devletin genişlemesi ve birçok konuda yeni durumlarla karşılaşılması, zekât uygulamaları açısından da söz konusu olmuştur. Bu durumda alınan kararlarda istişare mekanizması çalıştırılmış ve Hz. Peygamber döneminin uygulamalarının esasına zarar veremeyecek tercihlerde bulunulmuştur.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinin uygulamaları hem kendi dönemleri için hem de sonraki dönemler açısından önemli bir kaynaktır. Hz. Osman dönemi büyük ölçüde şeyhaynın dönemlerinin devamı niteliğindeyse de son dönemlerinde ona yöneltilen eleştiriler arasında zekâtla ilgili bazı uygulamaları da vardır. Hz. Ali’nin Hz. Peygamber ve şeyhayn dönemindeki uygulamaları ihya etme çabası, fitne ortamında arzu edildiği gibi gerçekleştirilememiştir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Nesâî, “Zekât”, 3.
- 2 Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), Kitâbü’l-Emvâl (nşr. Halîl Muhammed Hirâs), Beyrut, I, s. 469 (No: 999). [Bu kitabın Cemalettin Saylık tarafından hazırlanmış ve henüz yayımlanmamış bir çevirisinden yararlanılmıştır].
- 3 Tirmizî, “Zekât”, 8; Nesâî, “Zekât”, 16, 17.
- 4 Belâzürî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892), Ensâbü’l-eşrâf (thk. Sühely Zekkâr, Riyâd Ziriklî), Beyrut, 1417/1996, VI, s. 135. Bu kitabın editörlüğü tarafımızdan yapılmakta olan ve henüz yayımlanmamış çevirisinden yararlanılmıştır.
- 5 Nesâî, “Zekât”, 5, 18, 21.
- 6 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 601 (No: 1502).
- 7 Tirmizî, “Zekât”, 13.
- 8 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 602 (No: 1507).
- 9 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 500 (No: 1106).
- 10 Ebû Ubeyd, a.g.e., II, 204 (No: 1474).
- 11 Ebû Ubeyd, a.g.e., II, 204 (No: 1475).
- 12 İbn Sa’d, Muhammed ez-Zührî (ö. 230/844), Kitâbü’t-tabakâtî’l-kebîr

(thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1421/2001, IV, s. 253-254. [Bu kitabın editörlüğü tarafımızdan yapılmış çevirisinden yararlanılmıştır. (Kitâbü’t-tabakâtî’l-kebîr, İstanbul: Siyer Yay., 2014)].

- 13 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 504 (No: 1125).
- 14 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 504 (No: 1127).
- 15 Nehc’ü’l-Belâğa: Hz. Ali’nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri, çev. Adnan Demircan, İstanbul: Beyan Yay., 2006, s. 271-272.
- 16 İbn Sa’d, a.g.e., VIII, 80.
- 17 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 704 (No: 1897); İbn Sa’d, a.g.e., III, 300; Belâzürî, a.g.e., X, 403.
- 18 İbn Sa’d, a.g.e., III, 300; Belâzürî, a.g.e., X, 403.
- 19 Tevbe 9/60.
- 20 Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 298 (No: 569).
- 21 Kallek, Cengiz, “Müellefe-i Kulûb”, DİA (İstanbul 2006), XXXI, s. 475-476.
- 22 İbn Sa’d, a.g.e., III, 300-301.
- 23 İbn Sa’d, a.g.e., I, 335.
- 24 İbn Sa’d, a.g.e., I, 334.
- 25 Belâzürî, a.g.e., X, 74.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ZEKÂT

Prof. Dr. Ziya KAZICI
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi

“Kuruluşundan itibaren müslüman bir topluma istinâd eden ve İslâm hukukunu uygulamaya çalışan bünyesi ile şer’î hukuku hem nazarî, hem de amelî bir şekilde uygulayan Osmanlı Devleti, bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında devam ettiriyordu.”

Sartları hâiz olan müslümanlar tarafından eda edilmesi (yerine getirilmesi, verilmesi) gereken önemli malî bir ibâdet olan zekât, Osmanlı toplumunda, fıkıh kaynaklarına göre uygulanıyordu. Aynı zamanda bir çeşit vergi de diyebileceğimiz bu ibâdetin, Osmanlı Devleti’ndeki uygulamasını anlayabilmek için önce biraz Osmanlı Devleti’ni ve malî politikasını bilmek gerekir. Bu bakımdan biz de önce biraz Osmanlı toplum anlayışı, İslâm’la olan bağlantısı ve biraz da vergiden söz etmek istiyoruz.

Bir kıta görünümünde olan topraklar üzerinde hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, çeşitli ırk, din, dil, mezhep, örf ve âdetlere sahip toplulukları asırlarca adalet ve insaf ölçülerine bağlı bir şekilde yönetmişti. Ulaşım ve haberleşme teknolojisi bakımından günümüzle mukayese edilemeyecek derecede imkânsızlıklar içinde bulunan o asırların dünyasında, bunca farklı yapıdaki toplulukları cebir ve tazyik kullanmadan idare etmek, basit bir hâkimiyet anlayışının sonucu olmasa gerekir.

Kuruluşundan itibaren müslüman bir topluma istinâd eden ve İslâm hukukunu uygulamaya çalışan bünyesi ile şer’î hukuku hem nazarî, hem de amelî bir şekilde uygulayan Osmanlı Devleti,¹ bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında devam ettiriyordu. Zira “Bu devlette din asıl (kök), devlet ise onun bir fer’i olarak görülmüştür.”² Bu bakımdan Osmanlı Devleti’ndeki sosyal yapı ve kurumlarının bu anlayışa göre düzenlenmesi normal karşılanmalıdır.

Bir çeşit vergi diyebileceğimiz zekâtın söz etmeden önce Hz. Peygamber döneminden başlayıp gelişen vergi sisteminden kısaca bahsetmek gerektiğine işaret etmemiz gerekir. Osmanlılar, çeşitli âmiller vasıtasıyla malî usullerini Abbâsiler’in parlak devirlerindeki gelişmiş şekillerine dayandırmak suretiyle kendinden

önceki müslüman ve daha sonraki müslüman Türk devletlerin uygulamalarından da istifade etmişlerdi.

Siyasî bir çevre içinde ortaya çıkan İslâm, kendinden önceki din ve toplumlarda mevcut olup uygulanan bazı vergilerle karşılaşmıştı.³ Vergi, âmme menfaatinin, iş ve ihtiyaçlarının düzenli olması söz konusu olduğu zamanlarda fertlere yüklenen bir mükellefiyet olduğundan, İslâm kendisinden müstağni kalamazdı. Bununla beraber İslâm vergi sistemi, birdenbire ve topyekün vaz’ edilip uygulama alanına konmamıştır. O, İslâm’ın yayılışına paralel olarak teşriî bir tekâmül sonunda müesseseseleşmiştir.

Bilindiği üzere zekât, öşür, cizye vs. gibi bazı vergilerden Kur’ân ve Sünnet söz etmektedir. İslâm, bir yandan Kur’ân ve Sünnet gibi ana kaynakları vasıtasıyla bunları ortaya koyarken, bir yandan da zaman, devlet ve ihtiyaçlara göre değişebilen, toplumun özel bazı ihtiyaçlarına cevap verebilecek ve “nevâib” diye adlandırılan bir vergi sistemini geliştirmiştir.⁴

Devlet olarak, her alanda İslâm hukukunu uygulamaya gayret ettiklerine biraz önce temas ettiğimiz Osmanlılar’ın, kurup geliştirdikleri müesseseler, İslâm hukuk normlarına göre düzenlenmişti. Bu hukuk sistemleri, şer’î ve örfî hukuk olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.⁵

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti’nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak teşekkül ve inkişaf etme imkânına sahip olmuştu. Bu vesile ile o, kendinden önceki diğer müslüman ve müslüman Türk devletlerinin çok zengin teşkilât ve müesseselerinden geniş ölçüde faydalanma imkânına sahip olmuştu. Bilhassa malî konularda Abbâsiler’in parlak devirlerindeki gelişmiş olan usullerini uygulayan Osmanlı Devleti’nde⁶ Tanzimat öncesi dönemlerde ver-

giler, esas itibariyle iki kısma ayrılıyordu. Bunlardan birine “şer’î vergiler”, diğerine de “örfî vergiler” deniyordu. Konu ile ilgili kaynaklardan çıkarılmış bulunan hükümlere göre şer’î vergilerin başında zekât, harâc, öşür ve cizye gibi Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar devam eden ve bütün İslâm ülkelerinde aynı isimle mükelleflerden tahsil olunan vergiler gelmektedir. Bunlardan başka yine şer’î vergilere dâhil olan ve tâlî derecede bulunan bir kısım vergiler daha bulunmaktadır.⁷

Osmanlı Devleti’nde şer’î vergilerin temelini teşkil eden vergilerin konması, toplanması ve sarf edilmesi gibi hükümler, fıkıh kaynaklarında tafsîlâtlı bir şekilde anlatıldığı gibidir. Binaenaleyh, bu konudaki uygulama, şer’î hukukun gerektirdiği şekilde idi. Bununla beraber, çeşitli ırk, din, dil, mezhep ve kültürlere sahip insanların sınırları içinde barındıran Osmanlı Devleti’nde, şer’î vergilerin tâlî derecede bulunanları bu farklılığa paralel olarak çok çeşitli ve değişik isimler almışlardır.

Osmanlı Devleti’ndeki zekât uygulamasını daha iyi anlayabilmek için ilk dönem yani Hz. Peygamber,

Hulefâ-i Râşidîn ve daha sonraki uygulamaları bilmek gerekir. Bu bakımdan, Osmanlı dönemine geçmeden önce zekâtın mahiyetinden ve ilk uygulamasından biraz bahsetmemiz gerekecektir.

Bilindiği gibi zekât, İslâm’ın üzerine bina kılındığı beş esas temelden biridir. Bu bakımdan zekât, sadece “farz” diye bilinen hükümlerden biri olmayıp, aynı zamanda İslâm binasının üzerine inşa edildiği beş büyük sütundan biri olma özelliğini de taşır. O, her şeyden önce Allah tarafından yerine getirmekle emrolunduğumuz bir ibâdetdir. Müslüman, bu ibâdeti, Allah’ın emrine uyarak ve O’nun rızasına kavuşmayı dileyerek yerine getirir. Zekâtın bu ibâdet manası yanında bir de yüce insanî hedefleri, üstün ahlakî değerleri, sosyal ve ekonomik gayeleri vardır.

Hicretin ikinci senesinde farz kılınan ve Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetinde geçen zekât kelimesinden namazla birlikte yirmi altı yerde bahsedilmektedir. Bu husus, namaz ile zekât arasındaki kuvvetli bağa, kişinin müslümanlığının* ancak bu iki görevi yerine getirmekle olgunluk derecesine ereceğine bir delildir. Gerçekten zekâtın bu şekilde namazla birlikte zikredilmesi, insanın iman ve kemalinin tamamlanmasının bu ikisi sayesinde olmasındandır. Namaz, bedenî bir ibâdet, zekât da malî bir ibâdetdir. Namaz, insanın ruhunu, zekât ise malını temizler.

İslâmî açıdan zekât, basit bir sadaka ve ihsan değildir. O, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkıdır. İslâm kamu maliyesinin temelini teşkil eden zekâtın sarf yerleri Kur’ân-ı Kerim’in Tevbe sûresi’nin 60. âyetinde belirtilmiştir. Buna göre devlet, onu âmilleri (zekât toplayan vergi memuru) vasıtasıyla toplamak ve gereken yerlere sarf etmekle de yükümlüdür. Bu bakımdan zekât, belli bir zenginlik düzeyine gelmiş olan müslümanların yerine getirmek zorunda oldukları bir yükümlülüktür. İbâdet manası taşıdığından dolayı müslüman olmayanlardan alınmaz.

Bilindiği gibi elde bulunan ve zekâta tâbi olan mal genel anlamda iki kısma ayrılır. Bunlardan biri

“emvâl-i zâhire” denilen koyun, keçi, sığır, deve, hububat, ticaret eşyası vs. gibi açıkta olan ve herkesin gördüğü mallardır. Diğeri de altın, gümüş, para vs. gibi başkaları tarafından görülüp bilinmeyen ve cepler ile kasalarda saklanan “emvâl-i bâtına” denen mallardır. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde devlet, âmillerini (memur) gönderip zekâtı topluyor ve gereken yerlere dağıtıyordu. Fakat Hz. Osman’ın hilâfeti döneminde çıkan bazı problemler yüzünden devlet emvâl-i bâtınayı toplama hakkından feragat etti. Biraz önce Kur’ân-ı Kerim’in, işaret ettiğimiz âyeti de buna müsaittir. Böylece bu dönemden itibaren devlet sadece emvâl-i zâhire ile ilgili olarak memurlarını gönderip zekât topluyor idi. Fakat daha sonra gelen devletler, zekât toplama işini bütünüyle müslümanların kendi dinî anlayış ve uygulamalarına bıraktılar.

Osmanlı Devleti de kendinden önceki müslüman devletlerin bu uygulamasını aynen devam ettirdi. Zaten âyet-i kerîme de buna müsaittir. Bu bakımdan Osmanlı arşiv belgelerinde ve şer’iyye sicillerinde doğrudan zekâtla ilgili fazla bir şey bulmak pek mümkün değildir. Bununla beraber şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Osmanlı toplumunda zekât konusunda en ufak bir ihmale rastlanmaz. Zira padişahından tutun en fakir vatandaşın anlayış ve buna bağlı olarak ortaya koydukları uygulama bizi böyle bir sonuca götürmektedir. Gerçekten zengini fakiri, erkeği kadını, idarecisi sade vatandaş, hemen her kesimden insanın, başkalarına yardım etmek için âdeti birbiriyle yarışırçasına her alanda kurdukları vakıflar; reklam olmasın ve kimse

görmesin diye gece “sadaka taşları”na para bırakmayı faziletli bir sadaka bilen bir toplumda, İslâm’ın üzerine bina edildiği zekâtın verilmesi konusunda daha ciddi bir şekilde hareket edileceğini tahmin etmek pek zor olmasa gerek.

Daha önce de işaret edildiği gibi Osmanlı Devleti’nde, kaynağını şer’î hukuktan alan şer’î vergiler vardır.⁸ Bunlardan biri de “Âdet-i Ağnam” denilen ve koyunlardan devlet adına alınan bir vergidir. Osmanlılar’da bilhassa büyük ölçüde koyun besiciliği yapan, başka bir ifade ile ağnâma (koyun ve keçi) sahip olan müslümanların devlete vermekle yükümlü oldukları bir vergidir. Resm-i ganem, resm-i meraî ve koyun resmi (vergi) gibi isimler alan bu verginin miktarı zaman içerisinde değişiklikler göstermiştir. Bunun için başlangıçta birçok yerde zekât gibi aynen tahsil edilirken, sonraları koyun ve keçi başına belli nisbetlerde akçe alınmaya başlandı.⁹ Bu sebeptendir ki, Osmanlı Devleti’nin en büyük şeyhülislâmlarından biri olan Ebu’s-Suûd Efendi (h. 898-982 / m. 1490-1574), kendisine sorulan “Zeyd, zekâtı lazım olan koyunlarından mîrî (devlet) cânibinden (tarafından) alınan akçe (para), koyunların zekâtı için olur mu?” sorusuna cevaben şu fetvayı vermiştir: “Ol niyetle vericek olur.”¹⁰ Bu vergi, tımar sisteminin uygulandığı yerlerde tımar sahipleri tarafından, mîrîye ait olan yerlerde de defterdar, kethüdâ veya bu işi yapmakla görevlendirilmiş bulunan kimseler tarafından hayvanlar sayılarak alınırdı. Bu sayımın ve dolayısıyla alınacak verginin ahali için bir çeşit zulüm ve haksızlığa dönüşmemesi için son derece dikkatli olunması gerekiyordu.¹¹ ■

DİPNOTLAR

- 1 Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer’îliği Meselesi”, İÜHF Dergisi (1945), XI, 3, 209.
- 2 Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü’l-Beyân fi Kavanin-i Âl-i Osman, Bibliothèque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40, vr. 134 a.
- 3 Tuğ, Salih, İslâm Vergi Hukukunun Otaya Çıkışı, Ankara, 1963, s. 53.
- 4 Hamidullah, Muhammed, Modern İktisat ve İslâm, (trc. Salih Tuğ-Y. Ziya Kavakçı), İstanbul, 1969, s. 49.
- 5 Şer’î ve örfî hukuk konularında daha geniş bilgi için bk. Kazıcı, Ziya, Osmanlı’da Vergi Sistemi, İst., 2014, s. 15-34.
- 6 İnalçık, Halil, “XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar”, Tarih Vesikaları (1955), I / 7 16, 128.
- 7 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Sudî, Süleyman, Defter-i Muktesid, İstanbul, 1306, I, 23; Karamürsel, Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkik-

ler, Ankara, 1940, s. 164.

* Resûlullah’ın vefatından sonra diğer dinî vecibeleri yerine getirmek ve zekât vermek istemeyenler üzerine dönemin halifesi Hz. Ebû Bekir’in ordu gönderdiğini biliyoruz.

- 8 Bu konuda daha geniş bilgiler için bk. Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, s. 81 - 165.
- 9 Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, İstanbul, 1328 - 1330, I, 29; Erçin, Cezmi, Türkiye’de Vergi Sistemi, Damga Mat., 1936, s. 73; Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, s. 134 - 135.
- 10 Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebu’s-Suûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul, 1972, s. 63.
- 11 Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî, (nşr. Robert Anhegger - Halil İnalçık), Ankara, 1956, s. 38 - 39.

Prof. Dr. Salih TUĞ ile Söyleşi

U Mehmet YÜKSEL, Fulya İBANOĞLU, Zehra Gözütok TAMDOĞAN, Hilal FERŞATOĞLU
Bilal BAL

Salih TUĞ Kimdir?

12 Şubat 1930'da İstanbul, Aksaray'da doğdu. 1935'te Aksaray Yusuf Paşa Anaokulu'nda öğrenim hayatına başlamış, 1942'de Aksaray İlkokulu, 1946'da Yenikapı Ortaokulu ve 1949'da Pertevniyal Lisesi mezunu olarak 1954'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden diplomasını almış ve aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesi, İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde asistan olarak 1956'da göreve başlamıştır. 1963 yılında "İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı" başlıklı tez çalışması ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1969'da Doçent, 1978'de Profesör unvanlarını kazandı.

1969-70 yıllarında M.E.B. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde ikinci görevle müdürlük ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde müdürlük vazifesine getirilmiştir. Prof. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın bir kısım eserlerinin ilk ve en önemli mütercimlerinden biridir. İdareci olarak 1969-1970 yılları arasında M.E.B. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü, daha sonra burası İlahiyat Fakültesi'ne dönüşünce 1982-1994 yılları arasında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurucu dekanlığı görevlerinde bulundu. Yaş sınırı dolayısıyla 1997 yılında M.Ü.'den emekliye ayrılmıştır. İlim yolunda faaliyet gösteren cemiyet ve vakıflarda 1970'lerden bu yana çeşitli düzeylerde görevler alan Prof. Dr. Salih Tuğ, 1980-1982 yılları arasında Aydınlar Ocağı başkanlığı yaptı. 1995 yılından bu yana Türkiye Millî Kültür Vakfı Mütevelli Heyeti başkanlığı görevini yürütmektedir.

Meslek hayatındaki dersleri ve yayınları dışında 40 kadar ulusal ve uluslararası ilmî kongreye gözlemci yahut ilmî tebliğ sahibi olarak katılan Salih Tuğ'un araştırma sahasıyla ilgili üç telif, beş tercüme kitabı ve çeşitli ilmî dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Hocam biraz kendinizden bahseder misiniz?

Benim İlahiyat tahsilim telafi eğitimiyle oldu. Biz liseyi bitirdiğimizde yıl 1948 idi. Doğru dürüst Kur'an Kursu bile yoktu. Halk Partisi iktidarda idi. Dolayısıyla Tek Parti döneminde Pertevniyal Lisesi'nden mezun olduk. Çocukluğumuz, gençliğimiz Pertevniyal Lisesi civarlarında geçti. Horhor, Camılar Camisi, İsmailağa Camisi, Kızıl Minare camii bizim uğrak mekânlarımızdı. Liseden mezun olduktan sonra Hukuk Fakültesi'ne girdim. Gerek aile yapımız, gerekse yaşadığımız muhit dindar insanlardan oluşmaktaydı.

O dönemlerde 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1951'de İmam Hatip Lisesi, 1959'da ise Milli Eğitim'e bağlı İstanbul'da Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştı. Ancak bu durum Tevhid-i Tedrisat kanununa aykırı bir durumdu. Neden? Çünkü Milli Eğitim Bakanlığı yüksekokul açamaz esası var. Bu kavga 1980'e kadar taşındı. 1980 İhtilâli'nden sonra sadece İstanbul değil, Erzurum başta olmak üzere diğer İslâm Enstitüleri kapatıldı. Bütün enstitüler, üniversitelere bağlandı ve enstitüler fakültelere dönüştü. Dönemin İslâmî eğitim durumu bu şekilde idi.

İslâm Hukuk Tarihi alanında çalışmak istemişsiniz. Neden bu alanı tercih ettiniz?

Üniversite yıllarımdan sonra İslâm Hukuk Tarihi alanında doktora yapmaya karar verdim. Bu alanda çalışma yapmak için Ezher Üniversitesi referans gösteriliyordu. Ankara Üniversitesi'nde o tarihlerde Şakir Berki isimli bir hoca vardı. Ona mektup yazdım. Doktora yapmak istediğimi beyan ettim. Ancak ben Hukuk Fakültesi mezunuyum. Onlar da Arapça bilen bir kişi arıyorlar. Mektubuma cevap bile vermediler. Daha sonra Fuat Sezgin ile tanıştım. Ezher Üniversitesi'ne gitmek istediğimi ona da söyledim. Mahmut Bayram hoca, Hasan Basri Çantay yine görüşlerini aldığım hocalardı. Hasan Basri hoca "Oğlum oralara gitme. Bağdat, Basra, Mısır gibi yerlerde İslâm'ı sana yanlış öğretirler. Türkiye'de yap ne yapacaksan" dedi. Bu arada Mahmut Bayram hocadan Arapça dersi almaya başladım. O senelerde (1954) Süveyş savaşı çıkmıştı. Ankarada yola çıkmak için öğrenci pasaportu çıkartmam gerekiyordu. Nitekim pasaport müracaatımda 'savaş olan yere öğren-

ci vizesi veremeyiz' dendi. Neticede Fuat Sezgin hoca, Edebiyat Fakültesi'nde bir asistan kadrosu açıldığını ve buraya geçebileceğimi söyledi. Ben ise İslâm Hukuk Tarihi alanında doktora yapmak istediğimi söyleyince "burada Zeki Velidi Togan, Muhammed Hamidullah, Ahmet Ateş var. Onların yanında rahatlıkla yaparsın" dedi. Hakikaten de dediği gibi oldu. İşte İlahiyat tahsilimin telafi eğitimiyle olması bu şekilde oldu. Arapça öğrenmem, İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne girmem, İslâm Hukuku alanında çalışmam hep beraberinde gelişen durumlardı. Dolayısıyla kendimi hadiste, tefsirde hep yetiştirmeye gayret ettim. Hedefim İslâm Hukuk Tarihi'ni yazmaktı. "İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı" doktora tezim de hep aynı merak saikiyle çalışılmış konulardı.

İslâm Vergi Hukuku içerisinde Zekât meselesi yer aldı mı/ ya da yer aldı ise nasıl işlediniz?

Zekât dediğimiz şey, bir tek vergiden alınan bir şey değildir. Müslümanlardan alınan vergi olarak zekât

var. Zekât deyince altın ve gümüş akla geliyor. Malî bir servet var, bir de bu malî servetin muattal yani yastık altı kalması söz konusu. Bu malî mükellefiyet ibâdetdir. Namaz ne kadar önemli ise zekât da o kadar önemlidir. Zekâtı, Peygamberimizin bu dinî ve malî mükellefiyeti devlet eliyle müslümanlardan tahsil ettiği bir ibâdet biçimi olarak görüyoruz. Âyetlerde de namazla birlikte zekâtın 34 defa zikredildiğini görüyoruz. Peygamberimizin tatbikatında ise hayvanî vergiler yani zekât için alınan hima araziler var. Hima bölgelerinde toplatılan hayvanlar canlı olarak bekletiliyor, icabında toplatılıyor. Devlet hizmetinde kullanılıyor. Peygamberimizin dinî ve dünyevî hedefleri var. En önemlisi İslâm'ı insanlığa yaymak, onu tebliğ etmek... Bunun yanında idarecilik tarafı da var. Bahsettiğimiz hima bölgelerinde o arazileri muhafaza ediyor. Hatta Medine Mescidi'nde uliyye denilen bir üst kat var. Hurma kütüğünden

yapılmış merdivenle çıkılırdı deniliyor. Burada zirâî mahsullerden gelen gelirler var. O da burada muhafaza ediliyor. Bunların başında da Selmân-ı Farisî var. Burada da hep merkezîlik görüyoruz. Hima, uliyye, âmiller (zekât memurları) bütün bunlar hep kurumsal bir yapının göstergesidir. Bütün bu hareketlere bugünkü hukuk kuralları açısından baktığımız zaman bunların vergi olduğunu görüyoruz. Dinî ve malî mükellefiyet gibi olsa da ana yapısı, dünyevî görünüşü vergidir. Ama zekât dediğimiz bu çerçeveye giren her şey, müslümanlardan alınan vergilerdir. Bir de gayr-i müslimler var ve bunlar dinlerinde serbest olmakla birlikte vergi mükellefi değillerdir. Kiliselerin topladığı daim dedikleri ondalık vergisi var. O vergi kiliselere bağışlanan yapıdır. Hâlâ

“Arapça öğrenmem, İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne girmem, İslâm Hukuku alanında çalışmam hep beraberinde gelişen durumlardı. Hedefim İslâm Hukuk Tarihi'ni yazmaktı. “İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı” doktora tezim de hep aynı merak saikiyle çalışılmış konulardı.”

değil. O zaman içtihatlarda bir ayırım yapılıyor. Zâhirî mallar, bâtinî mallar. Zâhirî mallar daha çok hayvanî vergiler yani zekât, tarım ürünlerinden alınan vergiler/zekât... Zâhirî mallar üzerinden tahsilat devam etmiş. Osmanlı'da da buna benzer aşar vergisi devam etmiş. 1925 yılında Cumhuriyet idaresi tarafından kaldırılmıştır. Bâtınî olanlar ise altın, gümüş takılardır. Herkesin kendilerinde mahfuz olan eşyalardır.

H. Ömer devrinde alınan öşür vergisi nedir?

Öşür bir orandır, nispettir. Öşür isminde apayrı bir vergi yoktur. Meselâ sulanan arazilerden 20/1 oranında vergi alınıyor. Yine cizye ve haraç vardır. Bunlar da vergidir tabi. Gayr-i müslimlerden alınan, cizye

hıristiyan işçiler bunu ödeme-ye devam ederler. Bugün müslümanların bu yapıda merkezî idareye ödedikleri şey malî açıdan, maliye hukukuna giriyor ki buna vergi diyoruz. İslâm Vergi Hukuku'nun Ortaya Çıkışı isimli kitabımdaki mesele işte buradan ileri geliyor. Bu çalışmamız zekâtın fikhî ölçülerine dayanarak yapılmamıştır. Bu alanda Yunus Vehbi Yavuz'un kaleme aldığı İslâm'da Zekât Müessesesi, Hamdi Döndüren'in, talebelerimden rahmetli Mehmet Erkal'ın da önemli çalışmaları vardır. Rahmetli Erkal, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemi vergi hukukunun esaslarını ortaya çıkarmaya çalışmıştı.

Hocam Asr-ı saâdet'ten sonra da zekât devletin yapısını şekillendiriyor mu?

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Hz. Osman'ın tatbikatına bakıyoruz, gruplar çok genişlemiş. Zekâtın âmiller tarafından toplanıp getirilmesi fiilen mümkün

vergisidir. Bana göre cizye 'an yedin' (meslek sahibinden, eli iş tutandan, geliri olandan) alınmalı. Haraç ise bir bölgenin fethedilmesinden sonra o bölgenin gayr-i müslimlerinden alınan sulh vergisidir. Hz. Peygamber'in sağlığında, Hulefâ-yi Râşidîn devrinde, Emevîler ve Abbâsîler devirlerinde merkezî idarenin topladığı vergiler var, bunlar dinî mükellefiyetler de olabilir, devlet başkanının koyduğu vergiler de olabilir. Hz. Peygamber döneminde belirlenen zekât nisabı asgarî nispetlerdir ve bana göre devlet gerekli görürse bu oranı artırabilir.

Günümüz Türkiye'sinde acaba zekâtın merkezîleştirilmesi söz konusu olabilir mi?

Ferden ferdâ zekâtlar hesaplanıyor ve veriliyor, merkezî bir toplayıcı yok, bu zekâtlar mal sahibi olduğu halde, bilir bilmez kişilerin elinde hebâ olup gidiyor. Zekâtın hedeflediği sosyal dayanışma tam tahakkuk etmiyor. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)'nın doksanlı yıllarda yaptığı bir araştırmada Türkiye'de zekât potansiyeli o günkü şartlarda 24 milyar TL idi, devlet bütçesi ise 50 milyar TL idi. Bu potansiyel bugün dağılıp, hebâ olup gidiyor. Bu potansiyel acaba kimler tarafından toplanırsa yerini bulur? Hangi teşkilât bu zekâtları toplayıp, Kur'ân'da belirtilen yerlere sarfetmeli? Bugünkü şartlarda Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı bunu yapamaz. Şayet kiliselerde olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı muhtariyet esasına bağlı çalışırsa bu olabilir. Bu da Avrupa'da örneğini geçmişte gördüğümüz gibi devlet içinde devlete götürebilir. Ve hiçbir devlet bunu kabul etmez. Bu bir problem olarak önümüzde durmaktadır. Hukukî yapıdan ayrılmadan, adil ve İslâmî esaslara riayet etmek üzere bir çözüm bulmak gereklidir. Fıkıh çare arayıp, çözüm üreten bir ilim dalıdır.

Kur'ân'da zekât ve namaz kavramları otuz dört yerde birlikte zikrediliyor, dediniz. Müslümanlar olarak, bin dört yüz yıl boyunca namazla ilgili müesseseler oluşturmuşuz, camiler, cami vakıfları vs. Peki ya zekât, müesseseleşmek noktasında ihmal mi edilmiş?

Evet maalesef. Faiz yasağı sebebiyle bankacılık tasvip edilmemiş. Ancak kredi bir toplumun vazgeçilmez

ihtiyaçlarından biri, ticarete ikraz, istikraz ilişkisi. Ticarete bu ihtiyacı gidermek için ufak bazı hareketler yapılmış, meselâ Hz. Ömer döneminde beytül mâlden ticaret erbabı için geri almak üzere bir nevi krediler açılmış. Bir de para vakıfları vardır. Zekât konusunda sadece bu iki örneği görüyoruz, bunlar dışında maa-lesef hiçbir müesseseleşme hareketi yok, tâ ki 60'lı yıllara kadar. Hristiyan-Musevî dünyası kutsal kitaplarında aynı konudaki yasağa rağmen, orta çağda kapıyı biraz aralıyorlar ve o aralama faaliyeti, aşağı yukarı altı yüz sene sonra bugünkü bankacılık sistemini ortaya çıkarıyor. İslâm dünyasında ise ikraz-istikraz (ticarî krediler) meselesi, faizsiz bankacılık sistemi 60'lı yıllarda ilk olarak Mısır'da ortaya çıkıyor. Nihayet finans kurumları ve katılım bankaları şeklinde İslâm dünyasına yayılıyor. Hatta batıdaki ticarî bankalar, faiz ödemeyen ama kâr payı veren şubeler açtılar. Şimdi Türkiye'de iki üç kamu bankası, katılım bankacılığı sistemine geçtiler. Bir de bireysel örnekler var: Meselâ müstemleke ancak özerk bir idaresi olan Haydarâbâd şehrinin baş müftüsü olan Muhammed Hamîdullah hocanın babası Halilurrahman, mutemet bir şahsiyet olarak insanların kendisine getirdikleri zekâtlarını topluyor, fakat onları dağıtmıyor, talep edenlere geri ödemek üzere, üretim ve tüketim maksatlı ikraz (borç) olarak veriyor. Bu da zekât konusunda küçük

çapta bir merkezileşme örneğidir. Bu konuda mües-
seleşme önemli bir ihtiyaçtır. Memleketimizde de geç
de olsa oluşmuştur, elli senelik bir mazisi vardır.

Zekât, vergi yerine geçer mi?

Devlete gelir vergisi vs. ödeyen bir müslüman, aynı
zamanda zekât mükellefi olarak bir de zekât ödemek
zorunda. Müslüman olmayan ticarî rakibi zekât öde-
miyor. Müslümanı bu çifte vergi ödeme mükellefiye-
tinden kurtarmak lazım. Bu konuda farklı yorumlar
var; devletin topladığı bu vergilerin nerelere sarf edil-
diğini halk kontrol etsin. Kur'ân'da belirtilen zekâtın
sarf yerlerine ulaşıyorsa zaten maksat hâsıl olmuş olur,
diyenler var. Veyahut müslümanın devlete ödediği
vergi zekât nispetinden düşükse, üstünü tamamlama
suretiyle probleme çözüm bulunabilir, diyenler
var. Günümüz ilim adamlarının bu konuyu münakaşa
ve müzakere etmesi ve sonuca bağlaması gerekir.

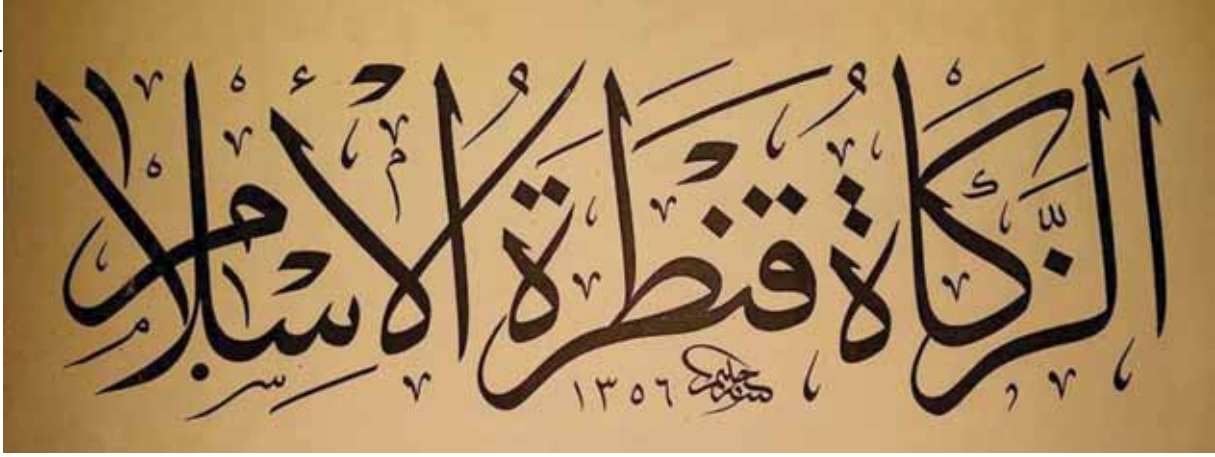
**Siz bilhassa zekât konusunda merkezileşmenin
gerekli olduğundan bahsediyorsunuz ancak şu an
memleketimizde bazı grupların yaptığı yanlışlar se-
bebiyle zekâtın bir kuruma değil bizzat tanıdığın,**

**bildiğin bir ihtiyaç sahibine verilmesi gereği üze-
rinde duruluyor. Buna ne dersiniz?**

Maalesef. Dernek ve vakıfların topladıkları zekâtın,
bilinçli ve yerli yerinde dağıtılması durumunda sıkıntı
yok. Ancak işini düzgün yapmayanların, kaydı olma-
yan, muhasebesi olamayan tamamen itimada dayalı
bu ibâdet konusunda yeterince hassas olmaması sı-
kıntı doğuruyor. Bunun nizam altına sokulması lazım.

**İslâm'ın beş farzından biri olup, yüzyılımı-
zın dahi en önemli değerlerinden olan 'sosyal
yardımlaşma'yı hedefleyen bu kıymetli ibâdeti hem
somut olarak hem de düşünce planında tam olarak,
anlayamadık mı anlatamadık mı sizce?**

Sadece Türkiye'de değil, İslâm dünyasında mesele-
ye çözüm üretecek ilim ve fikir adamları, ilahiyatçılar
yetişmesi gerekir. Faiz yasağı sebebi ile zekâtın mües-
seleşememiş ve bu konuda gayret sarf edilmemiş,
sanayileşmeden sonra da ticaretle uğraşan müslüman
oturup düşünceğine, probleme İslâmî bir çözüm bu-
lacağına gidip faizli sistemle çalışan bankalara müşteri
olma yoluna gitmiştir. ■

ZEKÂTLA İLGİLİ GÜNCEL MESELELER

Dr. Hüseyin KAYAPINAR
Din İşleri Yüksek Kurulu Emekli Başkanı

Zekât, İslâm’ın üzerine bina edildiği beş temelden birisidir.¹ Hz. Ebû Bekir’in, Resûlullah’ın vefatından sonra zekât vermek istemeyen kabilelere; “*namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaş ederim*” diyerek askerî müdahalede bulunma kararlılığı gösterdiği bir ibâdetdir.² Kur’ân’ın ifadesiyle fakirin zenginin malındaki hakkı³, temizlemesi için zenginden alınması gereken bir maldır.⁴ Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken, onları imana çağırmasını, kabul ederlerse namazı, onu da kabul ederlerse Allah’ın, mallarında zenginlerinden alınıp, yoksullarına verilen zekâtı farz kıldığını haber vermesi talimatını vermiştir.⁵

Bu âyet ve hadisler gösteriyor ki, yoksulların zenginlerin malında hakları vardır. Bu hak dinî literatürde zekât veya sadaka olarak ifade edilir.

Zekâtın iki ayağından birisi zenginlik, diğeri de yoksulluktur. Yani zengin yoksula verecektir. İşaret edilen âyette zekât alınacak malların cinsleri sayılmamakta “zenginlerin malları” denilmektedir. Asr-ı saâdet ve mütehit imamların döneminde insanların ellerindeki varlıklar; taşınmazlar, hayvanlar, altın-gümüş (para) ve ticaret mallarıdır. Dolayısıyla Resûlullah’ın zekâtla il-

gili hükümleri ve mütehidlerin ictihadları bu mallara münhasır kalmıştır. Belirttiğimiz dönemlerde olmayıp, günümüzde ortaya çıkan birçok zenginlik kalemi vardır. Bu zenginliklerin zekâtının nasıl verilmesi gerektiği incelenmeye muhtaçtır.

Bu yazımızda yeni varlıkların zekâtı ile ilgili detayları tümüyle incelememiz imkânsızdır. Biz bunlardan bir kısmını kısaca ele alıp ilgili tartışmalara göz atacağız. Bazı konularda sesli düşünceğiz. İnaniyoruz ki zekât konusundaki güncel sorunlar, ilim adamları tarafından enine boyuna tartışılmaya, gerekirse yeni ictihadlar yapılmaya muhtaçtır. Bunların alt yapısını hazırlamakta en önemli görev Din İşleri Yüksek Kurulu’na ve akademisyenlere düşmektedir. Kanaatim odur ki, bugünkü uygulamada yoksullar zenginlerin mallarındaki haklarını tam olarak alamamakta, zekâtla zenginlerin malları ve kendileri temizlenip arınamamaktadır.

Bu girişten sonra zekâtla ilgili güncel bazı sorunlara göz atalım:

Kira Gelirlerinin Zekâtı

Yukarıda da işaret edildiği gibi Hz. Peygamber ve mütehit imamlar döneminde, günümüzde olduğu gibi büyük meblağlarda kira getiren taşınır ve taşın-

mazlar yoktu. Dolayısıyla hadislerde bu konu yer almamaktadır. Ancak konu hem klasikte hem de muasır çalışmalarda ele alınmıştır. Bu tür gelirlerin zekâtı konusunda üç yaklaşım vardır.

1- Kira gelirleri ile ilgili özel bir uygulama söz konusu değildir. Kirada taşınmaz olanlar, ellerine geçen kira geliri ve diğer zekâta tabi varlıkları nisaba ulaşırsa; bazı âlimlere göre üzerinden bir yıl geçince bazılarının göre ise tahsil edildiği anda⁶ %2,5 oranında zekâtı verilir. Ahmet b. Hanbel'in konu ile ilgili ichtihadı bu yaklaşıma mesnet teşkil etmiştir. Şevkânî ve Sıddîk Hasan Han da bu görüşü savunmaktadır.⁷ 1965 yılında yapılan konferansta İslâm Araştırmaları Heyeti, taşınmazların gelirlerinden sene sonunda %2,5 nispetinde zekât verileceği kararına varmıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu da bu görüş istikametinde cevaplar vermektedir. İslâm Fıkıh Akademisi Meclisi de 22-28 Aralık 1985 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ikinci dönem toplantısında; kiraya verilmiş arazi ve taşınmazların mülk değerleri üzerinden zekât vermek gerekmeceği, diğer şartların gerçekleşmesi halinde gelirlerinin %2,5 oranında zekât verilmesi gerektiğine karar vermiştir.

2- Bu mallar asılları ve gelirleri birlikte değerlendirilerek tamamının % 2,5 oranında zekâtı verilir.

“Zekât konusundaki güncel sorunlar, ilim adamları tarafından enine boyuna tartışılmaya, gerekirse yeni ichtihadlar yapılmaya muhtaçtır. Bunların alt yapısını hazırlamakta en önemli görev Din İşleri Yüksek Kurulu'na ve akademisyenlere düşmektedir.”

Dolayısıyla kira gelirlerinin zekâtında, kıyas yoluyla arazi mahsullerinin zekâtındaki hükümler uygulanır.⁹ Biz de aynı kanaatteyiz.

Sınaî Ürünler ve Taşıma Araçlarından Elde Edilen Gelirler

Yukarda isimleri sayılan âlimler, sınaî ürünlerin zekâtı konusunda da kira gelirlerinin zekâtındaki

Bu yaklaşımın dayanağı kiraya verilmek üzere elde tutulan ziraat eşyalarının, ticaret malı gibi hem kendi değerlerinin hem de gelirlerinin toplamının zekâta tâbi tutulacağı görüşüdür. Hanbelî, Ebü'l-Vefa İbn Âkil ve İbn Kayyim el-Cevziyye bu görüşe sahiptirler.⁸

3- Kiraya verilen taşınmazlar arazi, gelirleri de tarım ürünleri gibi değerlendirilir. Malların kendi değerleri zekâta tabi değildir, gelirlerinden ya netinin (masraflar ve yıpranma payları düşüldükten sonra kalanın) %10'u veya brütünün %5'i zekât olarak verilir. Bu görüş muasır âlimlerden Muhammed Ebû Zehrâ, Abdü'l-Vehhâb Hallâf, Abdurrahman Hasen, Mustafa Zerka, Yûsuf el-Kardâvî ve Hayreddin Karaman'a aittir. Dayanakları özetle şudur: Hem araziler hem de kiraya verilen binalar, bir taraftan sahibinin ihtiyacını gidermeye diğer taraftan da gelir getirmeye yönelik mallardır. Aynaları kaldığı halde gelirlerinin alınması açısından ortak özellikleri vardır.

yaklaşımı benimsemişlerdir. Buna göre, fabrikaların duran varlıkları dikkate alınmaksızın, ürünlerinin toplam değerinin ya brütünün %5'i veya hammadde giderleri, masraflar ve amortisman bedeli çıkartıldıktan sonra sâfisinin % 10'u verilir.¹⁰

Kardâvî şöyle der: “Bu görüş, ömrünü İslâm fıkıhı, usulü ve tarihinin tedrisi ile geçiren üç değerli âlimin (Muhammed Ebû Zehrâ, Abdü'l-Vehhâb Hallâf ve Abdurrahman Hasen) ictihadıdır. Bu ictihat, yeni fıkıh tahsiline başlayan acemilerin değil, üç uzman âlimin ictihadıdır ve doğrudur. Çünkü dayanağı tüm âlimler tarafından kabul edilen delillerden birisi olan kıyastır.”¹¹

Kardâvî daha sonra yukarıdaki âlimlerin sonuca giderken kullandıkları bazı argümanları eleştirir ve bu hükmün sadece kira gelirlerine ve sınaî ürünlere münhasır kılınmaması, aynı kalıp geliri veya ürünü alınan tüm malları kaplaması gerektiğini ekler. Buna göre meselâ kiralanın veya çalıştırılıp geliri alınan tüm kara, hava ve deniz taşıtlarının, tavuk çiftliklerinin, sütü alınmak için beslenen hayvanların, kira için tutulan düğün salonlarının vb. gelir getiren taşınır taşınmaz tüm malların gelirlerinin zekâtı böyle hesaplanmalıdır. Hz. Peygamber'in arının ürünü olan baldan % 10 oranında zekât alışı buna delildir.¹²

Kanaatimce de bu görüş isabetlidir. Bu tür malların zekâtında bu usul uygulanmalıdır.

Deniz Ürünlerinin Zekâtı

Deniz ürünlerini inci, mercan, amber gibi kıymetli süs eşyası ile balık vb. yenilen hayvanlar olarak iki grupta toplayabiliriz. Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ

gibi âlimler bunların hiçbirinden zekât gerekmediği görüşündedirler. Ebû Yûsuf ise bu ürünlerden %20 oranında zekât alınması kanaatindedir. Delili ise Hz. Ömer'in, âmilinin denizden çıkartılan amberden vergi alınıp alınmayacağı sorusuna verdiği şu cevaptır: “Amber Allah'ın nimetlerindendir. Onda ve onun gibi denizden çıkarılan kıymetlerde 1/5 nispetinde vergi vardır”. İbn Abbâs bu olayı zikrettikten sonra kendi görüşünün de böyle olduğunu söyler.¹³

Bu ifadelerden denizden çıkarılan balıklar için zekât gerekmediği izlenimi çıkabilir. O dönemde balıkçılık günümüzdeki gibi önemli bir gelir kaynağı olmadığından bu yaklaşım normal karşılanabilir. Ama günümüzde balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır. Konu ile ilgili sünnetten bir delilin veya ictihadın bulunmayışı bu gelirin zekâtın muaf olmasını gerektirmez. Bu hem zekâtın ruhu, hem de İslâm'ın adalet ilkesiyle bağdaşmaz. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, âmillere denizden yakalanan balığın miktarı iki yüz dirhem gümüş değerine ulaşmadıkça zekât almamaları talimatını vermiştir.¹⁴ Bunun anlamı değeri iki yüz dirhem gümüşe ulaşan balıktan zekât alınmalıdır.

Kanaatimizce deniz ürünlerini de toprak mahsulleri gibi değerlendirerek brütünün %5'i veya masraflar ve kullanılan araçların amortisman bedeli düşüldükten sonra netinin % 10'u oranında zekâtı verilmelidir. Tabi bu durumda belirli bir nisap oranı dikkate alınarak yakalanan her parti balık için zekât vermek gerekir.

Şirket Malları ve Hisse Senetlerinin Zekâtı

Şirket birden fazla kişinin sermaye ve emeklerini ya da sadece sermayelerini veya emeklerini birleştirerek gerçekleştirdikleri ortaklıktır. Şirket mallarının zekâtında Hanefîler'in de içinde bulunduğu cumhura ve Şâfiîler'den bir görüşe göre her ortağın payı ayrı değerlendirilir. Buna göre nisap, aslî ihtiyaçtan fazla olma, üzerinden bir yıl geçme gibi kurallar dikkat alınarak işletmenin ticarî veya sınaî oluşuna göre her ortak kendi payının veya yöneticiler tamamının zekâtını vermelidir. Şâfiîler'e göre müşterek hayvanların zekâtı bu hükmün dışındadır ve oldukça detaylıdır.¹⁵

Hisse senedi de, senedi elinde bulunduranın bir işletmedeki payını temsil eder. Yani hisse senedi sahipleri o işletmenin bir ortağıdır.

Mecmeu'l-Fıkh'il-İslâmî Meclisi 6-11 Şubat 1988 tarihinde yaptığı toplantıda, ortak malların zekâtının hisselerin birleştirilerek verileceği kanaatinde olan âlimlerin görüşünü¹⁶ esas alarak şu sonuca varmıştır:

Hisse senetlerinin zekâtının hesaplanmasında hissedarların mallarının bütünü tek bir şahsın malı gibi değerlendirilir. Bunların zekâtı belirlenirken, zekâta tâbi malın çeşidi, nisabı, alınacak miktar vs. yönünden gerçek şahsın zekâtında gözetilen esaslara uyulur.

Eğer hisse sahibi hisselerin yıllık kârından yararlanmak için şirkete hissedar olmuş ise, kâr tahsil edildikten bir sene sonra % 2,5 olarak sadece gelirlerin zekâtını verir. Eğer hissedar, hisseleri ticaret maksadıyla yani satıp kâr etmek için almışsa, zekâtını ticaret malları statüsünde verir. Bu durumda hisselerle sahip olduğu tarihten bir yıl geçtiğinde piyasa değeri üzerinden %2,5 oranında zekât verir. Sene içerisinde yeni hisseler satın almışsa ve kâr elde edilmişse, bunların toplamının zekâtını verir. Sene içinde hisseleri satmışsa, bunların bedelini diğer mallarına ekleyerek, senesi dolduğunda, birlikte zekâtını verir.

Zekât malî bir görev olmanın yanı sıra bir ibâdetdir. İbâdetlerde yükümlülük şahsidir. Bir kimse başkasının malı ile zengin sayılamaz. Dolayısıyla şirket mallarının ve hisse senetlerinin zekâtında cumhûrun görüşü istikametinde hareket etmek daha uygundur. Dolayısıyla hissesi nisaba ulaşan hissedar kendi payının zekâtını vermelidir. Baştan verilecek yetki ile şirket yönetimi de hisselerin tamamının zekâtını verebilir.

Bankalardaki Mevduatın Zekâtı

Faizli çalışan ticarî bankalardakiler ile mudârabe (emek-sermaye ortaklığı) yöntemiyle çalışan katılım bankalarındaki mevduatları ayırmak gerekir. Ticarî bankalardaki mevduat ister vadeli ister vadesiz olsun kuvvetli alacak hükmündedir. Dolayısıyla bu mevduatların zekâtını tespitte alacakların zekâtına dair hükümler uygulanmalıdır. Bankadaki mevduat diğer zekâta tabi malları ile birlikte nisaba ulaştıktan bir yıl sonra zekâtını vermek gerekir. Ancak mudî, bu alacağının zekâtını isterse her yılsonunda, isterse alacağını tahsil ettikten sonra geçmişe dönük olarak verir. Faiz gelirleri ise, dinen meşru bir mal sayılmadığı için tümüyle tasadduk edilmesi gerekir, zekâtı verilmez.

Katılım bankalarındaki mevduat emanet/borç ise sene sonunda zekâtı verilir. Kâr zarar ortaklığı şeklinde ise mudârebe malı hükmündedir. Mudinin payının çalıştırıldığı alana göre, ticaret malı veya sınaî ürün olarak zekâtı verilir. Mudî, bu durumu bilemeyeceği için katılım bankası yetkilileri mevduatın işletilme durumuna göre her bir mudîye düşen payı hesap eder. Zekâtını ister başta yapılan yetkilendirme yoluyla banka, isterse de mükellef kendisi verir.

Bireysel Emeklilik İçin Yatırılan Paraların Zekâtı

Bireysel emekli olmak için para yatıran kişi parasını faizle nemâlandıran bir kuruma yatırmışsa (bunu câiz görmüyoruz) ticarî bankalara yatırılan paranın, dinin meşru gördüğü alanlarda çalıştıran bir kuruma yatırmışsa da katılım bankalarına kâr ve zarara ortaklığı olarak yatırılan paranın zekâtı gibi verir.

Bizim bir kısmına temas edebildiğimiz yeni gelir kaynakları dikkate alınarak konunun çalıştaylarla, ilmi toplantılarla ele alınmasını elzem görüyoruz. ■

DİPNOTLAR

- 1 Buhârî, "İman", 1; Müslim, "İman", 5.
- 2 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VIII, 177.
- 3 Meâric, 70/25.
- 4 Tevbe, 9/103.
- 5 Buhârî, "Zekât", 1.
- 6 İbn Kudâme, el-Muğnî, II, 622.
- 7 Siddîk Hasan Han, er-Ravzatü'n-nedviyye, I, 194; Kardâvî, Yûsuf, Fıkhü'z-zekât, II, 460.
- 8 Kardâvî, Fıkhü'z-zekât, I, 467-469.
- 9 Zerka, el- Fetava, Kardâvî, Fıkhü'z-zekât, I, 479 vd.; Karaman, Hayrettin,

- "Zekât", İA (İstanbul, 1986), XIII, M.E.B., s. 500.
- A.g.e.
- Kardâvî, Fıkhü'z-zekât, I, 467-469.
- Kardâvî, a.g.e., I, 480.
- Ebü Yûsuf, Kitabü'l-Harâc, s. 105, 106.
- Ebü Ubeyd Kasım b. Sellâm, el-Emvâl, s. 356.
- İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid, I, 258; Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi, II, 29; İbn. Kudâme, el- Muğnî, II, 485, 486; Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc, III, 61vd.
- Erkal, Mehmet, "Zekât", DİA (İstanbul, 2013), XXXIV, 197-207.

GÜNÜMÜZ İSLÂM ÜLKELERİNDE ZEKÂT KANUNLARI VE UYGULAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ*

Prof. Dr. Recep CİCİ
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yarım asırdan bu yana İslâm ülkelerinde zekâtı kurumsallaştırma ve hayata geçirme fikri gündeme gelmiştir. Bu çerçevede bazı ülkelerde zekâtın devlet tarafından kanunlar çıkarılarak organize edildiği, millî hukuklarında yer aldığı memnuniyetle müşahede edilmektedir.¹ İslâm ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkça önce anayasa olmak üzere zekât, aile ve miras gibi çeşitli konularda kanunlaştırma yoluna gitmişlerdir.² Bunun sebebi müslümanların Batı ülkeleri ile olan temasları neticesinde, onların gerek ekonomik kalkınmalarına, gerekse sosyal refah düzeylerine vakıf olmaları, müslümanları harekete geçirmiş ve özellikle iktisadî ve ekonomik güç kaynağı olan zekâtın yeniden gündeme gelmesine ve kurumsal nitelik kazanmasına vesile olmuştur.

A. Zekât Uygulamalarını Zekât Kanununa Göre Yürüten Belli Başlı Ülkeler

Bu cümleden olarak altmışın üzerinde İslâm ülkesinin yaklaşık yirmisinde zekâtla ilgili taslak, kanun vb.

çalışma bulunmaktadır.³ Ancak bu yazıda devlet organizasyonuna dayalı zekât uygulamalarının en yaygın ve derli toplu olduğu İslâm ülkelerinden Afrika-Orta Doğu ülkelerinden Sudan, Mısır, Arabistan, Libya, Ürdün, Yemen ve Kuveyt; Güney Asya ülkelerinden de Endonezya, Pakistan ve Bangladeş olmak üzere toplam on ülke üzerinde tespitler yapılmış, ayrıca mukayese sadedinde Malezya'ya referanslarda bulunulmuştur.

B. İslâm Ülkelerindeki Zekât Kanun/Taslaqları ve Tarihçelerine Dair Kısa Bilgi

Burada, ilk öşür/zekât kanunu çıkaran Sudan'dan başlanarak kronolojik olarak diğer ülkeler üzerinde kısaca durulacaktır.

Demokratik Sudan Cumhuriyeti'nde, öşürle ilgili iki (1921 ve 1924), zekâtla ilgili de 1978'den 1990'a kadar kimi değişikliklerle beş yasa (Zekât ve Vergiler Kanunu) çıkarılmış, bunlar da 2001 tarihli kanunla kaldırılmış olup, halen son yasa yürürlüktedir.⁴

* Bu yazı, İSAV'ın 2007'de İstanbul'da, KTO ve Karatay Üniversitesi'nin 2016'da Konya'da düzenledikleri sempozyumlarda sunulan tebliğlerin bir özeti mahiyetindedir.

Mısır Cumhuriyeti'nde, resmî bir kanun olmakla birlikte zekât kanunu projeleri çerçevesinde ilki 1948'de olmak üzere 1971, 1983-84 ve 2014 yıllarında dört taslak hazırlanmıştır. Nihayet 2014 tarihli ve 123 sayılı kanun ile Beytü'z-zekât ve's-sadaka adında tüzel kişiliğe sahip bir kurum oluşturulmuştur⁵.

Suudi Arabistan'da, müstakil bir zekât kanunu hazırlanmadığından, zekâtla ilgili düzenlemeler kraliyet fermanlarından/resmi layihalardan oluşmaktadır. Bunların ilki 13 Mayıs 1951 tarihli Zekât Farızası Uygulama Talimatnamesi (el-Lâihatu't-Tenfiziyye li-Farıdati'z-Zekât)'dir. 1962-63 yıllarında, bütün fert ve şirketlerden zekât alınması gerektiğine dair kararlar çıkarılmış, 1976 yılında da kral tarafından bir talimatname çıkarılarak zekâtın yarısının devlet tarafından toplanması, diğer yarısının ise mal sahipleri tarafından ilgili yerlere dağıtılması öngörülmüştür. Ayrıca, zorunlu olan zekâttan kaçınanlara ceza getirilmiştir⁶.

Libya Arap Cumhuriyeti'nde, 28 Ekim 1971/9 Ramazan 1391 tarih ve 89 sayılı yasa ile 47 maddelik Zekât Kanunu çıkarılmış olup, bu kanun genel olarak Mâlikî mezhebine dayanmaktadır. Ayrıca 30 maddelik bir uygulama talimâtname çıkarılmıştır.⁷ Ürdün'de, Zekât Kanunu 11 Ocak 1978'de kabul edilmiş, 1988 yılında güncelleştirilmiştir.⁸ Birleşik Yemen Arap Cumhuriyeti'nde, Zekât Kanunu 1980 tarihli Cumhuriyet fermanı ile uzun süre uygulanmış ve 1999 tarihinde de yeni bir Zekât Kanunu çıkarılmıştır.⁹ Kuveyt Emirliği'nde, 16 Ocak 1982'de Beytü'z-Zekât adıyla Zekât Fonu kanunu kabul edilmiş ve bu kanunla, Evkaf ve İslâmî İşler Bakanlığı denetiminde tüzel kişiliğe sahip bir kurum oluşturulmuştur.¹⁰ Endonezya'da, Zekât ve Fitre düzenlemeleri, 1978 tarihli Cakarta valisinin kararına dayanmaktadır.¹¹ Pakistan Hükümeti, 1950'de

zekâtın kapsamını müzakere etmek üzere on üç üyeli bir komisyon kurmuştur. 1956 tarihli anayasada Zekât Kanunu, Eyalet Hükümetleri'nin yetkisine bırakılmış, Federal Hükümet de 1959'da zekâtla ilgili yeni kararlar almış; ayrıca Ocak 1961'de Eyalet Hükümetleri'nin zekât faaliyetlerini organize etmesi için Maliye Bakanlığı'nda bir büro açmış ve 1967'de mahalle ve köylerde beytülmalin gelişmesini teşvik etmek amacıyla Valiler Konferansı yaptırmıştır. Batı Pakistan'da Eyalet Hükümeti, Ocak 1968'de zekât konusunda özel bir araştırma yaparak bir tüzük yayınlamıştır. Pakistan İslâmî İdeoloji Meclisi 1977'de bir sempozyum düzenleyerek İslâm ekonomi sistemi adıyla (zekât ve öşür) ile ilgili

bir ön rapor hazırlayarak bunu hükümete sunmuştur. 10 Şubat 1979'da hazırlanan Zekât ve Öşür Yasası taslağı, 24 Temmuz 1979'da resmen kabul edilerek Merkezî ve Eyalet Zekât meclisleri kuruldu. Ancak bu yasa 20 Haziran 1980'de çıkarılan yasa ile yürürlükten kaldırıldı.¹² Bu yasa üzerinde de 29 Ekim 1980'den 1997'ye kadar 12 kez düzeltme yapılmıştır. Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nde, Zekât Fonu Yönetmeliği 1982 tarihinde kabul edilmiştir.¹³

“Yarım asırdan bu yana İslâm ülkelerinde zekâtı kurumsallaştırma ve hayata geçirme fıkri gündeme gelmiştir. Bu çerçevede bazı ülkelerde zekâtın devlet tarafından kanunlar çıkarılarak organize edildiği, millî hukuklarında yer aldığı memnuniyetle müşahade edilmektedir.”

C. Zekât Yönetimi/Organizasyonları Hakkında Kısa Bilgi

Sudan'da, 1990 tarihli Zekât Kanunu ile merkezî düzeyde kurulan Zekât Yüksek Mütevelli Konseyi; başkan/bakan, genel sekreter/sekretarya, İslâm âlimleri ile zekât ödeyenlerden seçilecek güvenilir 14 üyeden oluşurken, 2001 tarihli yeni kanunla bu sayı 20 ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Federal başkentte ve bütün eyaletlerde kurulan ve bir başkan, 10 üye ve sekretarya odalarından oluşan Zekât Mütevelli Konseyleri de merkezî konseyin genel gözetimi ve ilkeleri doğrultusunda odaların plan ve politikalarının uygulanmasından sorumludur.¹⁴

Mısır'da, 1971 tarihli taslakta Benkü Nasır el-İçtimâ'î'ye, zekâtlarını gönüllü olarak verenlerden toplama ve gerekli yerlere harcama yetkisi verilmiş; 1983-84 tarihlerinde çıkarılan taslağa göre ise devletin zekâtları toplayıp dağıtmayı üstlenmesi için Beytü mâlî'z-zekât adıyla bir birimin oluşturulması önerilmiştir. Son olarak 2014 tarihli kanunla Beytü'z-zekât ve's-sadaka adında bir kurum oluşturulmuş ve bu kurum, Ezher Şeyhi'nin denetimine tabi kılınmıştır.

Suudi Arabistan'da, zekât organizasyonu esas olarak Kontrol Bölümü ve Temyiz Komitesi marifetiyle yürütülmekte olup, bunlardan ilki, finans/maliye ve ekonomik işler bölümü başkanlığına bağlı gelir vergisi şubesi olup zekâtın hesaplanması ve tahsilinden sorumludur. İkincisi ise, geniş yetkilere sahip bir komite olup bölümün, zekâtın hesaplanmasıyla ilgili kararlarına karşı temyiz başvurularını kabul eder ve sonuçlandırır.

Libya'da, hazine bakanlığı bünyesindeki Zekât İşleri Genel Bölümü, zekât işlerini yönetir; zekât ödeyenlerin beyanlarını alıp kontrol ederek onaylar ve zekât için ayrı bir hesap açılır. Ürdün'de, malî ve idarî konularda tam kontrol yetkisine sahip bağımsız bir organ olan Zekât Fonu; başta başkan ve başkan yardımcısı/bakan ve bakanlık temsilcisi olmak üzere dokuz üyeden oluşmaktadır.

Yemen'de, zekât organizasyonu Maliye Bakanlığı'nın kontrol ve gözetiminde kurulmuş olan zekât komiteleri marifetiyle gerçekleştirilmektedir. Kuveyt'te, Dinî İşler ve Evkaf Bakanlığı'na bağlı, bağımsız bütçe ve özel hukukî statüsü olan Beytü'z-Zekât adlı İdare konseyi; din işleri bakanlığı, sosyal güvenlik, işçi bölümü, sigorta genel yöneticisi, saray işleri sorumlusu ve Kuveyt vatandaşları arasından altı kişi olmak üzere toplam on üyeden oluşmaktadır.

Endonezya'da, ülkede kurulan merkez, şehir, bölge ve köy komiteleri tarafından zekât idaresi yürütülmekte olup, her biri bölgesinde zekâtla ilgili bütün faaliyetlerden sorumludur. Pakistan'da da merkezî, eyalet ve mahallî/yerel zekât ve öşür komiteleri şeklinde benzeri örgütlenme

yapısı söz konusudur. Ancak zekât gelirlerinin tamamı Merkezî Zekât Fonu'nda toplanıp kurumlar ve yerel zekât komiteleri aracılığıyla bölgelere dağıtıldığı için merkezde yüksek miktarda zekât geliri birikmektedir.

Bangladeş'te, Zekât Kurulu'nda, üyelerin üçte biri İslâm âlimleri olmak üzere sayıları dokuzu geçmeyen ve kurul tarafından atanan Bölge ve Tahsil komiteleri de vardır.

D. Ülkelere Göre Zekâtın Tarih ve Tahakkuku ile Tahsili ve Dağıtımı

1. Zekâtın Toplanması:

Suudi Arabistan başta olmak üzere Ürdün, Bangladeş ve Kuveyt gibi çoğu ülkelerde zekât kanunları, zekât ödemesini gönüllülük esasına bağlarken; Yemen Zekât Kanunu, her müslümanın zekâta tâbi bütün varlıkları için zekâtı hesaplayıp ödemesini zorunlu kılmaktadır.

Sudan, Pakistan ve Suudi Arabistan zekât kanunlarında iki liste verilmekte olup, biri zekâtın zorunlu olarak toplandığı varlıklar için, diğeri ise hükümetin zekât fonuna teslim etmek veya hak edenlere dağıtmak seçeneğine sahip varlıklar içindir. Buna göre Suudi Arabistan'da, zorunlu ödeme kapsamındaki ticarî para ve mallarda zekâtın yarısı zorunlu olup ilgili bölüme ödenir, diğeri yarısı ise gönüllü olup bölüme veya zekâtı hak edenlere ödenir. Böyle bir ayırım Libya Zekât Kanunu'nda yoktur. Bu kanun, -fıkıh kitaplarındaki gibi- zâhirî ve bâtinî mallar şeklinde bir ayırım yapmakta ve bâtinî malların zekâtı ile fitır zekâtının doğrudan hak eden kimselere ödenebileceğini, bunların dışındaki bütün varlıklarda ödemenin zorunlu olduğunu benimsemektedir.

Sudan'da, ülkedeki veya ülke dışındaki varlıklar için zekât gerektiği halde, Pakistan Zekât Kanunu'nda sadece ülkedeki varlıklar zekâta tâbidir. Ayrıca Sudan'da yaşayan yabancı müslümanlara da zekât ödeme zorunluluğu getirilirken, Suudi Arabistan'da Suudlu ve Suudlu olmayan ortaklara ait olan varlıklarda zekât sadece Suudlu ortaklardan alınmakta; Suudlu vatandaşlar gelir vergisi değil, sadece zekât ödemekle yükümlü sayıldığı gibi, bu ülkede yaşayan Bahreyn, Katar ve Kuveyt vatandaşları

da gelir vergisi yerine zekât öderler. Mısır'da hükümetin çıkardığı bir kanun olmamakla birlikte Benkü el-Faysal zekâtın toplanması ve dağıtımı için yetkili kılınmıştır. Mısır'da zekât verme, zorunlu olmayıp tarihte olduğu gibi kişilerin kendi tercihlerine bırakılmıştır. Ancak 1948 tarihli taslakta; müslim-gayr-i müslim ayırımı yapılmazken, 1983-1984 tarihli taslakta sadece müslümanların nâmî/artıcı özellikteki malları ve gelirleri zekâta tâbi tutulmuştur. Endonezya'da zekât, merkezi komite başta olmak üzere şehir, bölge ve köy komiteleri marifetiyle; hükümet, ulusal şirket ve endüstrilerden, şehirde faaliyet gösteren kamu ve özel şirketlerden, köyde ikamet eden şahıslardan toplanmaktadır.

Yemen'de de zekât bütün varlıklar için zorunlu olduğundan, yerli-yabancı ayrımı olmaksızın nisapa ulaşan müslümanların, zekât ödeme zamanının ilanından sonraki bir ay içinde zekâta tâbi varlıklarının listesini/ kendi zekâtlarını hesaplayıp onu bölgesel veya yerel zekât komitesine teslim etmeleri zorunludur. Ziraî ürünün zekâtı nakit veya aynı olarak ödenebilir. Toplam gelirin yarısı muhtelif harcamalar

için muaf tutularak kalan miktarın 1/10'u zekât olarak alınır. Herhangi bir ilave masraf olmadan elde edilen doğal maden ve mineraller 1/5 (humus), para harcaması ve işgücü ile elde edilmişse %2,5 oranında zekâta tabidir. Bangladeş'te ise müslümanların gönüllü ödemelerinden oluşan zekât gelirleri, merkezî zekât fonu toplama hesabına aktarılacak üzere belirlenen faizsiz bankalara teslim edilir ve buralarda tutulur.

2. Zekâta Tâbi Varlıklar:

Sudan'da; madenler, borçların dışındaki ticarî mallar, nakit, gizli servet/servet-i meknûze (1/5), ziraî ürünler, hayvanlar, maaşlar, bâtinî mallar şeklinde sıralanmıştır.

Suudi Arabistan'da, zorunlu alınanlar ve gönüllü ödenenler diye iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan ilkinin, ticarî para ve mallar ile serbest meslek gelirleri teşkil eder. Son grupta kabul edilen doktorlar, mühendisler ve avukatlar yıl boyunca elde ettikleri tasarruflardan zekât ödemekle yükümlü olduğu gibi otelcilik, kooperatif şirketleri, hisseler, şirketler ve işletme gelirleri de aynı kategoride değerlendirilmiştir. Zekâtı gönüllü ödenenler, yukarıdaki listede yer almayan varlıklarla ilgilidir.

Mısır taslağında büyük binalar ve gelir sağlamak için inşa edilen mekânlardan, ziraî topraklara kıyasla safî geliri üzerinden % 5 oranında zekât verilmesi öngörülmüş, kiraya verilen topraklardaki ziraî ürün-

lerle meyvelerin zekât yükünü toprak sahibi ile kiralayan arasında müşterek olarak ödeme şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre; toprak sahibi aldığı kiranın %5'ini, kiracı da ürünün sâfi geliri üzerinden %5'ini ödemek zorundadır.

Libya Zekât Kanunu'na göre zekâta tâbi varlıklar; altın ve gümüş (89 ve 559 gr.), millî veya yabancı banknotlar, hisse senedi, bono ve çekler, finansal

değer taşıyan her türlü belge, ticarî mallar, katı veya sıvı halde topraktan çıkarılanlar, ziraî ürünler ve hayvanlardır. Ziraî ürünlerde nisap 653 kg. olup, doğal yolla sulanmış ürünlerden % 10, diğerlerinde ise % 5 öşür ödeneceği ve bunun, ürünü kaldırma ve hasat masrafları düşüldükten sonra hesaplanacağı düzenlenmektedir. Hayvanlar konusunda da, özel beslensin veya beslenmesin tam bir yıl geçtikten sonra zekâtın ödeneceği, ziraî ve sulama amaçlı kullanılan hayvanlar için de zekâtın geçerli olduğu ifade edilmektedir. Yemen'de; ziraî ürünler, hayvanlar, nakit, altın-gümüş, ziynet eşyası ve kıymetli taşlar, ticarî mallar, madenler ve fitrana/fitre şeklinde sıralanırken, Bangladeş'te de fitre dışında aynı varlıklar zikredilmiştir.

“Suudi Arabistan başta olmak üzere Ürdün, Bangladeş ve Kuveyt gibi çoğu ülkelerde zekât kanunları, zekât ödemesini gönüllülük esasına bağlarken; Yemen Zekât Kanunu, her müslümanın zekâta tâbi bütün varlıkları için zekâtı hesaplayıp ödemesini zorunlu kılmaktadır.”

Pakistan'da, zekâtı zorunlu alınan varlıklar, başta banka tasarruf hesapları olmak üzere para makbuzu koçanları, sabit mevduat hesabı ve makbuzları, bonolar, yıllık tahsilâtlar, hayat sigorta poliçeleri, garantili fonlar (% 2,5), öşrü zorunlu ziraî ürünler şeklinde sıralanmakta; zekâtı gönüllü ödenen varlıklar ise, altın ve gümüş, nakit para, ikramiye/ödül paraları, günlük hesaplar, yabancı nakit hesaplar, alınabilecek borçlar, emanetler, ticarî ve endüstriyel stoklar, mağazalar ve değerli metaller, emlak satıcıları vs. öşrü zorunlu olmayan tarım, bahçıvanlık ve orman/ağaç üretimi, hayvanlar (merada beslenenler) diye verilmektedir. Kuveyt'te, kanuna göre umumi şirketler, şirket ortakları arasında müslüman bulunup sermayesi beş yüz bin dolara ulaşan şirketler zekâta tâbidir; mal varlığının % 2,5'ünü şirket ödemek zorundadır. Ayrıca sanayi şirketleri ile hayvanlar, tavuk çiftlikleri, seyahat şirketleri ile kâr amaçlı işletme şirketleri zekâta tâbi olup, yıllık net/sâfi gelirlerinin % 2,5'ünü ödemekle yükümlüdürler.

3. Zekât Nisap Oranları:

İslâm ülkelerinin çoğunda nisap, genel olarak fıkıh kitaplarına ve mezheplere göre, bazılarında ise yeniden düzenlenmiştir.

Sudan ve Libya'da nisaplar; altın 89 gr. gümüş 559 gr. olup oranı % 2,5'tur. Ziraî ürün nisabı 653 kg. olup, oranı tabii yollarla sulanan arazi için % 10, diğer araziler için ise % 5'tir. Öşür, ürünü kaldırma ve hasat masrafları düşüldükten sonra hesaplanır. Yine Libya'da servetin aslî/temel ihtiyaçlardan fazla olması gerekli değildir.

Bangladeş'te nisap; altında 7,5 tola/87.45 gr.¹⁵, gümüşte 52,5 tola/612.150 gr, nakitte 52,5 tola altın ve gümüş karışımı için 52,5 tola gümüş nisap değeri olup, hepsinde oran % 2,5'tur. Ziraî ürünlerde nisap 5 vesk/948 kg. olup oran % 2,5, hayvanlar ve madenlerde oran ise % 2,5 ve % 20 şeklindedir. Pakistan'da nisap; altında 87,48 gr, gümüşte 612,32 gr. olup, para ve benzeri varlıklar gümüş nisabına göre hesaplanmaktadır. Ziraî ürün için ise nisap 948 kg'dır. Malezya'da

nisap; altında 85 gr. olup, ziraî ürünler dışında bütün varlıklar için altın nisabı esas alınmaktadır.¹⁶

Bu verilere göre; Bangladeş ve Pakistan'da altın, gümüş, ziraî ürün ve ticaret malları ile ilgili nisap oranları aynı olduğu halde, Sudan ve Libya'da altın ile gümüş nisabı farklı, ziraî ürün ile ticaret mallarının nisabı ise aynıdır.

4. Zekâtın Dağıtımı:

Zekâtın kimlere verileceği Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde belirtildiğinden, İslâm ülkelerinin çoğu zekât dağıtımını bu çerçevede düzenlemiştir. Ancak ülkelere göre yorum ve uygulama farklılıkları bulunmaktadır.

Mısır'da 1948 tarihli taslakta zekâtın dağıtımını konusunda Kur'an'da belirtilenler zikredilmeksizin yoksulluk, cehalet ve hastalıkla savaşmak, orduyu güçlendirmek için silah fabrikalarından söz edilmiş, dolayısıyla gerek miktarlar, gerekse zekâtın harcanacağı yerlerde bazı sınırlamalar getirilmiştir. 1983-84 tarihli taslakta ise, muhtaç olan kişiler eğer çalışıp kazanabilecek durumda iseler, bir daha zekât almaya muhtaç olmayacak ve durumunu düzeltecek şekilde onlara yardım yapılması, yine (1971 tarihli taslağa göre) bankanın ihtiyaç sahiplerine faizsiz borç verebilmesi düzenlenmiştir. Libya'da fakir ve ihtiyaç sahipleri, zekât işlerinde çalışanlar, kalpleri İslâm'a kazandırılacak olanlar, esirler ve borçlular, Allah yolunda olanlar ve yolcular şeklinde sıralanmıştır. Ürdün'de zekât; ihtiyaç sahipleri, ihtiyaç sahibi talebeler, yetimler-engelliler, yolcular, toplam yıllık faturaların yüzde onundan fazla olmayan ödemeler, ihtiyaç sahibi kişiler merkezi/dârülacezelere dağıtılmaktadır. Pakistan'da dağıtımda biri doğrudan, diğeri dolaylı yardım şeklinde iki yol izlenmektedir. Geçimini kendiliğinden kazanamayanlara özellikle yetimlere, boşanmışlara, engellilere ve sakatlara doğrudan, eğitim başta olmak üzere sosyal, yoksul ve sağlık kurumlarına ise dolaylı yardım yapılır. Pakistan'da, özellikle toplam harcamanın yüzde onundan fazla olmayan idari harcamaya izin verilmesi gibi konularda Ürdün Zekât Kanunu'ndan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Sudan ve Pakistan gibi ülkelerde genel olarak bilinen klasik uygulamalardan

farklı olarak zekâtın kâr getiren yatırımlarda değerlendirilmesi şeklinde yeni bir eğilim söz konusudur. Bangladeş'te öğrencilere burs, fakirlere ve yardım alamayan ve evsiz insanlara huzurevleri, hastaneler ve meslekî eğitim kurumları aracılığıyla zekât verilmektedir. Kuveyt'te, zekât alacaklıları, Kur'ân'da belirtilen sekiz gruptur. Bunlardan; fukarâ ve mesâkin; başta yetimler olmak üzere fakir dullar, (...) engelli şahıslar (...), "fir-rikâb; özgürlük kazandırılacak müslüman esirler", "fi sebilillâh ise; gönüllü mücahitler, cihad için malzeme satın almak, müslüman olmayan ülkelerdeki İslâmî merkezleri desteklemek" şeklinde açıklanmıştır. Yine taslağa göre çalışanların maaşları çıkarıldıktan sonra artan mal varlığının % 20'sini mükellef kendisi muhtaçlara verebilecek, % 20'si ilgili fona verilecek, % 30'u vatan savunması harcamalarına, % 30'u da Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca muhtaç olan ailelere verilmek üzere ayrılacaktır. Malezya'da zekât, hakeden kişilere aylık olarak ödenmekte ve sekizde biri toplanlar arasında bölüştürülmektedir. Ancak bu ülkede özellikle zekâtın tahsili ve dağıtımının eyaletlere bırakılması, uygulamada farklılıklara yol açmaktadır.¹⁷

Burada zekâtın dağıtımına dair özellikle şu hususa işaret edilmelidir: Libya ve Kuveyt zekât kanunlarında diğer İslâm ülkelerinden farklı olarak Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi "esirler (Libya), müslüman esirler (Kuveyt)" kavramları kullanılmış olması dikkat çekicidir. Hâlbuki günümüzde klasik anlamdaki gibi bireysel manada "esirler"den değil, açıktan ifade edilmekle beraber ancak toplumsal mânada "esirler" ya da "esir ülkeler"den söz etmek mümkündür.

5. Zekât Muafiyeti:

Sudan'da başta kamu parası diye tabir edilen hükümetin sahip olduğu şirket ve işletmeler olmak üzere hayır paraları ve malları ile vakfedilen ve vakıfların mülkiyeti altında bulunan mallar zekâta tâbi değildir. Yine bu ülkede sandık gelirleri bütün vergi, rüsum ve âidatlardan; sandığa para yatıranlar da, ödedikleri mal/para kadar gelir vergisinden muaftır. Libya Zekât Kanunları'na göre, bülüğ çağına ulaşmış olma veya

mecnûn/deli olmama gibi herhangi bir sınırlama/muafiyet getirilmeksizin zenginlik vasfını haiz her müslüman, tüm mal varlıkları için zekât ödemekle yükümlü kabul edilmiştir. Buna karşılık (özellikle Libya'da) refah parası, kamu kurumlarının para ve diğer varlıkları ile şirketlerdeki hisseleri, yasadışı para, şahsî kullanım için tutulan ziynet eşyası zekâta tâbi tutulmamış; Mısır'da ise ziynet için zekât öngörülmuştür. Yine Pakistan'da öşür hesabında üretimdeki pahalılıklar dikkate alınmış ve üretiminin toplam değerinin 1/4'ü kadar indirim yapılarak kısmî muafiyet getirilmiştir. 7 Mayıs 1983'teki düzeltmede de zor üretimde öşrün 1/3'ü kadar indirileceği karara bağlanmıştır. Ürdün'de de zekât fonunun varlıkları hükümetin koyduğu bütün vergilerden muaf olduğu gibi, zekât olarak ödenen miktar gelir vergisinden düşülmektedir.

Suudi Arabistan'da müslüman zengin sadece zekât ödemekle yükümlü olup ayrıca gelir vergisinden muafken, Pakistan'da zekât ödeyen kişi gelir vergisi de ödemektedir. Bangladeş'te zekât ve hayır miktarı kadar gelir vergisi muafiyeti benimsenmiş, Ürdün'de, Zekât Fonu'nun varlıkları hükümetin koyduğu bütün vergilerden muaf sayılmış, Yemen'de de toplam gelirin yarısı muhtelif harcamalar için muaf tutularak kalan miktarın 1/10'u zekât olarak alınmıştır.

Sonuç ve Teklifler

İslâm ülkelerindeki zekât uygulamalarıyla ilgili bu yazıda, yukarıda verilen bilgilere dayanarak ulaştığımız sonuç ve tekliflerimizi şöyle sıralayabiliriz:

Burada on İslâm ülkesi ele alınmış olup bunlar; bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, anayasanın ardından zekât konusunda, resmî kurum ya da sivil toplum kuruluşları tarafından kanun, taslak, ferman, lâyiha olmak üzere çeşitli isimlerle yasal düzenleme yapmışlardır.

İslâm ülkelerinin hepsinde değişik isimler altında, genel olarak devlet temsilcileri ve İslâm âlimleri ile ekonomi bürokrasisine mensup 9-20 üyeden oluşan yüksek konseyler, zekât fonları, zekât komiteleri ve zekât kurulları teşkil edilmiş ve böylece zekâtla ilgili takip yapılmıştır.

Zekâtla ilgili düzenleme ve uygulamalar genel olarak meşhur Sünnî fıkıh mezheplerine dayanmaktadır.

Zekâtın toplanması konusunda yerli-yabancı vatandaş ayrımı yapılmaksızın aynı ve nakdî olmak üzere çoğunlukla gönüllü olarak ilgili birime/bölüme/fona ya da hak eden yerlere doğrudan ödeme şeklinde bir toplama sistemi söz konusudur. Zekât gelirleri çoğu ülkelerde bölge/merkezî zekât fonunda, kimilerinde ise mahallî/yerel zekât fonlarında, bankalarda ve hayır fonlarında toplanmaktadır.

Zekâta tâbi varlıklar, genel olarak bütün İslâm ülkelerinde ayrıntılar dışında aynı olmakla birlikte bu varlıkların elde edilmiş biçimlerine göre ne kadarı muafiyet kapsamında değerlendirilip zekâta tâbi olmayacağı hususunda özellikle aslî ihtiyaç, ziynet eşyası, madenler, hayvanlar ve ziraî ürünlerde ülkelere göre farklılıklar bulunmaktadır.

İslâm ülkelerinin çoğunda nisap, genel olarak fıkıh kitaplarına ve mezheplere göre, bazılarında ise yeniden düzenlenmiştir. Bangladeş ve Pakistan'da altın, gümüş, ziraî ürün ve ticaret malları ile ilgili nisap oranları aynı olduğu halde, Sudan ve Libya'da altın ile gümüş nisabı farklı, ziraî ürün ile ticaret mallarının nisabı ise aynıdır.

Mesârifü'z-zekât konusu, Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde belirtildiğinden, İslâm ülkelerinin çoğunda bu çerçevede düzenlemiş olmakla birlikte, ülkelere göre kimi maddelerde yorum ve uygulama farklılıkları bulunmaktadır. Özellikle "fukarâ ve mesâkin, fi'r-rikâb, fi sebilillâh" kavramlarıyla ilgili çok dar ve çok geniş yorumlar yapılmıştır. Ayrıca kimi ülkelerde zekâtın kâr getiren yatırımlarda değerlendirilerek nemalandırılması, bir daha zekât almaya muhtaç olmayacak ve durumunu düzelterek şekilde fakirlere yardım yapılması, müslüman olmuş kimseler için rehabilitasyon merkezinin oluşturulması olumlu açılım ve adımlar olarak görülmelidir.

Zekâtın kimi ülkelerde merkezde toplanması dağıtımda zorluklara yol açmakta, fakirlere ulaştırmada zaman kaybına sebep olmaktadır.

Sudan, Suudi Arabistan ve Libya gibi ülkelerin kanun ve taslaklarında, zekât borcunu ödemeyenler ya da yanlış beyanda bulunanlar, zekât kaçakçısı olarak kabul edilmiş ve bunların tutuklama ve malî cezalara çarptırılacağı, haklarında kamu davası açılacağı belirtilmiştir. Suudi Arabistan ve Yemen'de zekât yükümlüsü olanların, memnun olmamaları halinde itiraz etme ve düzeltilmesi için temyize gitme hakları bulunmaktadır.

Birçok İslâm ülkesinin zekât fonları daha ziyade şahıslar, şirketler ve malî kuruluşların gönüllü zekât ödemelerine dayanmaktadır. Esasen zekâtın zorunlu olarak toplanması ve dağıtılması hem müslümanların hem de devletin sorumluluğuna tevdi edilen bir görev olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle bireylerin, şirket ve diğer malî kurumların sahip olduğu zekâta tâbi varlıklarla ilgili, zekâtın ödenmesini zorunlu kıla- cak hükümlerin günümüzdeki kanunlarda yer alması gerekir. Kuşkusuz İslâm'ın en önemli sosyal güvenlik, yardımlaşma ve toplumsal dayanışma yollarından biri olan zekâtın, devlet gücü ile desteklenerek kurumsallaştırılması, onun toplumsal fonksiyonunun vazgeçilmez şartıdır.

Zekâtın günümüz şartlarında gösterdiği bu gelişme ve taşıdığı önem, milli zekât kanunlarının olduğu kadar, diğer ülkelerdeki benzer kanun ve düzenlemelerin de birbirleriyle uyumlu hale getirilmelerini zorunlu kılmaktadır. Bunun gerçekleşmesi, kuşkusuz zekâtla ilgili teorik gelişmelerin, mevzuat çalışmalarının ve pratikteki başarılı veya başarısız durumların yakından izlenerek değerlendirilmesini, bu alanda sıkı bir iletişim ağı kurulmasını gerektirmektedir. Böyle bir iletişim kurulmadığı takdirde İslâm ülkeleri arasında, hatta -Malezya örneğinde olduğu gibi- aynı ülkede bile birçok farklı uygulamayla karşı karşıya kal- mak kaçınılmaz olacaktır.

İslâm ülkelerinde zekâtı ve oşürü tek elden toplamak ve ilgili yerlere ulaştırmak amacıyla taslak ve kanun olarak resmî düzeyde giderek artan düzenlemelerin yapılması memnuniyet verici olmakla birlikte,

esasinda diğ er İslâm ÷lkelerinin zekât uygulamaları; kitap, makale, seminer ve sempozyum gibi çalış maların yanı sıra lisans üstünde tez konusu yapı larak kapsamlı ve akademik düzeyde incelemeler de gerçekleştirilmelidir.

Günümüz İslâm ÷lkelerinde ş u anda işleyen zekât sistemi bu ÷lkelerin millî ekonomileri üzerinde ciddi bir etkiye sahip değildir. Nitekim Malezya'da, 2003 yılında 408 milyon ringgit zekâta karşılık, 89,2 milyar ringgit vergi toplanmıştır ki buna göre zekât verginin binde 4,6'sı kadardır.

Günümüz iletişim ve ulaşım imkânları dikkate alınıp, İslâm ÷lkeleri ortak çalışma zemini olarak Uluslararası Zekât Merkezi adıyla bir üst kurum oluşturmalıdır. Bu kurum her ÷lkede teşkilatlandırılarak buralarda ÷lkelerin genel ve yerel özelliklerini ihtiva eden yeni projelerin ortaya konması sağlanabilir. Böyle bir çalışma başta İslâm hukukçuları olmak üzere ekonomi uzmanları ve devlet bürokrasisi marifetiyle gerçekleştirilebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde -namaz, oruç ve hac organizasyonunda olduğu gibi- zekât organizasyonu ile ilgili de bir Zekât Dairesi oluşturulmalı ve İslâm ÷lkeleri ile işbirliği yapmalı; zekât hakkında taslak/proje hazırlamalıdır.

Gerek birey ve toplum gerekse sivil toplum kuruluşları tarafından İslâm'ın temel ibâdetlerinden olan namaz ve oruç, kısmen de hacla ilgili ortaya konan hassasiyet, aynı şekilde yine temel ibadetlerden biri olan zekât ibâdeti için de gösterilerek tanıtıcı programlar yapılmalıdır. Ayrıca sadece müslüman zenginlere özgü olan zekât, tek başına değil, başta infak olmak üzere ihsan, birr, itâ, hak, kısme, taam, karz ve sadaka gibi diğ er malî ibâdetlerle ve ahlâkî prensiplerle ilişkilendirilip bir bütün olarak ele alınmalı, insanlara anlatılmalı ve önemi kavratılmalıdır.

Günümüzde İslâm dünyasındaki parçalanmışlık ve sefaletin görünen en önemli nedeni ekonomik imkânsızlıklardır. Oysa bu imkânlar halen İslâm ÷lkelerinde mevcuttur. Bütün mesele bunların ortak aklı işleterek iyi bir organizasyonla ilgili yerlere ulaştırılmasıdır. Bunun yolu da, müslüman âlim ve düşünürlerle, ekonomi, siyaset ve devlet bürokrasisinin gücünü birleştirmekten geçmektedir.

Hülâsa, zekâtın, toplumun varlıklı kesiminden yoksul kesimine mal ve beraberinde sevgi ve saygı akışını sağlayan güçlü bir İslâm köprüsü/kantaratü'l-İslâm olduğu unutulmamalı ve günümüzde zekâtın uygulanmasına yönelik yapılacak yeni çalışmalarda, sadece zengin fıkıh külliyyatımızla yetinmeyip, Kur'ân ve Sünnet'ten çıkarılan temel ilkeler de esas alınarak yeni çözümler üretilmelidir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Bu konuda bk. Hassan, Ahmed Emin, "Bahsu'l-Cevâhibi'l-Kanuniyye li İnşâi ve tanzîmi ve İdareti Mu'essesâti'z-Zekât ve Tatbîkatihâ'l-Ameliyyeti'l-Muâsıra", Ehbâs ve A'mâlû Mu'temeri'z-Zekâti'l-Evvel, Kuveyt, 1984, s. 93-172.
- 2 İslâm ÷lkelerindeki bağımsızlık ve anayasa çabaları ile ilgili olarak bk. Tuğ, Salih, İslâm ÷lkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar), İstanbul: İrfan Yay., 1969, s. 315-324.
- 3 Zekâtla ilgili taslak/kanun vb. çalışmaları olan ve bu yazıda yer almayan bazı İslâm ÷lkeleri şunlardır: Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E.), Cezayir, Fas, Filistin, Irak, Katar, Lübnan.
- 4 bk. Osman Hüseyin, ez-Zekât ed-damânü'l-ictimâiyyü'l-İslâmî, Kahirre: Dârü'l-vefâ, I. bs., 1989, s. 208-212; Khalid Nazir, The Zakat Law, İslâmbâd: Ammar Publications, 2002, s. 181-183.
- 5 Osman Hüseyin, a.g.e., s. 201.
- 6 Osman Hüseyin, a.g.e., s. 206-207; Bennâ, Mahmud Atif, Nizâmü'z-Zekât ve'd-Darâib fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, Riyad, 1983.
- 7 Khalid Nazir, a.g.e., s. 202. Ayrıca kanunun metni ve gerekçesi için bk. Arefe, ez-Zekât Fi'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyyeti'l-Lîbiyye, Trablus ty., s. 29-40, 41-52.
- 8 Khalid Nazir, a.g.e., s. 200.
- 9 Khalid Nazir, a.g.e., s. 195. http://www.pdf-yemen.com/PDF/CIPE_Laws/%D8%B2%D9%83%D8%A7%D8%A9.pdf (30.08.2015).

- 10 Khalid Nazir, a.g.e., s. 209.
- 11 Khalid Nazir, a.g.e., s. 225.
- 12 Khalid Nazir, a.g.e., s. 23-29.
- 13 Khalid Nazir, a.g.e., s. 220; Syed Sajjad Husain, "Bengladeş", DİA (İstanbul 1992), V, s. 442-447.
- 14 http://www.zakat-chamber.gov.sd/arabic/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=59 (29.08.2015).
- 15 Tola: Hindistan, Pakistan, Bangladeş vb. ÷lkelerde ağırlık ölçü birimidir (1 Tola=11. 66 gr.).
- 16 Malezya'da nisap ve diğ er konularda geniş bilgi için bk. Şensoy, Necdet, "Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât: Malezya Zekât Sandığı Örneği", Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât, İstanbul, 2008, s. 98 vd.; Yalçın, İsmail, "Malezya Zekât Uygulaması Konusunda İlave Mülâhazalar", Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât, İstanbul, 2008, s. 107-111.
- 17 Malezya'da her eyaletin dini konseyi var ve bunların aralarında bağlantı bulunmamaktadır. Dolayısıyla nisap örneğinde olduğu gibi bir noktada birleşilmesi mümkün olmamaktadır. Meselâ, pirinçte öşür nisabı, Perak eyaletinde 363 gantang(=1016 kg.) iken, bu miktar Trenganu ve Kelantan eyaletlerinde 375(=1050 kg.), Kedah eyaletinde ise 480(=1344 kg.)'dir. Bk. Khalid, s. 213-220.

Hat: Seyit Ahmet Depeler

“Kendiniz için önceden ne iyilik
gönderirseniz onu Allah katında
daha üstün bir iyilik ve daha bü-
yük mükafat olarak bulursunuz.”
(Müzzemmil, 73/20)

ZEKÂTIN MAHİYETİ VE VERGİ İLE MÜNASEBETİ

Prof. Dr. Kemal YILDIZ
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Islâm'ın beş esasından biri olan zekât, nimetlerin sahibine kulların yapacağı şükrü, nimetin cinsinden elden çıkarıp ihtiyaç sahiplerine ulaştırarak yapmaları gereken bir ibâdetdir. Zekât olarak ayrılan mal, âyet-i kerimede belirtilmiş olan sekiz grup insandan başka bir yere sarf edilirse zekât ibâdeti gerçekleşmez. Vergi ise kamuya karşı bir mükellefiyettir ve zekât ile mahiyet itibariyle birbirlerinden farklıdır.

Sadaka ve Zekât Artışın Sebebidir

*“Allah faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır; Allah, hiçbir nankör günahkârı sevmez.”*²¹ Bu âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ'nın değişmez kanunudur ve bununla da inanan kullarına önemli bir sırrı bildirmektedir. İnsanoğlunun akıl kuralları çerçevesinde anlayamayacağı bir hakikati ilan etmektedir. Çünkü akıl kurallarına göre zekât veren kimsenin malı eksilir, faiz alanın malı ise artar. Hesap böyledir. Yüce Mevlâ buna müdahale etmektedir ve tam tersini gerçekleştirmektedir:

Faiz kötü bir mikroptur. Allah Teâlâ o mikrop sebebiyle hem faizin kendini, hem girdiği malı zamanla yok eder. Resûl-i Ekrem (s.a.v), *“Faiz her ne kadar çoğalma olarak ortaya çıkıyorsa da onun akıbeti azalmaz”*²² buyurmuştur.

Allah yolunda infakı, sadakayı ve zekâtı ise bizzat Allah artırdığı için öncelikle bilmek gerekir ki verilen sadaka ve zekât malları, zâhirî miktarlarından çok daha fazla fakirlerin işlerini görmektedirler. Ayrıca verenin malının artmasına ve bereketlenmesine de sebep olmaktadır. Nitekim Yüce Mevlâ onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir; bol yağmur alınca iki kat ürün verir, bol yağmur almasa bile ona çiseleme*

*yeter. Allah yaptıklarımızı hakkıyla görendir.”*²³ Âhiret mükâfatı yönünden de verenin niyet ve samimiyetine göre kat kat artırdığını şöyle buyurmuştur: *“Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, yedi başak veren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat artırır. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*²⁴

Infak Edene Korku ve Hüzün Yoktur

Allah yolunda infak etmek, vermek ve harcamak demektir. İnsanın kendisi ve bakmakla mükellef olduğu aile fertlerinin ihtiyaçlarını, Allah rızasını gözeterek karşılaması farz olan bir infak olduğu gibi mal-

larının zekâtını fakirlere vermesi de farz olan bir infaktır. Hayır işlerine yapılan her türlü yardımlar ve muhtaçlara verilen her türlü sadakalar da Allah yolunda infak kapsamına dahildir. Bütün bu infak çeşitleri hakkında Yüce Mevlâ şöyle buyurmaktadır:

*“Mallarını Allah yolunda infak eden, sonra da bu infak ettiklerinden dolayı başa kakmayan ve gönül incitmeyenler var ya, onların mükâfatları Allah katında hazırdır; bir de onlar için korku yoktur ve onlar üzüntü de görmeyeceklerdir.”*²⁵

Yüce Mevlâ, sevdiği velî kullarına bu mükâfatı ih-san etmiş olduğunu haber vermiştir: *“Şunu bilin ki Allah'ın velîleri için korku yoktur ve onlar üzüntü de görmeyeceklerdir. Onlar iman etmiş ve takvâ hassasiyetiyle yaşantılarını sürdürenlerdir.”*²⁶ Demek ki başa kakmadan ve gönül incitmeden Allah yolunda infak etmek, velîlere ikram edilen mükâfata insanı ulaştırmaktadır.

Zenginlerden Alınıp Fakirlere Dağıtılır

Resûlullah (s.a.), Muâz b. Cebel (r.a.)'ı Yemen'e malî, mülkî ve kazâî yetkilerle gönderirken kendisine şu tâlimatı vermiştir: *“Onları önce Allah'tan başka ilâh*

bulunmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et. Eğer kabul ederlerse her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namazın farz kılındığını öğret. Bunu da kabul ederlerse onlara bildir ki Allah kendilerine mallarından zekâtı farz kılmıştır; bu zekât zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir.”⁷⁷

Zekâtı Hangi Mallardan Vermeli?

Âlemlerin Rabbi şöyle buyurur: “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda infak edin. Göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri infak etmeye kalkışmayın; bilin ki Allah zengindir ve övülmeye layıktır. Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfireder ve bereket vaat ediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olan ve hakkıyla bilendir.”⁷⁸

Zekâtı İhtiyaç Sahiplerine Ulaştırmak

Zekâtın kimlere verileceğini Yüce Mevlâ şu âyetle belirlemiştir: “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, zekât işinde çalışanlara, kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişilere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara aittir.”⁷⁹ Müslümanların zekâtlarını toplayıp fakirlere ulaştırmak üzere görevlendirilen kişinin maaşı, toplamış olduğu zekât mallarından ödenir. Bu maaş, zekât malını toplayıp ihtiyaç sahiplerine ulaştırmanın bir masrafı olarak değerlendirilir. Binaenaleyh zekât toplama memuru zengin bile olsa yapmış olduğu iş dolayısıyla maaşını hakeder. Müellefe-i kulûb olarak âyetle bildirilen gönülleri İslâm'a ısındırılacak kişilere zekât verilmesi ise müslüman toplumun umumi menfaati için idarecilere tanınmış olan ve istisnâ olarak başvuru bir yetkidir. Bunların dışında bulunan ve zekâtı hakeden kişilerin ortak özelliği ihtiyaç sahibi olmaktır. Müslüman zenginler, mallarının zekâtını âyetle belirtilmiş olan ihtiyaç sahiplerine bizzat verebilecekleri gibi bir aracı vasıtasıyla da ulaştırabilirler. Saâdet asrında müslümanların zekâtı, devlet tarafından toplanır ve âyetle belirtilmiş sekiz gruba giren insanlara dağıtılırdı. Daha sonraki dönemlerde müslüman idareciler, takibi daha kolay olan arazi mahsulleri, hay-

“Günümüzde bazı vakıf ve dernekler, toplamış oldukları zekât mallarını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadırlar. Bu güzel bir hizmettir. Fakat bu kuruluşlar, zekât mallarını sadece ihtiyaç sahiplerine dağıtmak üzere toplayabilirler. Hiçbir kişi veya kuruluş, zekât mallarını âyet-i kerimede belirtilmiş olan ihtiyaç sahiplerinin dışındaki yerlere harcayamaz; bu dinimizce kesinlikle haramdır.”

vanlar ve madenler gibi zâhirî malların zekâtını toplayıp fakirlere ulaştırmışlardır. Müslümanların elinde bulunan altın ve gümüş gibi bâtinî malların zekâtları ise her bir mükellef tarafından fakirlere temlik edilmiştir. Günümüzde bazı vakıf ve dernekler, toplamış oldukları zekât mallarını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadırlar. Bu güzel bir hizmettir. Şunu özellikle belirtmek gerekir ki vakıf ve dernekler gibi tüzel kuruluşlar, zekât mallarını sadece ihtiyaç sahiplerine dağıtmak üzere toplayabilirler. Hiçbir kişi veya kuruluş, zekât mallarını âyet-i kerimede belirtilmiş olan ihtiyaç sahiplerinin dışındaki yerlere harcayamaz; bu dinimizce kesinlikle haramdır.

Vergi Zekât Yerine Geçmez

Vergi şöyle tarif edilir: “Devletin, kamu harcama-

larının finansmanını karşılamak amacıyla toplumu meydana getiren fert ve kurumlardan ödeme güçleri ölçüsünde, karşılıksız olarak ve hukukî zorunluluk altında aldığı ekonomik değerlerdir.”¹⁰

Vergi, kamu harcamalarını karşılamak amacıyla toplanmaktadır. Kamu dendiği zaman toplumu oluşturan zengin-fakir, müslüman-kâfir bütün fertler bunun içine girer. Zekât ise yukarıda belirtildiği gibi sadece sekiz grup insana verilebilir. Binaenaleyh verginin zekât yerine geçmesi, harcama kalemleri açısından mümkün değildir.

Vergi, devletin vatandaşı olmanın bir gereğidir. Her bir vatandaş kamu hizmetlerinden faydalanır. Devlet de bu hizmetleri görebilmek için vatandaşlarından belirli oranlarda vergi alma hakkına sahiptir. Bir anlamda vergi, mal sahibi olabilmenin zorunlu bir gideri mahiyetindedir. Bundan dolayı müslümanlar vergilerini ödedikten sonra geriye kalan mallarından zekâtlarını vermelidirler.¹¹ Çünkü zekât, malî bir ibâdetdir; vergi ise kamu gücünün sağlamış olduğu imkânlar içerisinde elde edilmiş olan mal varlığının kamuya karşı maliyet bedelidir. Sonuç itibarıyla mahiyetleri ve harcama yerleri farklı olduğu için verginin zekât yerine geçmeyeceğini net bir şekilde belirtmek gerekir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Bakara, 2/276.
- 2 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 3754.
- 3 Bakara, 2/265.
- 4 Bakara, 2/261.
- 5 Bakara, 2/262.
- 6 Yunus, 10/62.
- 7 Buhârî, “Zekât”, 1.

- 8 Bakara, 2/267, 268.

- 9 Tevbe, 9/60.

- 10 Pehlivan, Osman, Kamu Maliyesi, Trabzon 2015.

- 11 Geniş bilgi için bk. Erkal, Mehmet, “Zekât”, DİA (İstanbul, 2013), XXXIV, 197-207; Yaran, Rahmi, “Zekât-Vergi İlişkisi”, II. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku Kongresi (gevrımıci: <http://islamticarethukuku.org/2-oturum-zekat-vergi-iliskisi-30s.htm>).

Portre

Fıkıh Vadisinde Bir Zekât Müellifi: HOCAM PROF. DR. MEHMET ERKAL

Prof. Dr. Saffet KÖSE
Katip Çelebi Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

Bu benim en zor yazım. Çünkü hoca-öğrenci değil baba-oğul gibi bir ikilinin ayrılışını yazmak elbette kolay değil. Bu sebeple şu ana kadar rahmetli babamdan sonra bana en çok dokunan ayrılık. “Kişi sevdiğiyle beraberdir” buyuran Rasûl-i Ekrem Efendimizin müjdesiyle cennette buluşmak ümidimizdir. Çünkü ölüm bizim için bir son değil yeni bir başlangıçtır. Kim bilir belki de bir mümin için dünyanın sıkıntılarından ebedi âlemdeki huzura uçuş, Hz. Mevlana’nın deyimiyle Rabbe vuslattır. İşte bu sebeple doktorayı kendisinde tamamlayan ilk öğrencisi olarak rahmete vesile olması dileğiyle içimden gelen birkaç söz söylemek için aşağıdaki satırları yazıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Erkal hocamı, 1982 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdiğimde hazırlık muafiyet sınıfını geçip birinci sınıfa başladığımızda İslam Hukuk Tarihi dersine geldiğinde tanıdım. Daha ilk dersinde ilmini taçlandıran ve yüzüne yansıyan gönül zenginliğinden, babacan tavrından etkilenmiştim. O zaman resmi kurumların ve memur-bürokrat kesiminin soğukluğunu görmüş, dinlemiş, üstelik bir de 12 Eylül 1980 darbesinin oluşturduğu ortamın üzerimizde soluduğu bir dönemde bir Anadolu köylüsünün çocuğu olarak o sıcaklık beni mıknaş gibi çekmiş ve kendisine gidip bir grup arkadaşla birlikte özel ders okuma isteğimi arzetmiştim. İliklerimize kadar işlemiş elit tavrının etkisiyle ya da henüz yardımcı doçent unvanına sahip olduğu için “doçentlik hazırlıklarından dolayı vaktim yok” gibi

bir cevapla reddedilme endişesi taşıyordum. Ama o vaktinden fedakârlık gösterip kabul etti ve ne okumak istediğimizi sorduğunda daha adını yeni öğrendiğimiz büyük Hanefi fakihi Serahsî’nin el-Mebsût’u cevabını verdim. 30 ciltlik bu dev eserin hangi bölümünü okumak istediğimizi sorduğunda ben hatırlamıyorum ama “Zekât” bahsini teklif etti ve bir grup arkadaşla birlikte buna epey süre disiplinli şekilde devam ettik. Odasında yaptığımız ders esnasındaki ikramları, biri bitmeden diğeri gelen çayları, zaman zaman hayat dersi veren sohbetlerini unutamam. O andan itibaren hocamdan kopamadım ve Fakülteden mezuniyet sonrası yüksek lisansı kazandığımda kendisinin danışmanım olmasını arzu ettiğimi söyledim ve Enstitüye

gittiğinde bunu sağlamasını arz ettim ve bu şekilde danışmanım oldu.

Yüksek lisansımı ve doktoramı kendisinin danışmanlığında tamamladım, İslam Hukuku doktoru ünvanı alan ilk öğrencisi oldum. Hatırimda kalan en önemli şeylerden birisi odasında yaptığımız son derece verimli geçen yüksek lisans-doktora dersleri sırasında bıkmak-usanmak bilmeden yaptığı çay ikramları idi. Muhtemelen onun dersi olduğu dönemlerde kantinden bir görevli sırf onun odasına çalışıyordu dersem pek abartmış sayılmam.

Her insanın muhatabının zihninde kalan özellikleri vardır. Hocamın bende kalan izlerinden bazıları arasında şunlar var: Bir insan olarak son derece mütevazı, bir arkadaş havasında candan, samimi, içinden geldiği gibi tabii hale sahip, hoşsohbet bir insan idi. Doğum yeri olan Sakarya'nın Taraklı ilçesinden hiç kopamadı ve sürekli dilinin tesbihi idi.

Her zaman ulaşılır bir hoca oldu. Edindiği bilgileri, tecrübelerini paylaşan bir yönü vardı. Sadece okuyup dinleyerek elde ettiği bilgileri değil bize katkı sağlayacak öğrenim sürecindeki tecrübelerini, hocalarından gördüklerini, bilmemizde fayda mülahaza ettiği hatıralarını naklederdi. Bilmediğini hiç çekinmeden herkes ile müzakere eden bir tevazuu vardı. Hatta bazen biz yüksek lisans ve doktora dersi yaparken Hayreddin Karaman hocamıza geldiği, kafasındaki soruyu sorup tartıştığı derste arkadaşlarımızın zihnindedir. Bir defasında Hayreddin Karaman hocamıza sevgisini ifade ettikten sonra O'nun Abdurrahman Azzam'dan tercüme ettiği "Peygamberimizin Örnek Ahlakı" kitabın başına yazdığı şu metni ezberden coşkulu bir şekilde okuyuvermişti:

"Allah'ın beşere lütfettiği en büyük mucizesi; Tek Örnek, Son Peygamber, Nur Kaynağı, Hz. Muhammed (s.a.) dir.

O mukaddes bir anahtardır: Bütün kâinatın ve onun özü olan insanın varlık sırrını çözen her zemin ve zamanda insan cemiyetine, ideal huzuru bahşeden nizamı açıklayan ilâhî kitabın mana hazinesine o anah-tarla girilir.

O bir kitaptır: Allah'a kul halka makbul olmak isteyenler, o kitabın hayat sayfalarından gözlerini ayırmamak borcunadırlar.

İnsan, aşk denen eşsiz iksiri yaşayabilen tek mahlûktur.

En kamil manasıyla aşka layık tek insan Odur... (s.a.).

O'nu tanıyamamak, Allah'ın en büyük ni'metine küfrân manası taşır.

O'nu tanıyanın mes'ûd olmadığı tek an, ya irfanının (tanımayışının) ya da aşkının eksik oluşuna rastlar."

“Hocamız dertli idi. 12 Eylül 1980 darbesinin şoklarının devam ettiği dönemlerde ortaya çıkan sorunlar, özellikle başörtüsüne dönük engellemeler, tepeden gelen dayatmalar, dekan olduğunda bizzat bununla ilgili yaşadıkları onu derinden üzmüştü.”

Bıkmadan, usanmadan arkadaşlarına ve özellikle İbrahim Kâfi Dönmez hocamıza takılmalarını bilmeyen yoktur. Hocalarımızın da onun bu yönünü çok sevdiğini hissediyorduk. Yaşadıklarını ironi ile karışık biraz da süsleyerek anlatması onun ilgi çeken taraflarından birisi idi. Yakınlarında bulunanların bu türden epey hatıralarının bulunduğu şüphe yoktur. Kendisi için düzenlenecek bir anma toplantısında eminim dillerden ruhunu şâd edecek çok yönlü hatıralar dökülecektir.

Hocamız dertli idi. 12 Eylül 1980 darbesinin şoklarının devam ettiği dönemlerde ortaya çıkan sorunlar, özellikle başörtüsüne dönük engellemeler, tepeden gelen dayatmalar, dekan olduğunda bizzat bununla ilgili yaşadıkları onu derinden üzmüştü. Özel sohbetlerinden bunlardan hüznle bahsederdi.

Hocamın, insani ilişkilerde ne kadar yumuşak, sevecen idiyse ilmi çalışmalar söz konusu olduğunda bir o kadar sıkı ve sert olduğunu ifade etmem gerekir. “İslam Hukukunda Bulunmuş Mal ve Çocuk (Lukata ve Lakit)” başlıklı tezimi bitirdiğimde (1988) tecrübesizliğin verdiği bir cesaretle önsöze yazdığım “...İslam hukuku mükemmel bir hukuk sistemidir” şeklindeki ifadeye sinirlenmiş ve bunu niçin yazdığımı sorduğunda “ben de öyle değil mi hocam!” diye mukabelede bulununca şöyle bir cevap vermişti: “Bu sistem mükemmel ise taraf olarak bunu sen niye söylüyorsun, sen tezini öyle bir yaz ki okuduğunda muhatabın bunu kendisi söylesin” demişti. Bu benim kulağıma küpe oldu mu? Sonrasındaki yazılarım bunun cevabıdır.

Hocamı belli aralıklarla telefonla arardım. Bu iki haftayı pek geçmezdi. Uzunca sohbetlerimiz olurdu. Fırsat bulduğumda ziyaret ederdim. Ders dönemleri bitip okullar tatile girdiğinde mutlaka kendisini ziyaret için bir günümü ayırırdım. Onunla her görüşmemde mutlaka bir şey öğrenir ve ondan yeni bir ruha ayrılırdım.

Emekli olduktan sonra bütün telefonlarımda ve ziyaretlerimde kendisinin hayatını ayrıntılı şekilde yazmamız gerektiğini ifade ettim. İslam Ansiklopedisinde bulunduğum yıllarda şunu gördüm. Orta-Asya ilim geleneğinde biyografi çalışmaları biraz zayıf gözüküyor. Bu, ulemanın tevazuundan mıdır yoksa

“ Merhum Mehmet Erkal, Türkiye İlahiyat Fakültelerinde İslam Hukuku alanında akademik araştırma yapan öğretim elemanları içinde zekât ve vergi hukuku konularında çalışan hocalarımızdan birisi idi. ”

başka bir sebebi var mıdır yoksa gerçekten zengin bir biyografi literatürümüz var da biz mi ondan habersiz durumdayız bilemiyorum ama böyle bir sıkıntı yaşadığımız gerçek. Oysa biyografilerin, tarih malzemesi ve ders niteliğinde bilgileri ihtiva eden bir muhtevası var ve bu açıdan önemsememiz gerekiyor. Bugünün Türkiye’sinin de ciddi bir ilim adamı birikimi var ve İlahiyat alanı da oldukça zengin ve değerli bir araştırmacı kitlesine sahip. Bunun tarihe not düşecek biçimde kayda geçirilmesi lazım. Hocamız, hayatı tarihe not düşülecek araştırmacılardan birisi idi. Özellikle 1996 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesine dekan olarak atandıktan sonraki tecrübeleri ilgi uyandıran bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple kendi dilinden hayatını alabilmek için epey uğraş verdim, tecrübelerini kendisinden sonraki kuşağa taşımamız için İslam Hukuku alanında çalışan araştırmacılara ulaşan İslam Hukuku Araştırmaları Dergisine bir röportaj yapmamızın yerinde olacağını sürekli ifade ettim. Bu konuda anlaşmıştık. Hazırlandık gidecek iken hastane süreci başladı ve bu teşebbüs akim kaldı. İyileştikten sonra tekrar aynı taleplerimi hep gündemde tuttum. Belli

gerekçelerle yine kaçındı. Vefatından iki ay kadar önceki ziyaretimde epey iyi görünüyordu ve biraz daha ısrarlı bir şekilde talebimi yeniledim ve nihayet sözünü almayı başardım. Sorularımı hazırlayıp tam kendisine gitmeyi düşünüyordum ki Rize’de bir sempozyumda bulunduğum sırada Prof. Dr. Celal Erbay hocamın telefonuyla Rahmet-i Rahman’a intikal ettiği haberini aldım ve hemen İstanbul’a yola düştüm. 26 Ekim 2015 Pazartesi günü İstanbul Şâkirin Camiinde öğle namazının peşinden dostlarının, öğrencilerinin oluşturduğu kalabalık bir cemaate İstanbul müftüsü Prof. Dr. Rahmi Yaran hocamızın kıldırıldığı cenaze namazından sonra nerede olursa olsun ruhen hep bulunduğunu hissettirdiği Taraklı’daki ebedi istirahatgâhına uğurladık. Onun anlattığı Taraklı merakımızı mucip olduğu için hem orayı görmek hem de mezarı başında bir dua etmek amacıyla yakında kabrini ziyaret etme fırsatımız oldu. Mevlam Rahmet eylesin. (Bu kısım İHAD, sy. 26, Konya 2015, s. 610-614.)

Zekâtla İlgili Çalışmaları

Merhum Mehmet Erkal, Türkiye İlahiyat Fakültelerinde İslam Hukuku alanında akademik araştırma yapan öğretim elemanları içinde zekât ve vergi hukuku konularında çalışan hocalarımızdan birisi idi. *İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları* (İstanbul 2009) konulu doktora tezi Hulafâ-i Râşidîn ve Emevîler dönemi vergi hukukunu incelemektedir. Esasen bu çalışma Salih Tuğ hocamızın *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (İstanbul 1984) adlı dokto-

“Hocamız, zekât ile ilgili çalışmasında âlimlerimizin zekât tanımlarını verdikten sonra kendisi bunları dikkate alarak ayrı bir tanım yapar: “Allah’ın, Kur’an’da zikredilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, dince zengin sayılan kişilerin mallarından alınan paydır. Bu payın maldan çıkarılma işlemine de zekât denir””

te bulunur. Bizzat kendisi “Biz bu iddia taşımayan çalışmamızda, âyet ve hadislerin yorumları yanında, bu sahada yazılan eski ve yeni eserlerden, özellikle Üstad Yusuf Kardavî’nin Fıkhu’z-zekât adlı hacimli eserinden imkânımız nisbetinde istifade ettik.” der (s. 12).

Hocamız, zekât ile ilgili çalışmasında âlimlerimizin zekât tanımlarını verdikten sonra kendisi bunları dikkate alarak ayrı bir tanım yapar: “Allah’ın, Kur’an’da zikredilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, dince zengin sayılan kişilerin mallarından alınan paydır. Bu payın maldan çıkarılma işlemine de zekât denir” (s. 19, 171).

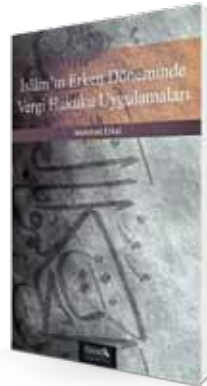
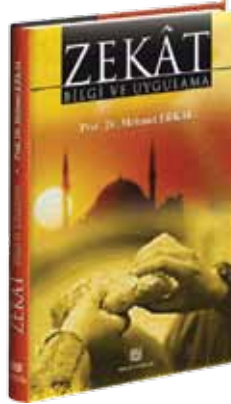
ra tezinin devamı niteliğindedir. Bu çalışmayı da Mehmet Erkal hocamız yayına hazırlamıştır.

Hocamızın en son yayımlanan *Günümüzde Bilgi ve Uygulamasıyla Zekât* (Erkam Yayınları, İstanbul 2014, 304 s.) adlı çalışmasında hem yöntemini hem de görüşlerini tespit etmek mümkündür. Türkiye Diyanet Vakfı’nın çıkardığı İslam Ansiklopedisine “Zekât” maddesini (c. 44, s. 197-207) kendisi yazmış olsa da tercihleri daha çok bu kitapta görülmektedir. Bu bağlamda onun penceresinden baktığımızda kendisinin gelenek içinde oluşan fıkhi mirasın takipçisi olduğunu görürüz. Te’abbüdî konularda içtihadın oldukça sınırlı olduğu gerçeği zekât ile ilgili yazılarında hissedilebilir. Yeni meselelerde ise geleneksel yönetime bağlı olarak Kitap, Sünnet ve müctehid âlimlerin görüşleri ile günümüz araştırmacılarının değerlendirmelerini belli bir kronoloji içinde ele alıp sonuçlandırır ve bunlar arasında tercih-

Zekâtın ekonomik faaliyetler içinde önemli bir yerinin bulunduğuna da değinir ve bazı değerlendirmeler yapar. Bu bağlamda zekâtın kelime anlamına uygun olarak veren, verilen mal ve zekâttan istifade edenler bakımından ahlâki, iktisâdi, sosyal temizliği ifade ettiğini, malda artma (nema) anlamına bağlı olarak zekâtın ödeyenin malını, alanın satın alma gücünü arttırdığını, bunun da arz-talep hareketliliğini olumlu yönde etkileyerek üretimde dolayısıyla istihdâmda artış sağladığını vurgular ve sermayeyi yatırıma zorlama özelliğini ilave eder (s. 11, 51).

Mehmet Erkal hocamızın güncel zekât problemleri ile ilgili bazı görüşleri de şöyledir:

“Tarihi süreçte el emeğinin ve hayvan gücünün üretimde kullanıldığı basit iş atölyelerinin yerini bugün dev makinelerin üretim yaptığı fabrikalar almış, tüm dünyada güçlü bir sanayi sektörü oluşmuştur. Bu sektörde zekâtın nasıl verileceği konusunda günümüz araştırmacıları kafa yormuşlar ve bunlardan bir kısmı toprak mahsullerine kıyasla sınai gelirlerin % 10 veya % 5 zekâta tabi tutulması yani safi gelirden % 5, gayr-ı sâfi geirden % 10 zekât verilmesi; diğer bir kesim ise ticaret mallarına kıyasla sermaye + gelirden % 2,5 zekât gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Hocamız birinci görüşü tutarlı bulmamış ve sanayi sektörünün toprak mahsullerine kıyas edilmesini kıyas ma’â'l-fârik (iki farklı olayı birbirine kıyas) olarak değerlendirip ikinci görüşün daha isabetli olduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla sanayi sektöründeki faaliyetleri, ticari faaliyetlere kı-

yas ederek zekât hukukundaki yerleşik kurallar dikkate alınarak borçlar, malzeme, işçilik, üretim, pazarlama, yönetim, finansman vs. giderlerin mâliyet hesapları yapılıp çıkarıldıktan sonra duran varlıklarını zekâttan muaf tutup, dönen varlıkları net kâr ile birlikte % 2,5 oranında zekâta tabi kılmanın daha tutarlı bir kıyas olacağı görüşünü savunmuştur (s. 151-152, 158). Hocamız bu tercihiyle daha önceki görüşünden rücu ettiğini şöyle ifade eder: “10 yıl evvel hocalarım (A. Özek, H. Karaman, M. Akif Aydın) müştereken kaleme aldığımız İbadet ve Müessese Olarak Zekât (İstanbul 1984) adlı küçük ve mütevazı eserde üstadlarımızın görüşlerine meyleterek yaptığımız tercihten de rucû ediyoruz” (s. 158-159).

Günümüz Türkiye topraklarından alınan mahsulatta zekât (öşür) gerekip gerekmediği konusunda da bu toprakların öşüre tabi olduğunu ve gerekli şartlar oluştuğunda duruma göre 1/10 veya 1/20 nisbetinde öşür verilmesi gerektiği tespitinde bulunmaktadır (s. 204-205).

Mehmet Erkal hocamızın dikkat çeken bir yönü de fıkıh-ahlak ilişkisine verdiği önemdir. Aynı husus bu konuda da kendisini göstermektedir. Nitekim

görüşlerini tespiti çalıştığımız kitabının son kısmında zekâtın âdâb boyutu üzerinde durmuş ve özellikle Kur’ân-ı Kerîmde mali yardımların hangi ölçülerle değer kazanacağını geniş şekilde anlatan Bakara suresinin 261-274. ayetlerini ve bazı hadisleri dikkate alarak anlatmıştır. ■

ZEKÂTIN MÂNEVÎ ve SOSYO-EKONOMİK ANLAMI

Prof. Dr. İzzet ER
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

Toplumların değişik kriterlere göre sosyal bakımdan farklı sınıf ve tabakalara ayrılması eski çağlardan beri devam eden bir olaydır. Bugüne kadar sosyal sınıfların kaynağını açıklayan pek çok görüş serdedilmiş, buna bağlı olarak çeşitli tasnifler yapılmıştır. Günümüzde uluslararası literatürde daha çok alt, orta ve üst olmak üzere üçlü bir tasnif benimsenmiştir. Bu tasnifin bir piramit meydana getirdiği genelde kabul edilir ve buna sosyal sınıflar (veya tabakalaşma) piramidi adı verilir. Piramidin dar ve sivri olan üst kısmında toplumların üst sınıfını teşkil edenler yer alır. Geniş olan taban kısmında ise alt sınıflar dediğimiz ve toplumun kalabalık kısmını oluşturan kitleler yer alır. Sayıları üst sınıfa göre daha fazla, alt sınıfa göre daha az olanlar da orta sınıfta bulunurlar.¹

Zekât, İslâm'ın temel esaslarından biri olarak mükellefiyet itibariyle sadece zenginleri ilgilendiriyorsa da ödenecek kimseler açısından daha geniş bir toplum kesimini alâkadar eden ve her ibâdet gibi sadece Allah rızası için samimiyetle yerine getirilmesi gereken sosyal-malî bir ibâdettir. Kur'ân'da yirmi yedi yerde namazla birlikte zikredilmesi, bu ibâdetler arasında yakın bir bağ olduğu kadar, "dindarlığın kemalinin" her iki farklı sorumluluğun yerine getirilmesiyle mümkün olacağı anlamına gelir.² Kur'ân'a göre, zekât vermek, mümin, takvâ ve ihsan sahibi kimselerin özelliklerindendir. Mümin sırf dünyada sefa sürmek için değil, zekât vermek için çalışıp zengin olmak ister;³ Allah'ın dostluğunu O'na inanmak, namaz kılmak ve zekât vermekle kazanacağını düşünür.⁴

Fotoğraf: Halit Ömer Camcı

“Kabiliyetine göre fertler arasındaki gelir farklılığını tabii gören İslâm, zengin müslümanlara yüklediği zekât mükellefiyetiyle toplumda sosyo-ekonomik bakımdan ortanın altında olan insanların, yani yoksulların satın alma gücünü artırmak istemiştir.”

Genelde zekât, bütün toplumun sosyal refaha kavuşması için Peygamber (s.a.v.)’in ifadesiyle “zenginden fakire”⁵ gelir aktarmak amacına yönelik çağımızın refah ekonomisi anlayışının asırlar önce başlayan bir uygulamasıdır. Asr-ı Saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn ve daha sonraki asırlarda geniş uygulama alanı bulmuş, Ömer b. Abdülaziz döneminde İslâm topraklarında zekât verecek müslüman kalmamıştır. İnsanı zenginlik hırsından kurtarması, zenginleri toplumda aşağı gelir seviyesindeki fakirlerin imdadına koşturması, servetin belirli ellerde toplanmasını önlemesi gibi fonksiyonlarıyla yoksulluğu önleyerek sosyal bütünleşmeye katkı sağlayan bir sosyal yardım ve sosyal adalet müessesesidir.⁶ Şimdi bu konuları biraz daha açmaya çalışalım:

Zekât Zenginden Fakire Gelir Aktararak Servetin Belirli Ellerde Toplanmasını Önler

Temel ihtiyaçların karşılanmasını savunan İslâm, herkes için bir geçimlik ücret ya da yardım sağlamada sorumluluk duyan bir toplum kurmayı hedeflemiştir. Sosyal adaletin gerçekleşmesi için idarecilere, idaresinde bulunan yurttaşın yiyecek, içecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılama mesuliyeti yükler. Fazla paradan zekât alınması, cemiyette ekonomik dengenin ve refahtan pay alma eşitliğinin sağlanmasından başka bir şey değildir. Bu usul, millî servetin insanlar arasında adaletsiz dağılımının ekonomik sakıncalarını yok etmenin en etkili yoludur.⁷ İşte İslâm’ın beş temel prensibinden biri olan zekâtla zenginin parasından % 2,5, madenlerden % 5, ziraî ürünlerden % 10 nispetinde her yıl kesinti yapılır ve yoksullara dağıtılır.⁸ Böylelikle millî gelirin adaletsiz dağılımı önlenmiş ve elde edilmiş gelirlerin yeniden dağılımı sağlanmış olur. Bu, İslâm’ın malî politikasının şu temel esasının “*Ta ki (servet) içinizden*

(yalnız) zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın”⁹ topluma yansımasıdır.

Zekât Fakirin Satın Alma Gücünü Artırmak, Âtıl Serveti Yatırıma Sevk Etmekle, Yeni İş İmkanları Oluşturur; İşsizliği, Yoksulluğu Azaltır; Zenginin Malını Daha da Çoğaltır

Kabiliyetine göre fertler arasındaki gelir farklılığını tabii gören İslâm,¹⁰ zengin müslümanlara yüklediği zekât mükellefiyetiyle toplumda sosyo-ekonomik bakımdan ortanın altında olan insanların, yani yoksulların satın alma gücünü artırmak istemiştir. Malum olduğu üzere, bir ülke mensuplarının satın alma gücünün yeterli ve yüksek olması o memleket ekonomisinin sağlamlığına ve gücüne işaret eder. Binaenaleyh böyle bir sosyo-ekonomik yapı zekât gelirinin yoksul ve muhtaçlar arasında âdil dağılımıyla gerçekleşebilir.

Bilindiği gibi bu dinî vergi, ihtiyaç fazlası sermayeden ve zenginlik unsuru çeşitli malî imkânlardan alınır. Böyle bir şartın varlığı İslâm iktisâdiyatına canlılık getirecek karakterdedir. Binaenaleyh para, ticarî hayatta piyasanın kanı durumundadır. Eksikliği yatırımların düşmesine, dolayısıyla işsizliğin artmasına, hem ülke içinde hem dışında üretim ve tüketimin azalmasına sebep olur.

Servetin belirli ellerde toplanmasını önlemenin yanında zekât, bir tarafta biriktirilen malın, ekonomik hayat içinde kullanımda olmasını temin eder, yani kamu yararından alıkonulan paranın yatırıma dönüştürülmesini sağlar.

Gelecekte lazım olur kanaatiyle biriktirilen 100.000 TL, üzerinden bir sene geçince, sıfır enflasyon düşünülürse, 97.500 TL’ye, dördüncü senenin sonunda

90.368,85 TL'ye inecektir. Enflasyonun büyük boyutlarda seyrettiği durumlarda, parasını saklayan kimsenin zararı daha da büyük olacak, parasının alım gücü çok düşecektir. Nitekim Peygamberimiz'in "Yetimin malını çalıştırınız ki zekât onu yiyip bitirmesin"¹¹ hadisi bu hususa açıkça işaret etmektedir. Hiç kimse daha fazla artırma imkânı varken parasının günden güne eksilmesini istemez. Samimi bir müslüman bu parasını çalıştırıp senede takriben % 2,5 oranındaki açığı kapatmak, hatta daha da artırmak için, işten anlıyorsa bizzat, anlamıyorsa işi bilen biri ile ortaklaşa iş kurmayı tercih edecek, yeni yatırımlarda bulunacaktır.

Özellikle yatırım ve işletme sermayesine çok ihtiyaç duyan bizim gibi bir ülkede, fazla parası olanların bu sermayelerini şirketlerde topladıkları düşünülürse, yatırım ve işletmeler için son derece büyük kaynaklar elde edileceği aşîkârdır. Türkiye'nin yıllık (2015) millî geliri 830 milyar dolardır. Bunun % 80'nin, nüfusumuzun % 20'sinin elinde olduğu belirtiliyor. Bu yıllık 12 milyar dolar zekât geliri demektir. Aynı zamanda bu, 3. Boğaz Köprüsü'nün inşası, 3. hava limanı inşaatının da iki yılda karşılanması demektir.

Öbür taraftan fakir ve yoksullar, başkasının vereceği yardıma muhtaç olmadan yeni iş imkânlarından yararlanarak aldıkları ücretle hem ihtiyaçlarını kendileri karşılayarak, bir üst gruba yükselme şansı

elde edecek hem de başkasının eline bakmadan refahtan pay almaya devam edecektir.

Bir başka taraftan da, ellerinde alma gücü olan insanlar daha fazla mal talep edecekler; zenginler daha çok mal üretecek ve satacak, neticede millî üretim ve gelir sürekli artacaktır.¹² Bu noktada Kur'an'ın şu âyetlerine bakalım:

"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını."¹³

"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, yedi başak bitiren, her başakta yüz tane bulunan bir tek tohum gibidir. Allah kime dilerse, ona kat kat verir, Allah ihsanı bol olan ve hakkıyla bilendir."¹⁴

"Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın."¹⁵

"Hayırdan (maldan) ne infak ederseniz, kendi faydanızadır. Zaten siz ey mü'minler! Allah rızasından başka bir suretle infak etmezsiniz ya? Allah yolunda maldan harcayacağınızın mükâfatı size fazlasıyla ödenecektir. Siz (bu hususta) haksızlığa uğratılmayacaksınız."¹⁶

"Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve açık infak edenler, kat'iyen kesat bulmayacak bir kazanç umabilirler."¹⁷

“Allah ribânın (karıştığı malın) bereketini giderir, sadaka ve zekât (ı verilmiş malın) bereketini artırır.”¹⁸

“Bir mal ki, siz ondan infak ederseniz, Allah halefini ve karşılığını ihsan eder”¹⁹.

Zekât verenin Allah katında mânevî olarak alacağı mükâfatı kabul etmekle birlikte, maddî olarak elde edeceği karşılığın ne olacağını bu âyetler vesilesiyle bir daha düşünmek faydalı olacaktır. Dikkat edilirse, ikinci âyette, “Allah yolunda harcama yapanın hali, yedi başak bitiren, her başakta yüz tane bulunan bir tohum”a benzetilirken, yani bire yedi yüz kazanacağı vurgulanmaktadır. Dördüncüde bu, “harcayacağınızın mükâfatı size fazlasıyla ödenecektir”, beşinciye “rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve açık infak edenler kat’iyen kesat bulmayacak bir kazanç umabilirler” şeklinde ifade edilmekte; altıncıda “riba karışan muamelelerin malın bereketini götüreceği, sadakanın (zekâtın) ise malı artıracacağı”, son âyette de Allah’ın harcananın “halefini ve karşılığını ihsan” edeceği dile getirilmektedir. Özetle belirtmek gerekirse, bir ekonomistin ifadesiyle “zekât, hem zenginin, hem de yoksulun yararına” işleyen malî bir ibâdet ve uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Zekâtın Hedefi, Fakirlerin Refahtan Pay Almasını Sağlamak ve Yoksullaşmasını Önlemektir

İslâmî literatürde zengin, orta sınıf ve yoksul sözcüklerinin anlamına ilişkin bir açıklama yoktur. Fakat bazı çağdaş araştırmacılara göre 10.000 dirhem veya daha fazla gümüşe sahip olan zengin; 200 ila 10.000 dirheme sahip olan orta; bundan daha azına mâlik olansa yoksul sayılmıştır.²¹

Her vergi sisteminde olduğu gibi, İslâm iktisâdiyatında da zekâtın muaf tutulan asgarî bir had vardır, o da aslî ihtiyaçtan fazla servetin nisap

denen şer’î ölçüden az olmasıdır. Hz. Peygamber’in hadislerinde mal, para, hayvanlar ve ürünler gibi her çeşit malın nisabı bildirilmiştir. Ayrıca İslâm âlimleri her mezhebe göre, onu ayrı ayrı açıklamışlardır. Büyük İslâm âlimlerinden Şah Veliyyullah Dehlevî bunları karşılaştırmış ve Hz. Peygamber zamanında orta halli bir ailenin geçimini sağlayacak gelire denk olduğu sonucuna varmıştır.²²

Buna göre, asgarî bir haddin (nisabın) konulması ve bunun günümüzde alt, orta veya daha yukarı seviyedeki bir orta sınıftakinin ekonomik duruma denk olması, ancak ihtiyaçlarını karşılayabilecek vaziyette olan (veya geliri ile gideri aynı) kimseleri zekâtın muaf tutmak amacına yöneliktir. Bu, insanların aralarındaki malî farka göre zekât vermekle mükellef bulunmaları hususunda modern ekonominin çok önemli bir esası olduğu gibi, orta ve alt gelir grubunda bulunanların daha da yoksullaşıp sefaletten pay almalarını önleyerek sosyal adaleti yaygınlaştırmaktır.

Ayrıca zekât, “iş yapmak isteyenlere sermaye vermek, üretim yapabilmek için gerekli alet ve makinaları vermek, evlenmek isteyenlere düğün masrafı vermek, öğrenim masraflarını ve benzerlerini vermek gibi yardımları kapsar.”²³ Hedef sadece zarurî ihtiyaç maddelerinin karşılanması değil, insana layık bir refah seviyesine ulaştırmaktır.

Bu hususta zekâtın fakire ne kadar verileceği bize ışık tutacaktır. Hz. Ömer (r.a.), “Zekât verdiğinizde (fakirin ihtiyacını giderecek, bir daha muhtaç duruma düşmeyip normal bir geçim seviyesine çıkaracak miktarda verip) zenginleştiriniz.”²⁴ buyurmaktadır. Öyleyse, zekât verilince, bu miktar fakirin ihtiyacını karşılamalı ve onu bir iş sahibi yapmalı, bir daha alan el değil, veren el olmasını sağlamalıdır. Aksi

takdirde, 50-100 lira gibi cüz'i miktarda verilirse, fakirler yine fakir kalacak, daima sefaletten pay almaya devam edecek ve hayırlı “veren el” durumuna yükselemeyecektir. Hâlbuki zekâtın maksat, Seyyid Sabık'a göre, fakiri darlıktan refaha çıkarmak, bir daha sıkıntıya düşmemesini sağlamaktır.²⁵

Zekât Sosyal Bütünleşmeyi Sağlar

Genel bir değerlendirme yapıldığında zekât sosyal bakımdan kardeşlik, dayanışma ve paylaşma duygularını geliştirir.²⁶ Zekât veren kişi psikolojik

“Zekât tam olarak verildiğinde toplumda yakınlaşma, dayanışma, kardeşleşme, bütünleşme meydana gelir. Çünkü böyle bir yerde zengin-fakir çatışması olmaz; yoksul, zengin kardeşinin malını korur, zengin kardeşini veli nimeti olarak görür.”

olarak servetini mümin kardeşiyle paylaşmanın hazzını ve mutluluğunu yaşar. Muhtaçların verdiği parayla ihtiyaçlarını sevinç içerisinde giderdiklerini, karınlarını doyurduklarını, yüzlerinin güldüğünü, memnuniyet duyduklarını gördükçe, mânen daha da mutlu olur, huzur bulur. Zekât tam olarak verildiğinde toplumda yakınlaşma, dayanışma, kardeşleşme, bütünleşme meydana gelir. Çünkü böyle bir yerde zengin-fakir çatışması olmaz; yoksul zengin kardeşinin malını korur, işçi patronunun makinalarına kendi malı gibi iyi bakar, kollar, ona bir zarar gelmesini istemez, zengin kardeşini veli nimeti olarak görür. Böylece, bir hadiste vurgulandığı üzere, hayat gemisi içinde birbirlerini gözetip birbirlerine destek olarak yaşarlar ki, İslâm toplumlarının bugün için çok muhtaç olduğu toplumsal bütünleşme de gerçekleşmiş olur. ■

DİPNOTLAR

- 1 Er, İzzet, Sosyal Gelişme ve İslâm, İstanbul: Rağbet Yay., 1999, s. 14 vd.
- 2 Erkal, Mehmet, “Zekât”, DİA, XXXIV (İstanbul, 2013), s.197.
- 3 Mü'minûn, 23/1-4.
- 4 Mâide, 5/55; A'râf, 7/156.
- 5 Buhârî, “Zekât”, 130; İbn Mâce, “Zekât”, 1/568:1783.
- 6 Konunun teferruatı ile sosyal gelişme ve sosyal tekâmül açısından değerlendirilmesi için bk. Er, İzzet, a.g.e., s. 94 vd.
- 7 Mannan, M. A., İslâm Ekonomisi, (çev. B. Zengin, T. Ömeroğlu), İstanbul, 1976, s. 502.
- 8 Terör örgütlerinin zekât topladıkları göz önünde bulundurulursa, bugün için müslümanların zekâtının zayı olmaması ve ihtiyaç sahibine ulaştırılması açısından Kurban ve Hac ile ilgili düzenlemede olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'na toplanması çok yerinde olacaktır. Nitekim Prof. Dr. Hayrettin Karaman hocamız da bir toplantının zekâtla ilgili kararlarını değerlendirirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nda “Zekât ve Hayır Hizmetleri Genel Müdürlüğü” kurulmasını teklif eder (29 Ekim 2015, Yeni Şafak). 2010 yılında çıkarılan Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilât kanununda bu husus Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü görevleri arasında yer almış olup, en azından şimdilik bir daire başkanlığı olarak işlerlik kazandırılmayı beklemektedir.
- 9 Haşr, 59/7.

- 10 Zuhurf, 43/32.
- 11 Tirmizî, “Zekât”, 111/23; 641; Ebû Ubeyd, “Kitâbü'l-Emvâl”, Kahire, 1395/1975, s. 547.
- 12 Mannan, a.g.e., s. 413; Kurtkan, Malî Sosyoloji, İstanbul, 1968, s. 65 vd.
- 13 Bakara, 2/219.
- 14 Bakara, 2/261.
- 15 Tevbe, 9/103.
- 16 Bakara, 2/272.
- 17 Fâtır, 35/29.
- 18 Bakara, 2/276.
- 19 Sebe', 34/39.
- 20 Mannan, a.g.e., s. 413.
- 21 Mannan, a.g.e., s. 112 vd.
- 22 Şah Veliyyullah Dehlevî, Hücetü'llahî'l-Bâliğa, Kahire, ty, 11/506.
- 23 M. Mübarek, İslâm'da İktisat Nizamı, İstanbul, 1980, s. 200.
- 24 San'ânî, Musannef, II, Beyrut, 1972, s. 151: 7286; Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 676:1778.
- 25 S. Sabık, Fıkhu's-Sünne, II, Beyrut, ty., s. 384.
- 26 Hadislerle İslâm, II, Ankara: DİB Yay., 2014, s. 460.

YARDIMLAŞMANIN İNSAN PSİKOLOJİSİNE ETKİLERİ: YARDIMLAŞMAK HUZUR VERİR

Doç. Dr. Saadettin ÖZDEMİR
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

İslâm dininde iman esaslarından sonra en önemli yeri ibâdetler almaktadır. İslâm'da değer verilen ve önemli bir yer tutan ibâdetleri, imanla ilişkisi açısından Allah'ı kalbine yerleştirme, O'na bağlanma, O'na yaklaşma, O'na tazim olarak değerlendirmek mümkündür. İbâdetler, Yaratıcı'ya olan sevgi ve saygıyı gösterme şeklidir. O'na olan bağlılığın tezahürüdür.

İnsan ibâdet ederken Allah'ın kendisinden istediklerini yaparak O'nu kalbine yerleştirmesi, O'nunla beraber yaşaması, her an O'nu hatırlaması, böylece kötü isteklerini engellemesi, kendisinde bulunan şefkat, merhamet gibi duygularını doyuma ulaştırması ve bu tertemiz olan duygularını kirletmemesi gerekir.¹ Allah insanlara yapabileceği kadar bir yükümlülük vermiştir. Nitekim bu durum bir âyetle şöyle ifade edilmektedir. *"Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..."*²

İnanan insanın hayatının önemli bir bölümünü oluşturan ibâdetlerin, bireyin hayatını düzenlemede ve mânevî doyum ve huzura ulaştırmada büyük rolü vardır. İbâdetler, sonsuz bir güç ve kudret önünde

saygı duyma, eğilme, onun isteklerini yerine getirme, onun yolunda servetini harcama gibi, bireyi ferdi mutluluk ve huzura götüren bir etkiye sahiptirler.

İnsanın bilerek, duyarak ve ilâhî zevke vararak yapmış olduğu her ibâdet, onu ahlâkî bakımdan olgunluğa götürür ve maddî şeylere bağlanıp kalmaktan kurtararak düşünce ve tefekkür ufkunu genişletir. Ayrıca insan, ibâdet vasıtasıyla tabiat âleminin üstünde ve tabiatın her zerresine hâkim olan Allah'a sığınır. Böylece maddiyat içinde boğulup kalmaktan kurtulur. Bunun sonucu olarak da maddî ve mânevî açıdan kemale ulaşır.³

İslâm dininde muhtaçlara, düşkünlere yardım etmek vazgeçilmez bir prensiptir. İslâm hayırda yardımlaşmayı hoş görmüş, teşvik etmiş, yardım edenlere büyük mükâfatlar verileceğini bildirmiştir.⁴ Buna rağmen vermeyenlerin, vermenin zevkini tatmayanların da büyük bir mükâfattan mahrum kalacaklarını bildirmiştir.

Kâinatın yaratıcısı ve sahibi yüce Allah'tır. Mal, mülk, dünya, dünyadakiler ve yaratılanlar arasında

farklı konuma sahip olan insan da O'nundur. Her şeyin sahibi olan Allah, mülkünde istediği gibi tasarruf edebilir. Kur'ân'da *"Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁵ buyrularak insanın, elinde bulundurduğu ve bilmeyerek kendisine ait olduğunu iddia ettiği mal ve mülklerin Yaratanı'na ait olduğunu bilmesi istenmektedir.⁶ Bu açıdan bakıldığında birey hiçbir şeyin asıl sahibi değildir. Her şeyi veren Allah ise, O'nun verdiği maldan, yine O'nun rızası için bir kısmını fakirlere vermesi ne kadar güzel bir davranış olur. Nitekim bir âyette *"(Mü'minler) onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır."*⁷ buyrularak veren kul övülmekte, takdir edilmek-

tedir. Görüldüğü gibi insan, zekât verirken kendisinden bir şey vermemekte sadece bir emanetçi olarak, kendisine emanet edilenleri sahiplerine ulaştırmaktadır. Dolayısıyla hem insanî, hem de Rabbânî bir eylem gerçekleştirmiş olmaktadır.

Zekât ibâdeti, ferdin bir yönden Rabb'i diğer yönden de toplumla arasında kurulan bir bağıdır. İslâm, zekâtı farz kılmakla müslümanın dikkatini bir açıdan Allah'ın kendisine verdiği nimetlere şükretmesinin zaruretine, diğer açıdan da bir vücudun organları gibi birbiriyle yardımlaşma içerisinde olmaları gerektiğine vurgu yapmak istemiştir denilebilir. İşte hem maddî-mânevî hem de dünyevî ve uhrevî yönü olan bu dayanışma ve yardımlaşma ruhundan zengin fakir bütün müslümanlar faydalanmaktadır.⁸

Zekât vermekle, zenginden fakire karşı sevgi, şefkat ve merhamet duyguları gelişirken fakirden zengine karşı da hürmet ve saygı hisleri gelişir. Kıskançlık, düşmanlık, haset gibi duygular ortadan kalkar. Zengin, fakire zulmetmediği gibi onu minnet altında da bırakmaz. Fakirde de zengine karşı zillet, kin ve nefret gibi duygular oluşmaz.

Zekâtın hem ibâdet hem de iktisadî ve ictimai yönü vardır. Yani birey zekât vermekle Allah'a karşı vazifesini yapmış ve bütün mülkün Allah'a ait olduğunu itiraf etmiş olmakla birlikte cemiyette suç işleyebilecek, fıkırlık ve yoksulluktan dolayı hırsızlık yapabilecek durumda olanları kötülüklere bulaşmaktan kurtararak hayırlı bir işe vesile olmuş olur. İşte İslâm'ın zekâtla hedefi tek taraflı değildir, hem zengin, hem de fakir için sayılmayacak kadar çok hikmetleri barındırır.

Daha önce de sözü edildiği gibi zekât, insandaki merhamet duygusunu geliştirir, şefkat meylini artırır ve insana gönül zenginliği kazandırır. Onun sert ve kaba olmasını engeller. İnsan, hayırlı ve güzel işleri yapmak için gayret gösterir. Yine zekâtla ihtiyaç ve sıkıntı içinde bulunan kimselerin zorunlu ihtiyaçları karşılandığı için zengin-fakir arasında bir yaklaşma ve kaynaşma meydana gelir. Yoksul kimseler, varlıklı ki-

şilere haset etmez. Bu suretle servet de emniyet altına alınmış olur.

Ayrıca insan hayatında önemli bir fonksiyonu olan zekâtın, hem ibâdet hem de sosyal ve ekonomik yönden ferdi etkilediği âşikârdır. Zengin olan fert zekâtını vermekle Allah'a karşı görevini yapmış, her şeyin Allah'a ait olduğunu itiraf etmiş olur. Zekâtı alan fakir de kendisine verilen zekâttan dolayı zengine karşı sevgi ve saygı besleyeceği gibi, Allah'a da böyle bir ibâdeti zenginlere farz kıldığı için şükredecektir. Yine ekonomik hayat canlanacak, sosyal istikrarsızlıklar ortadan kalkacak, insanlar arasında dayanışmaya bağlı, mutlu bir hayatın kurulması yönünde bir adım atılmış olacaktır. Diğer taraftan zekât, verilen kişiyi zaruri ihtiyaçların esiri olmaktan kurtararak ferdin zillet ve yoksulluk içerisinde yaşamasını önleyecektir.

İslâm dini, ferdin, gelirini tüketim ve tasarruftan ayrı olarak, Allah yolunda kullanması gereğine işaret ederek,⁹ servetin âdil dağılımının sağlanmasında diğer sistemlerden ayrılır. Fert, zekât vermede aktif olarak yer aldığına göre, elbette bu aktivite neticesinde bir takım değişimler olması pek tabiidir. Zekât, ferdi, maddeye bağlı olmaktan kurttan ve insanı merhametli, şefkatli, nefesine karşı koyan, olgun birey haline getiren malî bir ibâdettir. Her insanda mal-mülk sahibi olma isteği ve gayreti vardır. Bunun için insanlar devamlı olarak gayret sarf etmekte ve türlü zahmetlere katlanmaktadır. İnsandaki bu sahip olma isteği, duygusu bir hadiste şöyle ifade edilmiştir. “İnsana altın dolusu bir vadi verilse, ikincisini isterdi. İkincisi verilse, üçüncüye tamah ederdi. İnsanoğlunun karnını ancak toprak doyurur. Tevbe edenlerin de Allah tevbesini kabul eder.”¹⁰ İşte sınırı olmayan bu mal ve mülk edinme hırsını kırarak olan ibâdet, zekâttır. Bu hadise açıklık getir-

mesi bakımından diğer bir hadiste ise “Dünyada malı çok olanlar, kıyamet gününde sevabı az olanlardır. Ancak Allah'ın kendisine mal verip, onu hayır hasenata sarfedenler müstesnadır”¹¹ buyrulur mal ve servet biriktirmenin olumsuz bir davranış olmadığı, fakat burada asıl olanın sahip olunan maldan başkalarının, özellikle ihtiyaç sahiplerinin de istifadesine sunmanın önemli olduğu üzerinde durulmaktadır.

İslâm, insanın gerçek mutluluğunun yalnız mal biriktirmekle değil onu Allah yolunda, toplum için harcamakla mümkün olduğunu yaşayarak öğrenmeleri için fertlere zekâtı emretmiştir. Zekât, mal sevgisi neticesi fertte meydana gelen istifçilik ve stokçuluk gibi kötü alışkanlıkları da ortadan kaldıracı bir unsurdur.

Zekât, müslümanın ruhunda, Allah'ı zikretme, kendisine yaptığı ihsan ve iyiliklerini itiraf etme duygusunu uyandırır. Bu da ancak dinin fertten yapılmasını istediği zekât ibâdetiyle mümkündür. Zekât, bu ibâdeti yerine getiren ferdi topluma bağlar. Bu bağın iskeleti sevgi ve kardeşliktir. İnsanlar bir başkasının, kendisi için yararlı şeyler istediğini, hayır için çalıştığı ve zarardan korumak için gayret sarf ettiğini görünce haliyle ona karşı iyi hisler besler, onu sevmeye ve gönlü ona meyler.

Zekât aynı zamanda verenin malına bereket katar ve artırır. Çünkü mal sahibinin zekât olarak verdiği az bir meblağ sebebiyle kendisine daha fazlası gelebilmektedir.¹² Aslında fert, zekâtını vermekle içinde yaşadığı toplumun refahı ve mutluluğu için de katkıda bulunmuş olur.

Bilindiği üzere insanda bazı güdü ve dürtüler vardır. Bunlardan birisi de cimriliktir. Bireyin sahip olduğu cimrilik hissini yenebilmesinde zekâtın katkısı hiç şüphesiz büyüktür. Zekât, kişiyi cimrilik has-

“İslâm, insanın gerçek mutluluğunun yalnız mal biriktirmekle değil onu Allah yolunda, toplum için harcamakla mümkün olduğunu yaşayarak öğrenmeleri için fertlere zekâtı emretmiştir. Zekât, mal sevgisi neticesi fertte meydana gelen istifçilik ve stokçuluk gibi kötü alışkanlıkları da ortadan kaldıracı bir unsurdur.”

“Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir.” (Fussilet, 41/46)

talığından kurtaran en etkili rehabilite yöntemidir. İslâm'ın istediği şekilde her sene sahip olduklarının bir kısmını ihtiyaç sahibi kimselere veren fert, başkalarına vermeye alışır. Maddenin ve menfaatin esiri olmaktan kurtulup, maddeye karşı üstünlük elde eder.¹³ Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in bir âyetinde de ifade edildiği gibi¹⁴ nefsin cimriliğinden kurtularak, feraha ermiş olur.

Zekât, kişiyi cimrilikten kurtardığı ve cimrilik hastalığına yakalanmasından koruduğu gibi, onu harcamaya da alıştırır. Alışkanlığın insan tabiatındaki yeri önemlidir. Öyle ki, alışkanlık insanın ikinci tabiatıdır dahi denilmiştir. İşte her sene mallarının zekâtını istendiği şekilde veren kimsede planlı ve programlı vermek ve harcamak, bir alışkanlık, temel bir özellik haline gelir.¹⁵ Psikolojik olarak değerlendirildiğinde ise, elindeki ekonomik birikimi olan paranın bir kısmını başkasına veren kişi, o insanların kalplerinde bir yer ettiğini, kendisi hakkında iyi düşüncelere sahip olduğunu, iyi dileklerde bulunduğu ve her zaman kendisine karşı bir koruyuculuk görevi yapıldığını bilir. Kaldı ki, insan elinde bulunan malını vermekle, malının çoğalmasına sebep olmaktadır. Bu konuda bir âyette “Allah yolunda her ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasına verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹⁶ buyrularak Allah için harcamanın malı bereketlendireceği ve Allah'ın daha çok artıracığı müjdelenmiş olmaktadır. Bu âyette kastedilen harcama türü zekâttır. Diğer bir âyette ise “Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcar-

lar”¹⁷ buyrularak hem bu harcamaya açıklık getirilmiş hem de önemine dikkat çekilmiştir. Çünkü söz konusu harcamaya ailesi ve çocukları için yapmış olduğu harcamalar da girmektedir.

Kur'an'ın ifadesiyle zekât vermeyen kişi egoisttir.¹⁸ Zekât veren kişi ise, yalnız kendini değil, toplumdaki diğer insanları da düşünen bir kişidir, bencil değildir. Zekât verme onda bir alışkanlık oluşturur, diğer zamanlarda da ihtiyaç sahiplerine yardım eder. Burada konuyla ilgili şu hususu da belirtmekte yarar vardır: İslâmiyet, bireyin sahip olduğu maddî ve mânevî imkânları önce kendisi, sonra da cemiyeti ve ait olduğu insanlık için yararlı kılmayı amaçlamaktadır. Yardımlaşma ve dayanışma ruhunda esas olması gereken, zekât ibâdeti sonucu alan kişide mahcubiyet ve ezikliğin, verende de gösteriş ve riyanın olmamasıdır. İbâdet, ancak o zaman amacına ulaşmış olur.

Fert, zekâtını vermekle Allah'ın nimetlerine şükretmiş, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış olur. Yüce Allah'ın kemal sıfatlarından biri de, menfaat gözetmeden hayrı, rahmeti, ihlâsı ve bolluğu yaymasıdır. İnsanın gücü nispetinde bu sıfatları kazanmaya çalışmak Allah'ın sevdiği ahlâk ile ahlâklanmaktır. Bu da insanî olgunluğun zirvesidir.¹⁹ Bir diğer husus ise, zekât veren fert her yıl zekât vermekle yıldan yıla azalacak (her sene zekât verdiğinde malın bir kısmı azalmaktadır) olan malının bir gün tükeneceği düşüncesiyle ister istemez yatırım yolunu seçecektir. Yani maddî birikimini âtil olmaktan çıkarıp piyasanın hareketlenmesi için kullanabilecektir. Bu da

hem kendisi hem de toplum için son derece faydalı olacaktır. Çünkü işsizlere iş imkânı açılacak, zengin daha çok kazanacak daha çok zekât verecektir. Böylelikle zengin kazanarak ve yardım ederek mutlu olurken, fakir de kendisine yapılan yardımdan dolayı sevinçli ve huzurlu olacaktır.

Zekâtın verilmemesi durumunda, fakirlerle zenginler arasındaki yakınlaşma ve uçurum iyice derinleşir. Bu durum sosyal patlamalara neden olabilir. Bunun neticesi toplumda sonu gelmeyen sınıf mücadeleleri başlayabilir. Bu tür çalkantı ve patlamalar neticesinde –bazı ülkelerde görüldüğü gibi (Brezilya)- mal-mülk yağma edilebilir. Bundan hem zengin hem fakir zümre de etkilenir. Gönül hoşluğuyla zenginin fakire vermiş olduğu zekât, cimrice biriktirme ile müsriflik arasında bir denge unsuru olarak, toplumsal huzura da önderlik eder. Gelir ve servet âdil bir şekilde dağıtıldığı zaman bu ikisi en aza indirgenmiş olur. Böylelikle zekât toplumda bir çeşit sosyal sigorta görevini yerine getirmiş olur.²⁰ Böylelikle zekât toplumda meydana gelebilecek çeşitli sarsıntıları daha başlamadan ortadan kaldıran, toplumsal bir ibâdet özelliği taşır. Çünkü zekâtın fertlerde meydana getireceği etki, toplumsal kaynaşma ve yakınlaşmayı gerçekleştirecektir. Zekât, vermekle eksilmeyen, huzuru arttıran ve cemiyetin düzenini sağlayan, sevgi ve muhabbetin en güzel vesilesi, fakirin yüzünü güldüren, zenginin itibarını artıran, sosyal denge unsuru bir ibâdet özelliği taşımaktadır.

Yine aynı şekilde zekât, fertlerin birbirlerine kar-

şı dayanışmasını sağlarken sevgi, şefkat ve merhamet duygularını da uyandırır. Diğer taraftan kıskançlık, düşmanlık ve haset duygularını etkisiz duruma getirir. İnsanda yaratılışı gereği mala karşı düşkünlük gibi fena duyguları tedavi eden zekât, fertleri daha çok vermeye, paylaşmaya alıştıırır. Zekât, bütünleştiren bir ibâdet olması hasebiyle ekonomik hayatla sosyal hayatı, maddî hayatla mânevî hayatı kaynaştırmaktadır. Zekât sosyal yardımlaşmayı sağlam dinamiklere bağlayan, sosyal adâleti, huzur ve mutluluğu topluma yayan ve yerleştiren bir ibâdetir.

Başka bir açıdan bakacak olursak, fertte hem “sahip olmak” hem de “olmak” hissi vardır. Ferdin ulaşmak istediği ve doğuştan olan o his aslında “olmak”ın eğilimidir. Toplumun fertleri arasında gerçek uyum ve huzur dolu bir yaşantının gerçekleşebilmesi için toplumların “sahip olmak” yapısından “olmak” yapısına geçmeleri arzu edilir. Toplumun huzuru açısından bu düşünce yapısına sahip olmaları hep arzu edilen bir durumdur.²¹ Ferdin, kazanmış olduğu maldan hiç karşılık beklemeden vermesini, basit bir davranış olarak kabul etmek mümkün değildir. İşte “olmak” denilen duyguyu kendinde hissedenden bir fert, ancak karşılıksız verebilir. İnsanları sevmeyen veya egoist olan bir kişinin zekât verebilmesi çok güçtür. Fakat insanları sevmek kendi “ben”ini bir kenara itebilmek, çalışarak kazandığından ve kendinde var olandan başkalarına, belki de hiç tanımadığı, bir menfaat beklemediği kişiye verebilmek, fertteki “olmak”ın belirtileridir.²² ■

DİPNOTLAR

- 1 Kardavî, Yûsuf, İbâdet, (çev. Hüsamettin Cemal), Trabzon: Pınar Yay., 1986, s. 127.
- 2 Bakara, 2/185.
- 3 Akseki, A. Hamdi, İslâm, İstanbul: Matbaa-i Ebû Ziya, 1943, s. 443-445.
- 4 Bakara, 2/177; Tevbe, 9/71.
- 5 Rûm, 30/27.
- 6 Muhammed Ebû Zehrâ, İslâm'da Sosyal Dayanışma, (çev. E. Ruhi Fiğlalı-Osman Eskicioğlu), 3. Bas., İstanbul: Yağmur Yay., 1981, s. 154,155.
- 7 Enfâl, 8/3,4.
- 8 Draz, M. Abdullah, İslâm Hakkında Bazı Görüşler, (çev. Ali Özek), İstanbul: Hüsnü Hayat Mat., 1977, s. 46.
- 9 Tevbe, 9/34,35.
- 10 Müslim, “Zekât”, 39.
- 11 Buhârî, “Rikâk”, 13.
- 12 Kardavî, Yûsuf, İslâm Hukukunda Zekât, (çev. İbrahim Sarmış), İstanbul: Fatih Mat., 1984, II, 374-378.
- 13 Karaman, Hayreddin, Özek, Ali, Aydın, M. Âkif, Erkal, Mehmet, İbâdet ve

- Müessese Olarak Zekât, İstanbul: Yaylacık Mat., 1984, s. 186,187.
- 14 Haşr, 59/9.
- 15 Karaman, Özek, Aydın, Erkal, İbâdet ve Müessese Olarak Zekât, s. 187.
- 16 Sebe, 34/29.
- 17 Bakara, 2/3.
- 18 Leyl, 92/5-10.
- 19 Kardavî, İslâm Hukukunda Zekât, II, 369.
- 20 Nakvi, N. Haydar, Ekonomi ve Ahlâk, (çev. İlhan Kutluher), İstanbul: İnsan Yay., 1985, s. 108; Karaman, Özek, Aydın, Erkal, İbâdet ve Müessese Olarak Zekât, s. 194; Yavuz, Yunus Vehbi, İslâm'da Zekât Müessesesi, 5. Bas., İstanbul, 1983, s. 78,79.
- 21 Fromm, Erich, Sahip Olmak Ya Da Olmak, (çev. Aydın Arıtan), İstanbul, 1990, s. 129-138.
- 22 Bu makalenin yazımında, İslâm'da İbâdet Psikolojisi (Namaz-Zekât), Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri, Erzurum 1992, adlı çalışmamızdan yararlanılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürü Mustafa TUTKUN'la Söyleşi

Fulya İBANOĞLU, Hilal FERŞATOĞLU

Mustafa TUTKUN Kimdir?

1972 yılında Çanakkale Biga'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Çanakkale'de tamamladı. 1990 yılında Çanakkale İmam Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde üç yıl eğitim aldı. Daha sonra bu bölümü bırakarak Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Uluslararası İlişkiler bölümünü tamamladı. 1999 yılında Kosova'ya giderek 4 yıl boyunca bir sivil toplum kuruluşunun Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'taki çalışmalarını yürüttü. 2003-2005 yılları arasında çocuklarda karakter eğitimi üzerine yayınlar yapan bir derginin kuruluşunu üstlendi.

2005 yılından bu yana uluslararası faaliyetleri bulunan sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yaptı. Türkiye Diyanet Vakfında Haziran 2011'de Dış İlişkiler Müdürü olarak göreve başlayan ve 23 Ocak 2012 tarihinden bu yana Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdür Yardımcılığı görevini yürüten Mustafa Tutkun, Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyetinin aldığı karar doğrultusunda 9 Mayıs 2016 tarihi itibarıyla Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürü olarak atandı.

Türkiye Diyanet Vakfı ülkemizin önde gelen sivil toplum kuruluşları arasında yer alıyor. Vakfın faaliyet alanlarından kısaca bahseder misiniz?

Vakıf geleneği, İslam medeniyetinin insanlığa bir hediyesidir. Ecdadımız bu kutsal emanete sahip çıkarak, vakıflar vasıtasıyla dinimize ve milletimize büyük hizmetler yapmış; Türkiye Diyanet Vakfı da İslam medeniyetindeki bu iyilik halkasının bir devamı olarak 13 Mart 1975 tarihinde kurulmuştur.

Din hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaşması ve dini hizmetlerde görev alacak neslin yetiştirilmesi gayesiyle çıkılan bu kutlu yol, alicenap milletimizin güçlü desteği, Diyanet teşkilatımızın, Vakfımızın ve Vakfımıza gönül verenlerin gayretli çalışmalarıyla büyüyerek çok şükür bugün yedi kıtaya ulaşmış durumdadır. Özellikle son dönemde hayata geçirilen projelerle Türkiye Diyanet Vakfı ülkemizde ve dünyanın dört bir tarafında mağdur ve mazlumlara milletimizin

şefkat ve merhamet elini uzatan uluslararası bir sivil toplum hareketine dönüştü.

Türkiye'de şube sayımız 1.000'e ulaştı, dünyanın 135 ülkesinde faaliyetlerimiz var. "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır" düsturuyla bütün insanlığın hizmetinde olma gayesiyle çalışıyoruz. Bu çerçevede, gerek Türkiye'de gerekse dünyanın dört bir yanında eğitimden kültüre, sosyal ve hayrî hizmetlerden dini hizmetleri destekleme faaliyetlerine, cami ve eğitim binaları inşası ve uluslararası yardım çalışmalarına kadar geniş bir alanda, din, dil, ırk, renk ve cinsiyet ayrımı yapmadan faaliyetlerimizi sürdürüyoruz.

TDV'nin çalışma yaptığı alanlardan birisi de hayrî ve sosyal yardımlar. Bu yardımlar için zekat bağışı da kabul ediyorsunuz. Öncelikle TDV olarak zekat konusunda neler yapıyorsunuz? Bu konuda yapılan hizmetleri ve çalışmaları bizlerle paylaşabilir misiniz?

Yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiğimiz

sosyal ve hayri faaliyetlerle milletimizin Vakfımıza emanet ettiği bağışları ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyoruz. Bu çerçevede ihtiyaç sahibi insanları tespit ederek bu kişilere aynî ve nakdî yardımlar yapıyoruz. Tabi bu yardımları, hayırseverlerimizin bizlere emanet ettiği bağışlar vasıtasıyla yapıyoruz. Bunlar arasında zekat bağışları da var.

Bildiğiniz gibi zekat, İslam'ın temel ibadetlerinden birisidir. İslamiyet'in bir diğer temel kanadı da namazdır ki o dinin esas direğidir. Namaz, İslam'ın olmazsa olmazıdır. Zekât da İslam'ın köprüsüdür. Bu, insanı öbür âleme bağlayacak bir köprü olduğu gibi aynı zamanda fakirlerle zenginleri birbirine bağlayan bir köprüdür. Vakıflar da veren el ile alan eli buluşturan iyilik ve hayır kurumlarıdır. Bu çerçevede biz Türkiye Diyanet Vakfı olarak, hayırsever milletimiz ile ülkemizde ve gönül coğrafyamızdaki ihtiyaç sahipleri arasında bir iyilik ve hayır köprüsü vazifesi görüyoruz.

TDV zekatları kimler aracılığı ile topluyor ve zekatlar kimlere nasıl ulaştırılıyor?

Zekat, Müslümanların mal ile yaptıkları ibadetler-

den biri. Asgarî zenginlik ölçüsüne sahip kişiler, borçtan ve aslî ihtiyaçlarından fazla mallarının bir kısmını yılın herhangi bir zamanında bir ihtiyaç sahibine vermektedir. Türkiye'de de insanlar mallarından bir miktarı tanıdıkları veya hiç görmedikleri kişilere vermektedirler. Bu yardımlar son yıllarda vakıf ve dernekler üzerinden de gerçekleştirilmekte.

Zekat yılın her döneminde yerine getirilebilecek bir ibadet olmakla birlikte rahmet ve bereket ikliminden daha fazla istifade etmek amacıyla vatandaşlarımız daha çok Ramazan ayını tercih ediyor. Türkiye'de insanlar yardım ve bağışa büyük önem veriyor. Özellikle yılın belli zamanlarında bireysel olarak veya kurumlar aracılığıyla yardımlarını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaya gayret ediyorlar. Biz de bu çerçevede Ramazan ayında düzenlediğimiz yardım programı kapsamında, milletimizin vakfımıza emanet ettiği zekat ve fitreleri yurt içinde yoksullara, kimsesizlere, yetimlere, yurt dışında 135 ülkede de buralarda yaşanan kriz, savaş ve doğal afet sonucu ihtiyaç sahibi durumuna düşmüş insanlara ulaştırıyoruz.

Ramazan ayında “Zekat-fitre kardeşlerimize ulaşıyor” teması ile vatandaşlarımızdan ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere zekatlarını talep ediyoruz. Zekat bağışlarını “bankalar, internet sitemiz üzerinden, müftülüklerimiz, TDV şubeleri ve genel merkezimizde makbuz karşılığında” kabul ediyoruz. Bu kapsamda vakfımıza 2015 yılında 3 milyon 974 bin 452 TL zekat bağışı yapılırken, 2016 yılında 6 milyon 429 bin 747 TL zekat bağışı gerçekleşti.

Milletimizin vakfımıza emanet ettiği zekat ve fitreleri yurt içinde ve yurt dışında ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyor; Ramazan sevincini milyonlarca Müslüman kardeşimizle birlikte yaşıyoruz. Ramazan ayının dışında da yine dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan açlık, doğal afet, savaş ve şiddetin mağdur ettiği kriz bölgelerindeki milyonlarca insana hiçbir ayırım gözetmeksizin yardım götürüyoruz.

Bizim maksadımız dünyanın dört bir yanına iyiliği yaymak. Bir olan, eğitilmiş ve yetişmiş bir ümmet için

Türkiye Diyanet Vakfı olarak büyük gayret gösteriyoruz. Bunu dünyanın dört bir tarafına ulaştırdığımız eğitim ve insanî yardım faaliyetleri ve projeler ile yapmayı hedefliyoruz. Bunun için de faaliyetlerimizi 135 farklı ülkede 2 bin partner kurumla işbirliği içerisinde yapıyoruz.

Zekatların toplanması ve dağıtılmasında sürecinde müftülüklerin rolü nedir?

Vakfımızca yapılan tüm yardımlar TDV şubeleri, il ve ilçe müftülükleri aracılığıyla yapılmaktadır. Şubelerimiz imkanları ölçüsünde talepleri karşılamaya çalışmakta, karşılayamadıkları talepler Genel Merkezimiz tarafından desteklenmektedir.

Bağışların kabul edilmesinde olduğu gibi yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması noktasında da il ve ilçe müftülüklerimizle yakın işbirliği yapıyoruz.

İhtiyaç sahiplerinin ikamet ettikleri il veya ilçede bulunan TDV şubemize, il veya ilçe müftülüğüne baş-

“ Bizim maksadımız dünyanın dört bir yanına iyiliği yaymak. Bir olan, eğitilmiş ve yetişmiş bir ümmet için Türkiye Diyanet Vakfı olarak büyük gayret gösteriyoruz. Bunu dünyanın dört bir tarafına ulaştırdığımız eğitim ve insanî yardım faaliyetleri ve projeler ile yapmayı hedefliyoruz. ”

vurmalarının ardından talepleri, belirlenen kriterlere göre değerlendiriyor, değerlendirme sonucuna göre tüm başvurular için sosyal inceleme yapıyoruz. İnceleme sonucuna göre başvuru sahiplerine taleplerine istinaden alışveriş yardım kartı, gıda kolisi, nakdî yardım gibi yardımları ulaştırıyoruz.

Vakıf olarak yurtdışı yardımlarını da partner kurum ve kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştiriyoruz. Yerel sivil toplum kuruluşları talepleri bize, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçilikleri (temsilcilikleri) ile işbirliği içerisinde ulaştırılıyor. Tanıdığımız ve birlikte çalıştığımız partnerlerimiz vasıtasıyla ülke ve bölgelerdeki ihtiyaç sahipleri ve ihtiyaç durumu tespit edilmekte, ihtiyaca göre yardımlar bölgelerden temin edilerek Vakfımız görevlileri nezaretinde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır.

İslam ülkelerinde gördüğünüz kadarıyla zekatlar noktasında Türkiye ile ilgili beklentiler neler?

İçinde bulunduğumuz dönem tarihi dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı bir dönem. Uluslararası sistemin küresel sorunlara çözüm üretmeden yetersiz kaldığı, aynı zamanda uluslararası toplumun da dünya-

nın gözü önünde yaşanan birçok trajediyi görmezden geldiği bir süreçten geçiyoruz. Aslında bir sınavdan geçiyoruz, bir insanlık sınavından... Böyle bir dönemde Türkiye yanı başımızdaki Suriye iç savaşından, Somali'deki kıtlık krizine, Myanmar'daki Arakan Müslümanlarının yaşadığı trajediye, yıllardan beri ümmetin kanayan yarası olan Filistin-Gazze meselesine kayıtsız kalmamış adeta insanlığın ortak vicdanının sesi olmuş, dünya mazlumlarının yanında yer almıştır.

Türkiye bugün insanî yardım ve mazlum milletlerin yanında yer alma noktasında bütün dünyanın takdirini toplamış durumda. Bu süreçte devletimizin ortaya koyduğu vizyon doğrultusunda biz de Türkiye Diyanet Vakfı olarak etkin faaliyetler gerçekleştiriyoruz. Bugün bütün dünyada insanlığın vicdanını kaybettiği, merhametin azaldığı, kalplerin katılaştığı bir dönemi yaşıyoruz. Böyle bir ortamda bütün mazlumlar umutlarını Türkiye'ye bağlamış durumda. Türkiye Diyanet Vakfı da gönül coğrafyamızda yaptığı çalışmalarla mazlumların umudu haline geldi. Ülkemizden, milletimizden, dolayısıyla bizlerden beklenti büyük. Bu doğrultuda daha çok mağdura, mazluma, gözyaşı dökken ümmetin her ferdine ulaşma gayreti içerisindeyiz. ■

Hat: Aydın Köse

"HADİSLERLE İSLÂM"DA ZEKÂT

-MALIN ARINDIRILMASI-*

“Kur’ân-ı Kerîm’de müşriklerden söz edilirken, “Tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir.” buyrulması, zekâtın Müslüman olmanın en belirleyici unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.”

İbni Abbâs’tan nakledildiğine göre, Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı...” (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32)

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez...” (Müslim, “Birr”, 69)

Ebû Mâlik el-Eş’arî’den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “...Zekât, (kişinin Müslümanlığının) bir delilidir...” (İbn Mâce, “Tahâret”, 5)

Kâ’b b. Ucre diyor ki: “Allah Resûlü (s.a.v.) bana şöyle buyurdu:

“Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder...” (Tirmizî, “Cum’a”, 79; İbn Mâce, “Zühd”, 22)

Veda haccı öncesiydi. Resûl-i Ekrem, yakın dostlarından Ebû Musa el-Eş’arî ve Muâz b. Cebel’i Yemen bölgesine göndermeye karar verdi. Onları çağırıp durumu anlattıktan sonra şu tavsiyelerde bulundu: “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!” Ardından Muâz’a döndü ve dinî emirler hususunda şöyle buyurdu: “Sen Ehl-i kitap (hıristiyan) olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları önce Allah’tan başka ilâh olmadığını ve benim O’nun elçisi olduğumu kabule davet et. Bu konuda itaat ederlerse, onlara günde beş vakit namazın farz olduğunu haber ver. Buna da itaat ederlerse Allah’ın kendilerine zekâtı farz kıldığını ve zekâtın zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını haber ver. Bunu da kabul ederlerse kendilerinden zekât al. Ancak zekât tahsil ederken malların

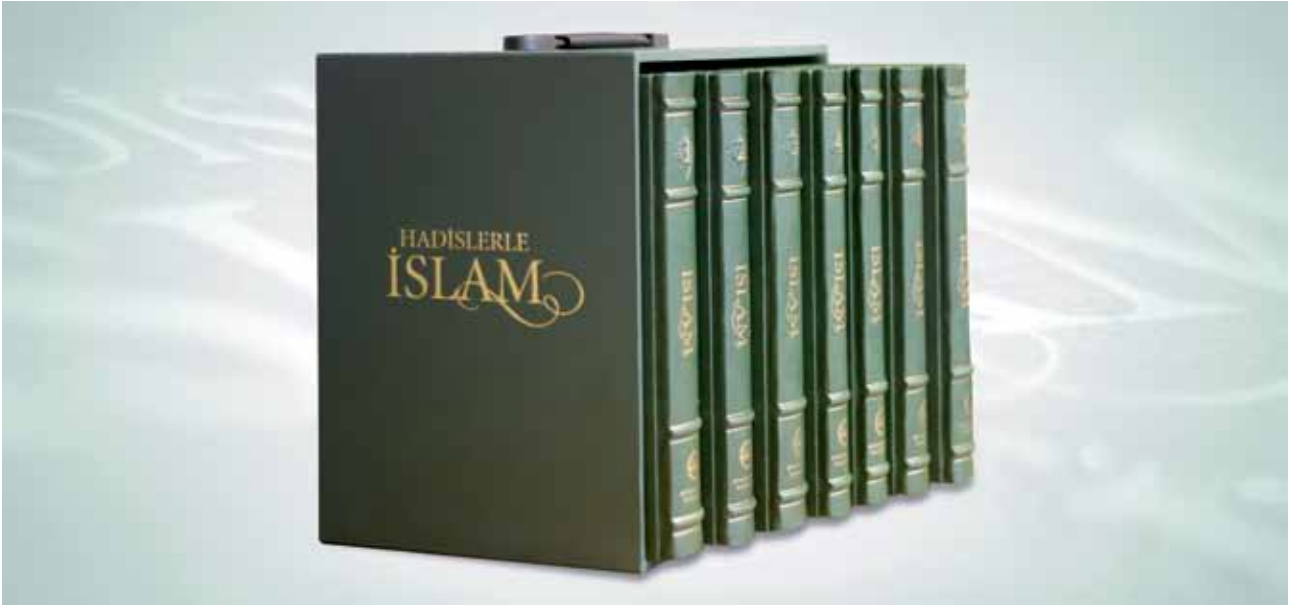
rının en değerlisini alma! Mazlum kimselerin bedduasından da sakın. Çünkü Allah ile mazlumun duası arasında perde yoktur.”

Bütün semavî dinlerde muhtaç insanların korunmasına yönelik bazı tedbirlerin alındığı ve zekâtın emredildiği görülmektedir. Tevrat’ta yabancılara, öksüzlere ve dul kadınlara zekât verilmesinin gerekliliği vurgulanırken, İncil’de zekât vermenin ahlâkî görevler gibi gerekli olduğu anlatılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de de yahudilerin zekât vermekle yükümlü tutuldukları, Hz. İbrâhim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve Hz. İsa gibi çeşitli peygamberlere de zekât ibadetinin emredildiği bildirilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de müşriklerden söz edilirken, “Tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir.” buyrulması, zekâtın Müslüman olmanın en belirleyici unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber de zekâtı İslâm’ın beş temel esasından biri olarak değerlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: “İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak.”

Kur’ân-ı Kerîm’in Mekke’de nâzil olan âyetlerinde zekâta vurgu yapılması, risâletin ilk dönemlerinden itibaren konunun önemsendiğini göstermektedir. Nitekim Ca’fer b. Ebû Tâlib Habeşistan kralı Necâşi ile konuşmasında da Peygamber Efendimizin insanlara zekât vermeyi tavsiye ettiğini belirtmiştir. İlk dönem-

*Bu yazı Hadislerle İslam (DİB. yay., Ankara 2013, s. 451-460) kitabının Zekât bölümü içinde aynı başlıkla yer alan bölümünden kısaltılarak hazırlanmıştır.

lerden itibaren sahâbe, bu ibadeti kısmen de olsa uygulamışlardı. Ancak Mekke döneminde henüz zekâtın farz oluşuna, hangi mallardan, ne kadar, ne zaman ve nasıl verileceğine dair bir âyet nâzil olmamıştı. Allah Resûlü'nün bu konuda ayrıntılı bir uygulaması yoktu. Öyle anlaşılmaktadır ki, Mekke döneminde inen âyetlerde sözü edilen zekât ve sadaka, Müslümanların gönüllü olarak yapacakları nafîle bir ibadet şeklineydi. Verilecek malın miktarı müminlerin takdirine bırakılmıştı. Malının çoğunu veren olduğu gibi, bir bölümünü veren de oluyordu. Sahâbeye yön veren o günün şartları ve ihtiyaçları idi.

Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra, şartların iyileşmesiyle daha düzenli bir yapı içinde yaşamaya başladılar. Hicretin ikinci yılından sonra Resûlullah (s.a.v.) zekâtın hangi mallardan verileceğini, verilecek malın miktarını ve şartlarını anlatarak farz olan zekâtın sınırlarını belirlemeye başladı.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sana Allah yolunda ne harca-yacaklarını soruyorlar. Deki: İhtiyaç fazlasını."* âyetiyle ancak belli bir miktarda malı olanların zekâtlı yükümlü olduğu bildiriliyordu. Aynı şekilde Allah yolunda yapılan harcamalarda, *"ne elin sıkılığı, ne de büsbütün açık olması"* istenmekteydi. Müminlerin dengeli ha-

reket etmelerine dönük bu uyarı, Peygamberimizin ashâbına tavsiyeleri ile zihinlerde iyice şekilleniyordu. Nitekim elde ettiği bütün malı getirip Allah yolunda harcamak isteyen Ebû Husayn es-Sülemî'yi kastederek Allah Resûlü, *"Biriniz, sahip olduğu bütün malını getirip, 'Bu, sadakadır.' diyor, sonra da oturup insanlara avuç açıyor. Zekâtın en hayırlısı, verildikten sonra sahibini muhtaç duruma düşürmemeyendir."* buyurmuştu. Zekât veren kişi, belirlenen miktarı dağıttıktan sonra fakirleşmemeliydi. Bu nedenle verilecek zekât miktarı hesaplanırken ailenin temel ihtiyaçları ve ticaret ehlinin demirbaş malzemeleri nisap miktarına dâhil edilmiyordu. Zamanla zenginler mallarının zekâtını bir yılda kaç kez vermeleri gerektiğini merak etmeye başladılar. Aynı zamanda fakirlerin hakkının muhafazası için de elde edilen malın zekâtının ne zaman verileceği bilinmeliydi. Resûlullah (s.a.v.), *"Allah'ın (dinine) göre, kişinin kazandığı malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekât alınmaz."* buyurarak zekâtın verileceği zaman dilimini belirlemişti. Böylece bir yıl dolmadıkça varlıklı insanlardan zekât alınmayacaktı.

Allah Teâlâ, zekât verenlerden sırf O'nun rızasını gözetenleri mükâfatlandıracağını müjdeleyerek bu ibadetin riyasız bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, zekât bir "borç/yük" gibi

algılanmamalı, gönülden yerine getirilen bir ibadet olmalıdır. Bu bağlamda Allah Resûlü, bir taraftan muhtaç insanlara yapılan yardımların Allah tarafından kabul edilip mükâfatının da sürekli artacak şekilde değerlendirileceği müjdesini verirken; diğer taraftan da zekâtı verilmeyen her bir malın, sahibi için acıklı bir azap ve silesi olacağı uyarısında bulunuyordu.

Zenginin, Rabbinin rızasına ermek arzusuyla yerine getirdiği farz bir ibadet olan zekâtın birçok hikmetleri vardır. Öncelikle zekât, bir yandan fakirlerin ihtiyacını karşılar, diğer yandan da veren kişinin şahsiyetini geliştirmektedir. Zekât, hem maldaki kirleri temizlemekte hem de sahibini arındırmaktadır. Nitekim Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben, *"Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın."* buyurmaktadır. Bu ise, zekâtın kişilere sağladığı maddî yararları vurguladığı gibi, konunun mânevî/ruhî boyutuna da işaret etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında zekât vermek, hem malın hem de nefsin temizlenmesine yardımcı olmaktadır. *"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."* buyuran Yüce Rabbiniz, insanın benliğinde yer alan cimrilik hastalığının giderilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kişi, zekât vermek suretiyle cimrilik hastalığından kurtulmakla kalmaz, aynı zamanda da kendisini cömertliğe alıştıırır. Böylece o, Yüce Allah'ın övgüsünü kazanır.

İbn Abbâs'ın anlattığına göre, *"Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!"* âyeti inince Müslümanlar bu uyarı karşısında tedirgin oldular. Artık çocukları için mal bırakamayacakları endişesine kapıldılar. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ben (konunun aslını öğrenip) sizi rahatlatırım." diyerek Allah'ın

Resûlü'ne gitti ve "Ey Allah'ın Peygamberi! Ashâbın, bu âyetin ağırlığı altında eziliyor!" dedi. Allah Resûlü onun endişesini giderecek şekilde, *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı, mirası da sizden sonrakilere kalması için farz kıldı."* buyurdu. Efendimizin bu sözleri karşısında Hz. Ömer, (sevincinden) tekbir getirdi. Bu diyalog aynı zamanda Peygamber Efendimizin, *"Altın, gümüş ve güzel elbiselelerin kulu olanlara yazıklar olsun!"* sözünden neyi kastettiğini de açıklamaktadır. Bu noktada kınanan durum mal sahibi olmak değildir. Aksine zekâtı verilen bir mala sahip olmak hem makbul hem de istenen bir durumdur. Nitekim Allah Resûlü'nün, "Salih insanlar için temiz mal ne kadar da güzeldir!" buyurması da bu duruma işaret etmektedir.

Bedenin şükür olduğu gibi, elde edilen malın da şükür vardır. Efendimiz (s.a.v.), *"Her şeyin bir zekâtı vardır. Bedenin zekâtı da oruçtur."* buyururken insanın sahip olduğu her bir nimete karşı şükretmesi gerektiğini vurgular. Bu anlamda zekât, Allah'ın verdiği mala karşı şükür vazifesidir. Bedenin zekâtı olan orucun insan

bedenini maddî ve mânevî olarak temizlemesi gibi, zekât da malı arındırır, bela ve musibetlere karşı ona korunak sağlar.

Zekât vesilesiyle mallarını gönüllü olarak harcamaya alışan müminler, kendileri kadar, diğer ihtiyaç sahiplerini de düşünürler. Artık 'ben' duygusu, 'biz' duygusuna dönüşmeye başlar. Bu duyguya sahip olan kişi, gerektiğinde zekât dışında da malî yardımlarda bulunur. Böylece kendi malından fedakârlık yaparak sevap kazanmaya çalışan kimse, başkalarının malını haksız yollarla elde etmeye kalkışmaz.

Zekâtın, malı temizleyen bir vasıta olduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, *"Mallarınızı zekât vererek ko-*

“Zekât vesilesiyle mallarını gönüllü olarak harcamaya alışan müminler, kendileri kadar, diğer ihtiyaç sahiplerini de düşünürler. Artık ‘ben’ duygusu, ‘biz’ duygusuna dönüşmeye başlar. Bu duyguya sahip olan kişi, gerektiğinde zekât dışında da malî yardımlarda bulunur.”

rumaya alınız!” buyurmak suretiyle de zekâtın mânevî bir zırh olduğunu hatırlatır. Öte taraftan zekâtı verilmediği için temizlenmeyen, içerisinde fakirin hakkı olan bir malın akıbetinin hayırlı olmayacağını bildirir.

Nebî (s.a.v.), *“Allah, ganimetten haksız yere alınan (haram) bir maldan verilen sadaka ile abdestsiz kılınan namazı kabul etmez.”* ve *“Allah güzeldir ancak güzel olan şeyleri kabul eder.”* buyurarak zekâtın ancak helâl ve temiz mallardan kabul edileceğini bildirir. Şu hâlde namaz için abdest ile temizlik nasıl şart ise, zekât için de malın helâlden kazanılmış olması şarttır. Böylece toplumda üretim faaliyetlerine mânevî ve ahlâkî bir boyut kazandırılarak insanlara dürüst iş yapma, helâl mal kazanma ve harcama bilinci aşılanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de Allah rızası gözetilerek güzel bir şekilde infak edilen mal, Allah’a verilmiş bir borç sayılmakta ve karşılığının kat kat fazlasıyla yine Allah tarafından ödeneceği bildirilmektedir. Şeytan insana Allah yolunda harcamakla fakir olacağı şeklinde vesvese vermekte, Yüce Allah ise zekâtlarını gereğince ve sadece O’nun rızası için verenlerin aslında mallarını kat kat artırdıklarını ve verilen her zekâtın karşılığının ödeneceğini müjdelemektedir. Peygamber Efendimiz de müminlere zekât vermekle mallarının azalmasından korkmamaları gerektiğini şu şekilde açıklar: *“Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez.”* Malın artma ve azalma ölçüsünün sadece miktarla ilgili olmadığı düşünülürse, görünürde eksilmiş gibi olan malın, aslında zekâtı ödendiği için bereketlenip daha verimli hâle geldiği veya geleceği anlaşılır. *“Allah, verilen sadakaları/ zekâtları artırır.”* âyeti de bu durumu en güzel şekilde izah etmektedir.

Yüce Rabbimiz zekâtı farz kılmakla ihtiyaç sahiplerini elde edilen gelirden hak sahibi yapmıştır. Böylece zekâtla desteklenen muhtaç kişi, genel servet içinde bir payının olduğunu bilerek, zihnini meşgul eden fakirlik sıkıntısını hafifletmiş olur. Bu şekilde sıkıntıya maruz kalan onurlu insanların dilencilik ve karamsarlık gibi durumlara düşmelerinin önüne geçilmiş olur.

İslâm, insanların dünya saadetini önemsemiştir.

Bazı rivayetlerde iyi bir eş, geniş bir ev, iyi bir binek birer saadet vesilesi olarak sunulmaktadır. Öte taraftan Allah Resûlü, fakirliğin istenilmeyen, hatta Allah’a sığınılması gereken bir hâl olduğunu da belirtmiştir. Asıl olan, her ferdin bütün imkânlarını zorlayarak kendi geçimini temin etmesidir. Fakat bu imkânları elde edemeyip varlık sahibi olamayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların da aktif ve verimli bir şekilde toplum hayatına katılımlarının sağlanması toplumun genel huzuru açısından önemlidir.

Zekât, İslâm’ın ilk kutlu kuşağı sahâbe tarafından çok iyi anlaşılıp uygulanmıştı. Abdullah b. Mes’ûd, kendilerinin namazı dosdoğru kılmakla, zekâtı vermekle emrolunduklarını hatta zekât vermeyenin namazının bile kabul edilmeyeceğini söylüyordu. Allah Resûlü’nün vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir ise, Müslüman oldukları hâlde bazı kimselerin zekât vermek istememeleri üzerine, zekât ve namazın birbirinden ayrılmaz dinî yükümlülükler olduğunu bildirmiş, hatta gerekirse bu kimselere karşı savaş açacağını ilân etmişti.

Mali bir yükümlülük olan zekât, kişinin dünya malına karşı dengeli bir duruş içinde olmasını sağlar. Toplumsal boyutları açısından değerlendirildiğinde, kardeşlik ve paylaşma duygularını geliştirir. Zekâtını veren zengin, servetini mümin kardeşiyle paylaşmanın hazzını, güzelliğini yaşar. Bilir ki verdiği zekât hem bu dünyada arınması hem de âhirette ecir kazanması için Hz. Peygamber’in deyişiyle “delil” olacaktır. Yine Sevgili Peygamberimizin müjdelediğine göre, *“Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder.”* İhtiyaç sahiplerinin bu paydan yararlandıkları sırada yaşadıkları sevinç ve memnuniyet, verenin gönlünde huzura ve genişliğe dönüşür. Böylece zekâtın tam olarak verildiği yerlerde denge ve sükûnet egemen olur. Yoksul, zengin kardeşinin malına kem gözle bakmak şöyle dursun, kendisi de yararlandığı için o malı kendi gözü, kendi malı gibi korur, kollar. Böyle bir ortamda, hırsızlık, kapkaç ve gasp gibi malî suçlar azalır, zamanla yok olur. ■

ZEKÂT DUYARLILIĞI

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Bilindiği gibi zekât, dinimizin üzerine kurulduğu temellerden birisi ve onun en etkili sosyal güvenlik kurumudur. Belli ölçülerde mal varlığına sahip olanların, özellikle düşük gelir grubundan insanlara, muhtaçlara veya dinî hizmet alanlarına yılda bir defa farz olarak vermeleri gereken miktarı ifade eden zekât, aslında bütün ilâhî dinlerde var olan bir ibâdetdir (Meryem, 19/31, 55; Tevrat, Tensiye, 14/29; İncil, Luka, 18/12, 22).

Zekât veren duyarlı bir insan, bu ibâdetiyle hem kendisini ve malını arındırmakta, hem de ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatıp, birçok hikmete bağlı olan rızık farklılığının (Nahl, 16/71; Zuhruf, 43/32) sonuçlarını ve insanlar eliyle meydana getirilen gelir dağılımı dengesizliklerini asgariye indirmeye katkı sağlamaktadır.

Kutsal kitapların ve bâhusus Kur'ân-ı Kerîm'in beyanına göre, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde servet ve nimet doğada mevcuttur. Fakat insanlar haksızlık ve nankörlük yaparak hem bu nimetleri elde etme, hem de âdil dağıtma noktasında kusurlu davranmışlardır. Dolayısıyla sosyo-ekonomik düzenin bozulması, insanların kendi elleriyle yaptıkları yüzündendir (İbrâhim, 14/32-34; Rûm, 30/41-42; İncil, Romalılara Mektup, 14/20).

İşte bozulan bu düzenin tekrar sağlanmasında en etkili olacak araçlardan birisidir zekât. Bununla birlikte zekât, acaba bu işlevini bizim elimizde yerine getirecek etkili bir müessese haline gelebilmiş midir? Müslümanlar serveti harcama konusunda bilinçli, fikhî tabiriyle reşîd olabilmişler midir? *"Allah'ın koruyasınız diye sizin sorumluluğunuza bıraktığı malları, muhake-*

*me yeteneği zayıf kimselere emanet etmeyin!*¹ fermân-ı ilâhîsi gündemimizde midir? Servetin sorumlulukları, bir başka ifadeyle müslümanlara, İslâm toplumlarına ve İslâm'ın geleceğine yönelik borçları/hakları gözetilmekte ve eksiksiz olarak hak sahiplerine ulaştırılabilmekte midir? İslâm dünyasının zekât potansiyeli yeterince mesârifü'z-zekâta yansıtılabilmekte midir? Ve nihayet bizim her türlü siyasî, meşrebî, mezhebî, ırkî ve mahallî mülâhazalardan soyutlanmış akl-ı selim ve şer'-i şerîfe dayalı bir zekât siyasetimiz bulunmakta mıdır?

Zekâta tâbi olan mal, üretim, sermaye ve değerlere dair fer'î konuları ele almanın yanında, hatta belki onlardan daha öncelikli olarak bu hayatî sorulara cevap aranması gerekmektedir.

Müslümanlar ve İslâm dünyası olarak bu yeni zamanlarda bilgide, fikirde, düşüncede, eğitimde, kültürde ve sanatta küresel ölçekte iktidarda olamadığımız bir gerçektir. Bir başka gerçek de içinde yaşadığımız çağda müslümanlar olarak sayısız meydan okumalarla karşı karşıya kalmış olmamızdır.

Hâl böyleyken enerjimizi kendi iç çatışmalarımızda tüketme, kendi küçük dünyamızda saadet arayıp bununla yetinme, ümmet şuuruyla değil de dar mülkî mensubiyetlerle davranma ve hayatı geçmiş dönemlerin artık yaşamayan kodlarıyla okuma gibi bir lüksümüz (fakirliğimiz, düşkünlüğümüz, yoksunluğumuz) olamaz.

İslâm'ın izzet, şeref ve evrensel öğretisiyle bağdaşmayan, dolayısıyla Yüce Allah'ın (c.c.) razı olmayıp Habîb-i Kibriyâ'nın (s.a.v.) memnuniyet duymayacağı böyle bir tutum, korkarım, müslümanları da tarihin dışına itecektir.

Bugün müslümanlar olarak düne göre imkânlarımız geliştiği, İslâm dünyası birçok konuda maddî varlıklarını geliştirdiği, pek çok alanda iktisadî avantajlar elde ettiği halde, dünyanın en yoksul kesimleri içinde

müslüman coğrafyaların da bulunmasının izahı güçtür. Sadece bir tek İslâm ülkesinin, üstelik yine sadece tek bir kalemden elde ettiği yıllık ihracat gelirinin dört yüz milyar doları bulduğu bir dünyada, açlık sınırının altında milyonlarca müslümanın yaşıyor olmasının vebali hepimizin üzerinde değil midir?

İşte zekât bu bağlamda ayrı bir önem ve değerle ele alınmalıdır.

Zekâtı çok dar anlamıyla değerlendirip, zamanı gelince fakirin ve muhtacın eline üç beş kuruş vermek, yani sadece para transferi yapmak biçiminde uygulamak, ondan yeterli verimin alınmasına engel olmaktadır.

Zekât öyle bir biçimde eda edilmelidir ki, alan kişi, normal şartlarda bir daha zekât almak zorunda kalmasin, aksine aldığı miktar ve biçim o kimseyi, üretip zekât verir hale getirsın.

Bu gerçeği bilen Hz. Ömer "Verdiğiniz zaman zengin yapın" demiştir. Kişileri zengin yapmanın en pratik yolu, onlara kazançlarını sağlayacakları

yolları göstermek ve bu yönde parasal destek olmaktır. Nitekim Hz. Ömer, fakirlikten şikâyet edip yardım talebinde bulunan bir kişiye üç deve birden verip ona iş kurma imkânı tanımıştır.

Bu etkili yöntem, maalesef günümüzde unutulmuş, zekâtlar ya elimizdeki üründen ya da cebimizdeki nakitten bizzat ödemek biçiminde eda edilmekle sınırlı kalmıştır.

Zekât konusunda dikkat çekilecek bir başka nokta da onun denetimidir. İslâm'ın ilk yıllarında, kaynağı emvâl-i zâhire olsun emvâl-i bâtına olsun zekâtın devlet tarafından tahsil edilip ilgili âyetle (Tevbe, 9/60) belirtilen yerlere yine devlet tarafından dağıtıldığı malumdur. Zaman içerisinde sadece emvâl-i zâhirenin zekâtı denetlenmiş, bâtınadaki sorumluluk, onların sahiplerine bırakılmıştır. Günümüzde ise sorumluluk bütünüyle fertlerin uhdesine kalmıştır.

Her ne kadar “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamıncaya kadar Cennete ve iyiliğin en güzeline ermezsiniz”;² “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele. O gün Cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılır; bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır; ‘işte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın’ denir”;³ “Kulların sabaha erdiği her gün iki melek iner ve şu duayı yaparlar: ‘Allahım! Malını infak edene sen de karşılık ver, malını tutup vermeyene sen de telef ver’”⁴ gibi inzârların ve “Mallarını gizli ve açık olarak gece ve gündüz harcayan kimseler var ya, işte onların, Rableri katında ecirleri vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır”;⁵ “Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, her başağı yüz daneli yedi başak bitiren bir tohumun hali gibidir. Allah dilediği kimseye daha kat kat verir. Allah’ın ihsanı çok geniştir. Her şeyi hakkıyla bilendir”;⁶ “Siz başkaları için ne harcarsanız, Allah onun yerini mutlaka doldurur; çünkü o, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁷ gibi müjdelerin motive edici etkisi ve bu noktadaki mümin duyarlılığı bir avantajı da, ahlâkî ve imkân nisbetinde hukukî/idarî denetimin mutlaka devrede olması üzerinde düşünmeliyiz.

“Müslüman âlimlere, bütün İslâm dünyasının göz önüne alacağı bir “zekât siyaseti” geliştirme görevi düşmektedir. Bunun belki bir ilk adımı olarak, sosyal yardımlaşma amacı taşıyan sivil oluşumların İslâm dünyası ölçeğinde ortak çalışmalarını sağlayacak bir platform teşkili üzerinde durmalıyız.”

Bu bağlamda müslüman âlimlere, bütün İslâm dünyasının göz önüne alacağı bir “zekât siyaseti” geliştirme görevi düşmektedir. Bunun belki bir ilk adımı olarak, sosyal yardımlaşma amacı taşıyan sivil oluşumların İslâm dünyası ölçeğinde ortak çalışmalarını sağlayacak bir platform teşkili üzerinde durmalıyız. Zekâtın hem tahsili hem de makâsıd-ı şerîa perspektifini dikkate alan âdil, mantıklı ve düzenli sarfı için ortak yol haritaları belirlemeliyiz.

Unutmayalım ki, hem mevcut sağlığını koruyup hayatta kalabilmesi hem de mal varlığına sahip olup koruyabilmesi açısından aslında her insan fakirdir; bunları kendisine lutfeden yaratıcısına muhtaçtır. Dünyaya kendi becerisiyle gelmemiştir ve kendi gayretiyle de sürekli kalamayacaktır. Son ilahî mesaj bu gerçeği şu cümlelerle vurgular: “Ey İnsanlar! Allah’a muhtaç olan sizsiniz; oysa o hiçbir şeye muhtaç değildir. Dilerse sizi ortadan kaldırır ve yeni bir yaratılmışlar topluluğu getirir...”⁸ “Ey mutlak egemenlik sahibi Allahım! Sen mülkü/egemenliği dilediğine verirsin, dilediğinden de alırsın; dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Bütün iyilikler senin elindedir. Doğrusu sen istediğini yapmaya kadırsın.”⁹

DİPNOTLAR

- 1 Nisâ, 4/5.
- 2 Âl-i İmrân, 3/92.
- 3 Tevbe, 34-35.
- 4 Buhârî, “Zekât”, 27; Müslim, “Zekât”, 57; Müsned, II, 306.
- 5 Bakara, 2/274.

- 6 Bakara, 2/261.
- 7 Sebe’, 34/39.
- 8 Fâtır, 35/15-16.
- 9 Âl-i İmrân, 3/26.

ZEKÂT ÂDÂBI

Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN
Diyanet İşleri Uzmanı

İslâm dininin üzerine bina olduğu temel esaslardan olan zekât¹ ferdî ve ictimaî yönleri bulunan bir ibâdet'tir. Ferdî düzeyde insanın mal ve madde ile ilişkisini tanzim eder. Zekât faili olan insanı mala düşkünlük ve hırstan arındırarak iç huzura kavuştururken kendisine zekât verileni yoksunluk ve yoksulluğun tehdit ve sıkıntılarından uzaklaştırır. Mal, zekâtı verildikçe değerlenir, hak sahiplerinin iade edilen hakkı ile temizlenip arınır,² sadece sahip olunan mülk olmaktan çıkıp üzerinde tasarruf imkânının kendisine verildiği bir emanete dönüşür.³ Böylelikle zekâtın lügat anlamında var olan temizlik, safvet, nemâ, bereket, medh, yüceltme ve artırma⁴ anlamları kendini hem alanda hem verende hem de verilen de gösterir.

İstilahî olarak zekât; “Servetin belli bir kısmından insanların belli bir kısmına bir miktar mal vermek zorunluluğudur.”⁵ İbn Kudâme bu tanıma “karşılıksız olarak”⁶ ilavesinde bulunmaktadır. Dinî terminolojide, özellikle fıkıh dilinde de zekât; “Yüce Allah’ın, Kur’ân’da ifade edilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli paya verilen addır.”⁷ Zekâtı vermesi gereken belirlendiği gibi kimlere zekât verileceği de Kur’ân-ı Kerim’de detaylı şekilde izah edilmiş ve belirlenmiştir. Tevbe sûresi 60. âyette zekât verilmesi gerekenler sırasıyla sayılmaktadır: “Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgür-

lûğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihât edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

Kimin kime malından ne ölçüde infak edeceğini belirleyen zekât, mal ve maddiyatın kendisine hükmettiği insanı mülkün asıl sahibinin farkında olan, mala hükmeden ve onu gereği gibi kullanabilen fertlere dönüştürür. İnsana dünya hayatının geçici menfaatlerinden olan mal ve mülk sevdendirilmiştir.⁸ Diğer yandan şeytan tarafından da insana fakirlik korkusu verilmektedir.⁹ Bu sevgi ve korku ile mal ve metânın bir nesne olmaktan çıkıp temel bir amaç haline dönüşmesine engel olacak ise zekâttır.¹⁰ Zekâtını veren mümin malın doğru ve yerinde kullanımı ile cennete ulaşabileceğini bilir. “Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.”¹¹ Zekât, ferde âhiret hayatını kazandırırken dünya hayatında da daha duyarlı, cömert ve diğerkâm; fakirlik korkusu, mala aşırı düşkünlük hırs ve zafiyetlerinden kurtulmuş güçlü bir şahsiyet kazandırır.

Toplumda ise zekât servet dağılımını ve ihtiyaç sahibi ile imkân sahibi arasındaki ilişkiyi düzenleyerek sınıfa dayalı ayrımı ortadan kaldırmakta sosyal dayanışma ve yardımlaşma imkânını sistematik hale getirmektedir. Toplumsal barışın ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesini tesis eden bu yönüyle zekât ictimaî bir ibâdetdir. Yokluk ve yoksulluğun ortaya çıkarabileceği suçların, karışıklıkların, insan onurunu zedeleyen dilencilik ve dolandırıcılık gibi davranışların engellenmesinde zekâtın önemli bir rolü vardır. Temel ve zarurî ihtiyaçları giderilen insanların suçtan daha kolay uzak duracağı da aşîkârdır.¹² İnananlar arasında kardeşlik tesis eden, müminleri birbirlerine yaklaştırıp kaynaştırarak, aralarında kardeşlik duygularını da geliştiren zekâtı Hz. Peygamber (s.a.v)’in “İslâm’ın köprüsü”¹³ olarak tarif etmesi zekâtın oluştu-

racağı bu bağı anlatması bakımından önemlidir.

Zekâtın gerek ferdî gerek ictimaî düzeyde bir takım faydalar sağlayabilmesi, ifasında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar ile mümkündür. Zekâtın âdâbı olarak da adlandırılacak bu hususlar ibâdetin, asıl amacına hizmet etmesini sağlayacaktır.

Âdâb, dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışları içerir.¹⁴ İbâdetlerin ifasında da söz konusu bu ahlâkî düsturları ve nezaketin gerektirdiği usulleri bir diğer ifade ile söz konusu ibâdetin âdâbını ihmal etmemek gereklidir. Zira zengin ile fakir arasında dengeyi sağlaması beklenen zekâtın âdâbına riayet edilmediğinde yeni dengesizliklere sebep olabileceği görülmektedir.

Zekâtın kimlere verileceği âyet-i kerîmede detaylı olarak belirtilmekle beraber bu kişilerin nasıl tespit edileceği ve uygulama esnasında nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiği dikkat edilecek bu hususların başında gelmektedir.

Âyette zikredilen ve kendisine zekât verilmesi uygun görülen kişilerin tespitinde isabet öncelikli bir durumdur. Müslümanın dikkatsizce, emin olmadan ve nereye gideceğini araştırmadan zekâtını vermesi doğru bir tutum değildir. Zira sorumluluk sadece malın verilmesi ile düşmemekte malın Allah’ın murat ettiği kimselere ulaştırılabilmesi ile yerine getirilmiş olmaktadır. Böylesi bir ön araştırmanın önemi hiç araştırma yapmaksızın zekâtını birisine verip sonrasında onun zekât almaya uygun olmadığı anlaşıldığında zekâtın geçersizliğine ilişkin fikhî mülâhazalarda kendini göstermektedir.¹⁵

Zekâtın ihtiyaç sahiplerinin mükellefin malındaki hakkı olduğundan hareketle “hak sahibini”¹⁶ arayıp bulmak da ibâdetin ifasının bir gereğidir. Bu arayışta da nezaket ve incelik beklenmektedir. Yüce Allah: “Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyeyip)

*mahrum olanlar için bir hak vardır*¹⁷ buyurmakta, ihtiyacını dile getiremediği halde muhtaç durumda olanları da fark edebilmemiz için bize tanıtılmaktadır: “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.”¹⁸ Bunun yanında günümüzde ihtiyaç sahiplerinden haberdar olmanın kolaylaştığı ancak bu hususta istismarların da arttığı bilinen bir gerçektir. İhtiyaç sahiplerini doğru olarak tespit edebilmek için tasaddukta Kur’ân’ın en yakınlarından başlamak konusundaki yönlendirmesi önemli bir yöntemdir.¹⁹ Diğer yandan Peygamber Efendimiz (s.a.v.): “Yoksula verilen sadaka bir, akrabaya verilen

*ise hem sadaka, hem de sıla-i rahim olmak üzere iki sadaka sayılır*²⁰ buyurarak en yakından başlamanın ayrıca sevabına işaret eder.

Zekât ibâdetinde dikkat edilecek bir başka husus “gönül hoşluğu” ile “sevdiğinden” ve “doğru ölçüde” vermektir. Kur’ân’da iyiliğe ulaşma yollarından biri olarak malı gönül hoşnutluğu ile vermekten söz edilir.²¹ Gönül hoşluğu, kalpte fakirlik korkusu ve mal sevgisi yerine Allah sevgisinin hâkim kılınmasıdır. Çünkü “müminlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.”²²

İnfak etmekte esas olan “sevdiğinden” vermek zekât için de geçerlidir. “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”²³ Zekâtta diğer infak çeşit-

lerinden farklı olarak mala ve miktarına dair ilave bazı belirlemeler daha vardır.²⁴ Fıkıh terimi olarak nisap da denilen zekât yükümlülüğünde esas alınan zenginlik ölçüsü her tür mal için ayrı ayrı belirlenmiştir.²⁵ Bu belirlemeleri lâıykıyla dikkate almak ve “doğru ölçüyü” tespit için günümüzün değişen şartlarını da göz önünde bulundurmak gereklidir.²⁶

Zekâtta önemli bir başka husus da gösteriş ve riyaya düşmemeye dikkat etmektir. Bu riskten tamamen kurtulabilmenin yolu zekâtı verirken gösterilecek gizliliklerdir: “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da kefarete olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁷ Bu gizlilik, zekât alan ile veren arasında da, zekât veren ile toplum arasında oluşacak olumsuz karşılık beklentisi, mahcubiyet, riya ve gösteriş duygularını ortadan kaldırmak içindir. “Sağ elinin verdiği, sol elinin bilmeyeceği”²⁸ nebevî ilkesi de bu amaca yöneliktir.

Zekâtta verenin alana yaklaşımındaki tavrının da bir âdâbı vardır. İnsanın onur ve şahsiyetini zedeleyecek durum ve şartlara mahkûm olmasını engelleyen zekâtın insan onurunu zedeleyecek bir şekilde ifası söz konusu olmamalıdır. Yüce Allah, isteyen

“Zekât bir köprüdür ve aslında alan ile veren arasında tesis edilecek bu köprü en önce kalpten kalbe kurulmalıdır. Gönül kırıklığı, incinme, başa kakma, gösteriş ve riya bu köprünün kurulmadan yıkılmasına neden olacaktır.”

azarlanmamasını,²⁹ “arkasından incitici bir tavrın geldiği sadaka yerine güzel bir sözün söylenmesini”³⁰ emretmektedir. Öyle ki ihtiyaç sahibinin rencide olma ihtimali sebebiyle zekât verilirken, ‘bu benim zekâtımdır’ denmesi dahi zarurî tutulmamakta³¹ zekât verenden başa kakma ve gönül kırmaktan sakınması beklenmektedir.³² Veren olmanın üstünlüğü duygusu ve böbürlenme yahut teşekkür ve minnet beklentisi ile değil malından hak sahibinin hakkını veriyor olmanın mahcubiyeti ile davranılmalıdır. Çünkü “zekât bir köprüdür” ve aslında alan ile veren arasında tesis edilecek bu köprü en önce kalpten kalbe kurulmalıdır. Gönül kırıklığı, incinme, başa kakma, gösteriş ve riya bu köprünün kurulmadan yıkılmasına neden olacaktır. Bu sebeple zekât nezakete ve inceliğe ve âdâba en çok dikkat edilmesi gereken bir ibâdetlerdir. ■

DİPNOTLAR

- 1 Müslim, “İmân”, 19.
- 2 Tevbe, 9/103.
- 3 Hadid, 57/7.
- 4 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1990, II, 36; Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, Tâcû'l-arûs, Beyrut, ts., X, 164.
- 5 el-Cürçânî, Seyyid Şerif, Ta'rîfât, s. 77.
- 6 İbn Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1994, II, 433.
- 7 Kardâvî, Yûsuf, İslâm Hukukunda Zekât, (çev. İbrâhim Sarmış), İstanbul: Kayihan Yay., 1984, I, 54.
- 8 Âli-İmrân, 3/14.
- 9 Bakara, 2/268.
- 10 Nûr, 24/37.
- 11 Tevbe, 9/111.
- 12 Nakvî, N. Haydar, Ekonomi ve Ahlâk, (çev. İlhan Kutluher), İstanbul: İnsan Yay., 1985, 105-110.
- 13 el-Münâvî, Abdurrauf, Künûzü'l-Hakâik, I. el-Cami'u's- Sağır kenarında, 5. Bas., Kahire: Matbaatü'l-Mustafa, 1982, 144.
- 14 Bayındır, Abdülaziz. “Âdâb”, DİA (İstanbul, 1988), I, s. 334.
- 15 Mevsilî, el-İhtiyâr, I, 122.
- 16 “Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Rûm, 30/38.
- 17 Zâriyât, 51/19.
- 18 Bakara, 2/273.

- 19 Bakara, 2/177.
- 20 Nesâî, “Zekât”, 82.
- 21 Bakara, 2/177. Âyette geçen “alâ hubbîhî”, “seve seve vermek” şeklinde tercüme edilmektedir. Oradaki “He” zamiri bazı müfessirlere göre Allah'a gider. Bazı müfessirler ise “malı sevmelerine rağmen” anlamını vermektedirler. Her iki görüşte de “gönüllülük ve gönül hoşluğu” anlamını görmek mümkündür.
- 22 Bakara, 2/165.
- 23 Âli-i İmrân, 3/92.
- 24 Bk. “Buhârî”, “Zekât” 1, 32, 55; Ebû Dâvûd, “Zekât” 28; Nesâî, “Zekât” 25; Buhârî, “Zekât” 4; Ebû Dâvûd, “Zekât” 5; Tirmizî, “Zekât” 3.
- 25 Erkal, Mehmet, “Nisab”, DİA (İstanbul, 2007), XXXIII, 138-140.
- 26 Geniş bilgi için bk. Yavuz, Yunus Vehbi, “Hz. Peygamber Dönemi Hayat Standartlarında Belirlenen Klasik Ölçüler Dikkate Alınarak Zekât Nisabının ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değerinin Belirlenmesi”, Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri], Bursa: Kurav Yay., 2007, s. 78-96.
- 27 Bakara, 2/271.
- 28 Buhârî, “Ezan” 36, “Zekât” 16; Müslim, “Zekât” 91.
- 29 Duhâ, 93/10.
- 30 Bakara, 2/263.
- 31 Erkal, Mehmet, “Zekât”, DİA (İstanbul, 2013), XXXIV, 197-207.
- 32 Bakara, 2/264.

VERENE AHLÂK GEREK

Meral GÜNEL
Vaiz/Maltepe Müftülüğü

En güzelinden verilebilen her şey Hâbil'in kabul edilen kurbanından bir pay taşır içinde. Hani o, "en değerli olan"a "en değerli" neyi kurban olarak takdim edebileceğini düşünürken kardeşi Kabil pervasızca, elinde en değersiz ne varsa onda karar kılmıştı çoktan. Sınanan ilk kalp değildi onlarınki. Sınanma, babaları Âdem'le bütün soyun kaderi olmuştu. Herkes kendi kabınca yüklenecekti bu kaderden. Çoğu kez de kalpte olan, olması gerekenden, katıksız inanış ve bağlılıktan sınanacaktı insan. Öyle başladı, öyle devam etti, öyle de edecek. Bu iki kardeşin trajedisinde sınanan, "ver" emri karşısındaki tutumlarından çok "neyi" "niye" verdikleri oldu. Zira Kabil de emre uymuştu görünürde. Verirken derinde var olan/olmayan, yani ihlas ortaya çıkıyor demek ki. Emredene inanç ve teslimiyet, emri yerine getiren ihlas

oldukça yükselecekti ameller, öyle de oldu. Her türlü hesaptan âzâde, gösteriş ve kibirden uzak oldukça ancak Allah'a yakın olabilirdi ameller. Bu iki kardeşin insanlığa öğrettiği ilk ders bu oldu.

"Verirsem azalacak" korkusu Kabil'in ve akıl babası şeytanın mirasıdır insanlığa. (*"Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size cimriliği emreder"*).¹ Bu öyle bir korkudur ki Kur'an'da yerilen "tekâsür"² kaynaklık eder. Merhamet, bereket ve tevekkül inancını budar. Ruhun örtüsünü atar, üşütür. *"İki kişinin yemeği üç kişiye yeter, üç kişinin yemeği de dört kişiye yeter"*³ buyruğuna dudak büktürür. Azalma, tükenme korkusu varlığını sahip oldukları üzerinden konumlandıranlara kâbus gördürür. Verirken saymalar, el titremeleri, verilenlerin kaydının tutulması hep bu korkudandır. Bu korkunun panzehiri ise bellidir. *"Sadakaların en fazilet-*

lisi, sapasağlam, cimri, geçim derdine düşmüş ve fakirlikten korkar olduğu halde verdiği sadakadır”⁴ Bu nedenledir ki vermek cesaret işidir. Tükeneceğinden korkmadan, “Siz Allah için bir şey verdiğinizde Allah onun daha iyisini verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁵ ve “Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir. Allah, dilediğine kat kat arttırır. Allah (ihsanı) bol olandır, bilendir.”⁶ âyetlerine imanla, hayata bereket kapısından girebilmektir.

Değil mi ki Allah her türlü rızık verendir, “ver” emrine teslim olmak gerekir. Bu yüzden vermek, teslimiyettir. Her nimetin asıl sahibi nimetin taksimini kendi hikmetince yapar. Hesap sormak bize düşmeyeceği gibi, uhdemize emanet edilen nimetleri gerçek hak sahiplerine vermemiz istendiğinde geri durmak, tereddüt etmek, bahaneler üretmek de bize yakışmaz.

Bu yüzden verene ahlâk gerektir: “rızık verenlerin en hayırlısı”nın ahlâkı... Gerçek güç ve saltanat sahibine teslimiyet, insanı her türlü bağdan kurtarır. Ne derler, nasıl bakarlar, ne düşünürlerden başlayıp şeytana pabucu ters giydiren kurnazlıklarla dolu akıl oyunlarına gerek bırakmayan kaygısız hayatı sunar kişiye. Nefsin ve dünyevîleşmenin kurşun gibi ağırlaştırdığı zihin ve gönül dünyasında “tekâsür”den “kevser”e, bitip tükenmeyecek iyiliğe ulaştıran bir yol açar. Her türlü ayak bağından kurtarır insanı.

“Verirsem azalacak” korkusu Kabil’in ve akıl babası şeytanın mirasıdır insanlığa. [“Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size cimriliği emreder”]. Bu öyle bir korkudur ki Kur’ân’da yerilen “tekâsür”e kaynaklık eder. Merhamet, bereket ve tevekkül inancını budar. Ruhun örtüsünü atar, üşütür.”

ti temizler. Hiç olmazsa yılda bir defa insanın kendi dünyası dışındaki yaşamlardan haberdar olması onu kendi etrafında dönmekten kurtarır. Toplumun sosyal katmanları arasında geçişkenliği artırır. (Belki de bu nedenle zekât, sadaka ve kurban ibadetinin ifasında kurumsal aracılıkların bu denli artmasının sebep ve sonuçları tartışılmalıdır.)

Vermek, kardeşliği tesis eder. Toplumda hasedi, nefreti ve yıkıcılığı en aza indirir. Toplumda infak bütün ahlâkıyla yerleştiğinde mülkiyete düşmanlık

Vermek insanı hafifletir. Vermek insanı, toplumu temizler. “Kuvvetliler, içinde yaşadıkları toplumun temiz olabilmesi için zayıf düşmüşlerin yardımına koşmak mecburiyetindedirler. Hatta bunu zayıflar istemese de yapmak zorundadırlar. İslâm ümmeti tek millet olduğuna göre kuvvetliler zayıflara farklı insanlarmış gibi bakma salâhiyetine sahip değildir. Onları “hak”larını istemek zorunda bırakamazlar. Toplumun tezkiyesi, takdisi böyle gerçekleşir.” diyor İsmet Özel.

İnsana temiz olmak yakıştırır. Kalpler, cömertlikle, infak etmekle temizlenir.⁷ Çünkü küfür ve nifaktan sonra kalbi karartan en önemli sebeplerden biri de aşırı mal sevgisi ve servete bağılılık (mal ve servete sahip olmak değil, hakkaniyeti unutturan varlık) arzusudur. Bencillik ve kendini beğenmişlik duygusudur. İbadetlerin asıl amacı da insanı bu yıkıcı duygulardan arındırmaktır. Abdest bedeni, namaz ruhu arındırırken zekât da mülkiye-

10.5.2016
Hasan Aycın

doğmaz. Ele geçen ilk fırsatta yağmaya, talana/vandalizme başvurulmaz. Böylece vermek, vereni de korur. Malımızı infak ettiğimiz yer toplumda diri olmasını beklediğimiz, istediğimiz alanları gösterir. Toplumun yaralarını merhamet ve adaletle sarmak, insanın onurunu hak ettiği yere taşımak adına her adımı atma, atılacak her adımı da destekleme sorumluluğumuz var. Temel ihtiyaçlarını dahi gideremeyen, asgari geçim standardının yakınından geçemeyen insanlarla aynı çağda israf denizinde yüzerek yaşamanın değil müslümanlıkla, insanlıkla dahi izahı olmaz. Hesabı verilebilecek bir hayat sürmek kadar, yeryüzünde yaşanabilir bir hayatı tesis etmek de boynumuzun borcu. İhtiyaç sahibinin bedeninden başlayıp ruhuna ve tüm dünyasına uzanacak bir merhamet elinin onaramayacağı yara yoktur. Umudun ve şükran duygusunun da keza. Birilerinin sadece mahrumiyet nedeniyle düşeceği maddî mânevî bataklığın gün gelip kendini de içine çekebileceğini idrak eden insan sahip olduğu her

“Bütün iyilik ve sorumluluklarımız en yakınlarımızdan başlayarak toplumu kuşatmalıdır. Onların gönlünü yorar, gözü-nü ıslatır da içimizdeki iyilik, merhamet ve yardımlaşma meleğinin kanatlarını sadece başkalarının üzerine gerersek alacağımız sadece iç yakan bir âh olur.”

nimete şükrünü dilden gönlüne, oradan da topluma taşımak zorundadır. Hz. Peygamber fakirliğin kişiyi birtakım kötülöklere sürükleyebileceği, hatta nankörlüğe sevk edip küfre bile düşürebileceği uyarısında bulunurken aslında müslümanın varlık imtihanının bu boyutuna da dikkat çekmekte değil midir?

Vermek, almaya vesiledir. Veren dua alır; duanın kıymetine de baha biçilmez; demek ki veren kârdadır. Toprağa ekilen tohum gibi vakti gelir, size veren olur o dua.

“Yalnızca Allah'ın rızasını istemek ve kendilerinde olanı kökleştirip-güçlendirmek için mallarını infak edenlerin örneği, yüksekçe bir tepede bulunan, sağanak yağmur aldığında ürünlerini iki kat veren bir bahçenin örneğine benzer ki, ona sağanak yağmur isabet etmese de bir çisentisi (vardır). Allah, yaptıklarınızı görendir.”⁸ Veren, daima daha üstünü ile mükâfatlandırılır. İnsana vermek, Allah'tan almaya vesiledir. “Kul kardeşine yardım ettiği müddetçe Allah da kuluna yardım eder.”⁹

Ancak, Allah'ın yardımı her zaman infak edilen şeyle birebir aynı olmayabilir: “Nebî (s.a.v.) zamanında iki kardeş vardı. Bunlardan biri (ilim öğrenmek için) Hz. Peygamber'e gelir, diğeri de (geçimlerini temin için) çalışırdı. (Bir gün) çalışan kardeş, ötekini Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Peygamber aleyhisselâm da:

– “Belki de sen, onun yüzünden iş buluyor, rızıklandırılıyorsun” buyurdu.”¹⁰

“Hudeybiye anlaşması öncesi Mekke'de kıtlık oldu-

ğunu öğrenen Hz. Peygamber, Kureyş fakirlerine dağıtılmak üzere Ebû Süfyan b. Harb'e mal gönderdiğinde onun "bundan daha çok iyilikte ve sıla-i rahimde bulunanı kim gördü? Biz kendisiyle mücadele ediyor ve kanını istiyoruz o ise bize atıyyeler göndererek ih-sanda bulunuyor."¹¹ rivayetlerinin bize kazandıracığı ferâsetle Rabbimizin o saymaya güç yetmez nimetlerinden herhangi birinin bir gün yapılan iyilik ve yardımın karşılığı olarak kapıyı çalabileceğini öngörebiliriz. Bu geri dönüşü doğru anlayabilmek için hayatı, dünya ve ahiret bütünlüğü içinde düşünmek de gerekir. İyilik ve yardımlar, karşılığını her zaman bu dünyada bize sunmayabilir. Aman dikkat, acelecilik, peşincilik gibi zaaflarımız ufkumuzu daraltır, imanımızı tahkik seviyesine çıkarabilmemize engel olursa umutsuzluk ve isyana düşüvermemiz iştenden bile değildir.

Bütün iyilik ve sorumluluklarımız en yakınlarımızdan başlayarak toplumu kuşatmalıdır. Onların gönlünü yorar, gözünü ıslatır da içimizdeki iyilik, merhamet ve yardımlaşma meleşinin kanatlarını sadece başkalarının üzerine gerersek alacağımız sadece iç yakan bir âh olur. Tarih, alınan âhların trajedilere boğduğu hayatlarla doludur. Sadece maddî nafaka değil, vaktinden, ilgi ve alâkasından, samimiyet ve muhabbetinden öncelikle ailesine hak teslimi yapamayanların başvurduğu kolaycılık ve sahtecilik ailede huzuru dinamitleyen en önemli unsurlardandır. Yüce kitabımız ve Efendimizin (s.a.v.) hadislerinin bize öğrettiği en temel prensiplerden biri de iyilik ve sorumlulukları yerine getirmeye en yakınlarından başlama prensibidir. Bu yazı kapsamında "Bir Müslüman, Allah'ın rızâsını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, yaptığı harcamalar onun için birer sadaka olur."¹² ha-

disi ile Hz. Peygamber'in Sa'd b. Ebû Vakkas'a miras konusunda yaptığı "Ey Sa'd! Senin, mirasçıların zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenir fakirler hâlinde bırakmandan hayırlıdır."¹³ tavsiyesini birlikte okumak, maksadı açıklamaya yetebilir. (Tek cümleyle de olsa bir hatırlatalım: İslâm'da itidal esastır. Müslüman tüm enerjisini kendi küçük dünyasıyla sınırlayamaz. "En yakından başlamak" orada takılı kalmak anlamına gelmemelidir.)

Vermek sevdiğinden vazgeçebilmektir. Malın en değerlisinden vermekle başlayan süreçte asıl gayenin birr'e ulaşmak olduğunu unutmayan insan neleri vermez ki? İmrân'ın hanımı Meryem'ini Allah yoluna verirken sevdiğinden vermemiş miydi? Ya Sâre validemiz? İbrâhîm (a.s.)'i Hacer'e verirken zorlanmamış olabilir mi? Huzur ve mutluluğun bekası için meselâ aile ilişkilerinde en sevdiğimiz "haklı çıkma, hakkımızı koruma" güdümüzden feragat edebilmek az şey midir? Ya çok yemekten, çok gülmekten, bağımlılıklarımızdan vazgeçebilmek?... İnfak, insanın sahip olduğu her enerjiyi, her gücü dolaylı da olsa kapsamına almaya elverişli bir kavram. Güzel ve değerli olandan, güzel bir şekilde ve verilene, verme fırsatı sunduğu için değer vererek vermek... İşte, verene gereken ahlâk budur.

"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız. Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir. Sabretmelerine karşılık da onları cennet ve ipek(ten) giysiler) ile mükâfatlandırır."¹⁴ ■

DİPNOTLAR

- 1 Bakara, 2/268.
- 2 Tekâsür; "yüksek bir amaç gütmekten, neden niçin demeden mal, evlât, yardımcı ve hizmetçi gibi her devrin telakkisine göre çokluğuyla övülen şeyleri büyük bir tutkuyla durmadan çoğaltma yarışına girişmek, mânevî ve ahlâkî sorumluluğunu düşünmeden alabildiğine kazanma hirsına kendini kaptırmak" anlamına gelmektedir. Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara: 2006, V, s. 678.
- 3 Buhârî, "Et'ime", 11.
- 4 Müslim, "Zekât", 93.
- 5 Sebe', 34/39.

- 6 Bakara, 2/261.
- 7 Leyl, 92/17-20.
- 8 Bakara, 2/265.
- 9 Müslim, "Zikir", 38.
- 10 Tirmizî, "Zühd", 33.
- 11 İbnî Hacer, İsâbe, II, 505.
- 12 Buhârî, "Nafakat", 1; Müslim, "Zekât" 48.
- 13 Buhârî, "Merdâ", 16.
- 14 İnsan, 76/8-12.

Fulya İBANOĞLU
Kur'an Kursu Öğreticisi/Kartal Müftülüğü

Türkçede zekât ile ilgili tercüme, telif pek çok eser vardır. Bunlardan bir kısmı hususen zekât konulu olup, bir kısmı da İslâm'ın beş şartıyla beraber ya da onlardan biriyle ele alınmıştır. Tabii tüm bunların yanı sıra ilmihal kitaplarının hemen hepsi zekât bahsine yer vermiştir. Özellikle 80'lerden sonra modern dünyanın piyasa meseleleriyle ilgili kitaplarda da zekât ibadetine sosyal-iktisadî açıdan yer verildiği görülmektedir.

Matbaanın Gelişinden Sonra Neşredilen Zekât Kitapları

Osmanlı'ya matbaanın girmesinden sonra İslâm konulu Türkçe telif risalelere literatürde sıkça rastlanır. Halka yönelik, ilmihal bilgilerini muhtevi bu risaleler, medreselerde okutulan klasik fıkıh kitaplarının tartıştığı nispeten karmaşık meselelerden arındırılmış, gündelik hayat için elzem bilgilere işaret etmektedir. Bu risaleler çoğunlukla müellifin adıyla yayımlansa da girişlerinde sıklıkla rastlanan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, klasik metinlerin bir tür muhtasar tercümesi oldukları görülür. Bu hususlara dikkat çektikten sonra, zekâtın konu edildiği risalelere değinebiliriz:

“Kadıẓâdelilerin 19. yüzyıldaki temsilcisi” olarak da anılan el-Hâc Mehmed Emin Efendi [bin Hasan el-Ofî]'nin 1308/1891'de neşredilen *Namazı ve Zekâtı ve Orucu ve Fitreyi ve Kurbanı Beyan Hakkında Necatü'l-Mü'minin* isimli risalesi en eski tarihli olanlardanır. Risalenin girişinde Halebî ve Mülteka tercümesi olarak ehl-i sünnete muvafık bir eser olduğuna vurgu yapılmıştır. Tanzimat sonrasında rüştiye ve idadîlerde ders

kitabı olarak da okutulan epey hacimli bir diğer eser 1322 tarihli Mehmed Zihni Efendi'nin *Nimet-i İslâm* ikinci kısım: *Kitabü'z-Zekât*'ıdır. 1329/1913'te Darülfünûn'da Ulûm-ı Diniye muallimi Süleyman Sırrı'nın kaleme aldığı *Vesiletü'l-Felah* içinde altı kitaptan biri olarak *Kitabü'z-Zekât* isimli risalesi; yine Mehmed Zihni Efendi'nin *Nimet-i İslâm*'ının bir muhtasarı olarak *Muhtasar-ı Kitabu's-Salat, Muhtasar-ı Kitabu'l-Hac, Muhtasar-ı Kitabu'z-Zekât* 1332/1915'te; 1921'de Yusuf Sadık Bey'in *Kitabu'z-Zekât*'ı; 1927'de Türk

Tayyare Cemiyeti İstanbul Vilayet Şubesi'nin neşrettiği *Zekât ve Sadaka-i Fıtrın Ne Suretle Toplattırılacağını Gösterir Talimatnâme* bunlardan birkaçıdır.

Cumhuriyet Dönemi Yayımlanan İlk Zekât Kitapları

Harf İnkılâbı'ndan sonra görebildiğimiz kadarıyla zekâtla ilgili ilk metin Zeyneddin Ahmed Zebidi'nin Sahihi Buharî Muhtasarı *Tecrid-i Sarih*'inin Kâmil Miras tarafından yapılan tercümesinin Zekât bahsidir. 1938'de İstanbul Matbaa-i Ebuzziya'da basılan *Tecrid-i Sarih* tercümesi bilindiği üzere zamanın Diyanet İşleri Reisliği tarafından Ahmed Naim ve Kâmil Miras'a tevdi edilmiştir. Eser kendisinden sonraki diğer zekât kitaplarına da numune olmuştur. Bundan sonra görebildiğimiz ilk kitap 1948'de gezici vaiz Salih Cemal Esirger'e ait *Zekât Mali İbadettir* isimli eserdir. 1949'da Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih'in *İslâm Dini Celilinde Zekât*; Hafız Salih Tanrıbuyruğu'nun 1953'te *Zekât, Sadakai Fıtr ve Bayram Risalesi*; 1958'de Hacı Reşid Paşa'nın *İslâm'da Zekât*

Oruç ve Hac Bahisleri; 1960'da Ahmed Hamdi Turgut'un *Zekât İslâm'da Sosyal Hizmet Müessesesinin İlk Rûknüdür*. Dikkat çekici bir husus Harf İnkılâbı'ndan bu tarihe kadar zekâtla ilgili yayınlanan eserler Tecrid tercümesi harif kurumsal değil şahsî neşirlerdir.

Zekâtla İlgili Öne Çıkan Diğer Eserler

1963'te Salih Tuğ'un Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasından çıkan doktora tezi *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* alanda önemli bir merhaledir. Zira yazar bu eserde Hz. Peygamber dönemindeki zekât uygulamalarını esas alarak zekât ile modern amme hukukundaki vergi arasındaki irtibata dikkat çekmektedir.

1966'da İstanbul İmam-Hatip Okulu Meslek Dersleri Öğretmeni Hayati Ülkü *Oruç ve Zekât* isimli eseri ikinci sınıf din dersi müfredatına uygun olarak kaleme almıştır. Bu ders kitabında zekâtın mahiyeti, farziyetindeki hikmet, sıhhat şartları, zekâta tabi olan ve olmayan mallar, ödeme yolları, kimlere verilir verilemeyeceği gibi meseleler öz bir biçimde anlatılmıştır.

1968'de M. Saim Yeprem'in *Oruç İ'tikaf ve Zekât*'ı ve ilk kez 1971'de Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasından cep boyu İsmail Ezherî'nin yazdığı *Zekât* kitabı neşrolunur.

1972'de, dönemin İstanbul Merkez Vaizi Yunus Vehbi Yavuz'un *İslâm'da Zekât Müessesesi* isimli eseri bu tarihe kadar neşredilen en kapsamlı zekât kitabı olarak görünmektedir. Yazar kitabın önsözünde dönem açısından önemli ifadeler kullanmaktadır: "Son zamanlarda zannedildiği gibi zekât, basit bir sadaka değildir. Zekât, İslâmî bünyenin daimî gelir kaynaklarından biridir (...) İktisadî vaziyetle doğrudan doğruya ilgili bulunduğu için, başlangıcından bu yana zekât, devletçe alınmış ve devletçe

gereken yerlere tevzi edilmiştir. Zekâtta beklenen geniş faydaların tahakkuku için, yine bu müessesenin aynı şekilde devam ettirilmesi gerekir (...) Yabancıların her türlü etkisinden kurtulmak, daha başka bir deyişle tamamen bağımsız yaşayabilmek için, iktisadî ve millî yönden güçlü olmak dinin yarısıdır, denilse sezadır."

Eserde her mezhebin konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiş ve o zamana kadar açılmayan başlıklar açılmıştır. Bunlar arasında "Muasır hükümetlere zekât verilebilir mi? Asrımızda zekât işlerini kim idâre edecek? Vergi zekâta sayılır mı?" zikredilebilir.

1979'da Hareket Yayınları arasından Ahmed Debbağolu [Tabakoğlu]'nun *İslâm İktisadına Giriş* isimli eseri yayınlanır. 2008'de ikinci baskısını yapan kitapta yazar, zekâtı kamu maliyesi bahsinde vergi çeşitlerinden biri olarak ele alır ve burada sadaka tabirinin zekâtı da ihtiva ettiğine işaret eder. Yazar konuyu daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasından çıkan 1988 tarihli *İslâm ve Ekonomik Hayat* başlıklı eserinde de ele almıştır.

1984'te Yusuf el-Kardavî'nin *İslâm Hukukunda Zekât* eseri iki cilt olarak neşredilir. Konuyla ilgili Türkçe'deki en kapsamlı tercümedir. Zekâtın bütün yönlerini ele alan eserde, modern piyasa ve zekâtla ilgili pek çok soruna klasik fıkıh âlimlerinin görüşlerinden yola çıkarak cevaplar verilmektedir.

1984'te İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları arasından, Ali Özek, Hayreddin Karaman, M. Âkif Aydın ve Mehmed Erkal'ın hazırladığı *İbadet ve Müessese Olarak Zekât* isimli kitap çıkar. Eser, yukarıda zikri geçen Kardavî'nin kitabı esas alınıp bazı kısaltmalar ve tadillerle genel okuyucu gözetilerek hazırlanmıştır.

Yine aynı vakıf 1987'de tartışmalı ilmi toplantılar çerçevesinde "*Türkiye'de Zekât Potansiyeli*" başlıklı

bir organizasyon tertip etmiş ve burada sunulan tebliğleri daha sonra aynı adla kitap olarak neşretmiştir. Toplantıya Ali Özek, Beşir Hamitoğulları, Sacid Adalı gibi isimler katılmıştır. Kitapta, Asr-ı Saadette zekâtın tatbikatı meselesi ele alınmış, Türkiye'nin altın-gümüş gibi varlıkları, petrol, madencilik, ticaret ve sanayideki zekât potansiyeli değerlendirilmiştir.

90'lardan 2000'lere İslâm dini konulu pek çok neşriyat olduğu halde zekâtın, özellikle modern hayattaki meselelerini cevaplamaya yönelik eserlerin sayısında artışın olmaması gözden kaçmamaktadır. Buna mukabil 1992'de Yunus Vehbi Yavuz'un kaleme aldığı *Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşu Olarak Zekât*, 1995'te Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasından çıkan Turan Yazgan'ın *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât* isimli kitapları meselenin daha çok sosyal tarafına dikkat çeken eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2004'te Mehmet Erkal'ın Erkam Yayınlarından neşredilen *Zekât Bilgi ve Uygulama* isimli kitabı da Yusuf Kardavî'nin eseri esas alınarak yeri geldiğinde de yazarın bizzat meselelerle ilgili kendi kanaatlerini belirttiği derli toplu bir eser olarak literatürde yerini almıştır.

Yine 2004'te Bursa'da Kur'an Araştırmaları Vakfı (KURAV) "*Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri*" konulu bir sempozyum düzenlemiş, buradaki tebliğler bilahare Yunus Vehbi Yavuz'un editörlüğünde aynı adla kitaplaştırılmıştır. Sempozyuma pek çok fıkıhçı ve iktisatçı tebliğleriyle katkıda bulunarak zekâtın doğru anlaşılıp uygulanması noktasında önemli bir merhale katedilmiştir.

2010'da Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasından çıkan, Muhlis Akar ve Ercan Eser'in kaleme aldığı *Zekâtı Anlamak* isimli eserde zekâtın temel meseleleri ahlâkî boyutlarıyla ele alınmıştır.

Zekâtın Tasavvuf Açısından Değerlendirildiği İki Tercüme

Bir mutasavvıfın kaleminden konunun ele alındığı bir esere tercüme aracılığıyla da olsa Türkçe'de önce İmam Gazalî'nin *Kalplerin Keşfi* kitabından zekât bahsinin tercümesinin 2014 yılında *Zekât, Sırları ve Fazileti* adı ile yayınlanmasıyla tesadüf ediliyor. 2015'e geldiğinde de Ekrem Demirli tercümesiyle *İbn Arabî'nin Zekâtın Sırları* okuyucu karşısına çıkıyor. Zekâtın "temizlenmek" anlamına vurgu yapan eserde, bu ibadet aracılığıyla kişi mülkün gerçek sahibi olan Allah'ı bir kez daha idrak eder, denilmektedir.

Bahsi geçen eserler dışında da elbette literatürde zekât konulu kitaplar vardır. Vecdi Akyüz'ün *Zekât*, Mehmet Günay'ın *Zekât Kitabı*, Abdurrahim Zapsu'nun *Zekât ve Ahkamı*, Ali Kara'nın *Ramazan, Oruç ve Zekât: Ayet ve Hadisler Işığında*, Emrullah Dumlu'nun *Ticaret Mallarının Zekâtı* ve Cemal Ağırman'ın *Zenginlik ve Yoksulluk* isimli eserleri burada zikredilebilir.

Harf İnkılâbı'ndan sonraki elli-altmış yıllık zaman diliminde dinî neşriyatın sekteye uğramasına rağmen son on yıllarda literatürdeki çeşitlenmenin zekâtla ilgili meselelerin hallerine yönelik kitapların yazılmasına evrileceği beklentisi devam etmektedir. Modern çağda müslümanın piyasayla kuracağı ilişkide zekâtın rolü, zenginlik ve yoksulluk arasındaki farkın artık kapanamaz derecede yoksulun aleyhine büyümesi, İslâm coğrafyasındaki para hareketlilikleri ya da Batı'yla yaşanan iktisadî ilişkiler ve daha nicesi hâlâ ciddi değerlendirmelere, tespitlere ve tabii çözümlere ihtiyaç duymakta, tüm bunlarla ilgili ehil eller tarafından kaleme alınacak kitapların, makalelerin artacağı ümidi taşınmaktadır. ■